6

HRVATSKA

KNJIŽEVNA

REVIJA

MARULIĆ

1981

18944

MARULIĆ

hrvatska književna revija

Izdaje: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21

Uređuje: Urednički odbor

Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec

Omot: Ante Starčević

Revija izlazi 6 puta godišnje (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac)

Uredništvo i uprava: Zagreb, Trg kralja Tomislava 21 Telefon 440-697

Stranke se primaju svaki dan, osim subote, od 11 do 13 i četvrtkom od 17 do 19 sati.

Rukopise ne vraćamo.

Cijena pojedinom broju 50.— d. Godišnja pretplata 300.— d. uplaćuje se u korist tekućeg računa

30102-678-448

Godišnja pretplata za inozemstvo 30 US dolara uplaćuje se na devizni račun kod Zagrebačke banke, Zagreb

30101-620-16
2424091010

Tisak »Štampa«, Osijek

Oslobođeno plaćanja poreza na promet Rješenjem Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu, Zagreb, broj 229/1-1979. od 15. II 1979.

MARULIĆ ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST I KULTURU

BROJ 6 **ZAGREB, studeni — prosinac 1981.** **GOD. XIV**

Radovan GRGEC

Uz rub (19)

Božićno i novogodišnje vrijeme budi uspomene. Iako ponešto drugačije obojena, zimska božićna idila našeg djetinjstva, koju spomenusmo početkom godine, još je uvijek živa dozivajući nam u sjećanje nezaboravne priče Selme Lagerlöff, Hansa Christiana Andersena, Jagode Truhelke, Ivane Brlić-Mažuranić... Stvarnost suvremenog života, međutim, drugačija je. Tjeskoba pred nepoznatim na početku još jedne nove godine, strah pred ratovima, strah pred eventualnim nesrećama i katastrofama, strah od smrti... Zbog toga straha, prema mišljenju bezvjerca iz Kuzmanovićeve »Godine noževa«, ateisti gube bitku sa svim crkvama i religijama. Zbog tog straha čovjek traži spas u bijegu od života u san, u drogu, u buku, u bezumno uživanje, ili u praznovjerje. Sa sve većim interesom čitaju se knjige o životu poslije života (Kübler-Ross, Moody, Hampe itd.). No, čovjek, svjestan katastrofalnih posljedica suvremene lunarne i solarne magije, traži spas i u poruci vjere, nade i ljubavi koju je donio Otkupitelj čovjeka, došavši među nas kao siromašno dijete. Njegovo se rođenje na Istoku razlikuje od idile rođene na Zapadu. Isto tako golemo mnoštvo na globusu, podnoseći glad ili hladnoću, izloženo svim mogućim oskudicama i opasnostima, drugačije misli i osjeća od onih

koje uz nakićeno drvce i darove grije vatra u kaminu i razveseljava »zimska nojca« s pahuljicama snijega.

Teško se mirimo sa stvarnošću. Kad nas snađe nevolja, mislimo s Rimbaudom da se »pravi život nalazi drugdje«. To »drugdje« predmet je naše čežnje i iščekivanja, ali i sjećanja na »sunčane« ili »zvjezdane« trenutke djetinjstva. Pa zašto i ne bi bilo tako?! Svjetlo i toplina što je primismo u sebe u toj tako važnoj fazi života obasjava nas i grije kad nam kasnije srce počne trnuti od hladnoće, tame i čame »stvarnosti«. Uostalom, možda je ona drugačija stvarnost i »stvarnija« od ove aktualne? Gladne i žedne kruha i pravde, topline i svjetla, ljubavi i slobode, uspomena djetinjstva grije nas i sije po našim nemirnim i krivudavim putovima blagoslov utjehe, nade i mira.

Već u djetinjstvu naziremo fizionomiju i udes odrasla čovjeka. Kao da nas je iskustvo djetinjstva obilježilo neizbrisivim pečatom svjetla i topline ili pak mraka i hladnoće. Radosni ili traumatski trenuci tog razdoblja života ostadoše duboko u nama.

Dusi domaćeg ognjišta još su uvijek tu, na dohvat ruke. Prate nas kao uspomena na roditelje kojih više nema, kao uspomena na ljubavi i zanose, na rane i ožiljke. Kad nešto izgubimo, shvatimo koliko je to vrijedno i »stvarno«.

Što je domovina, što je sloboda, znaju najbolje oni koji su je izgubili. Čežnja za izgubljenim rajem i bol zbog promašenih šansi postaje sastavni dio naše svagdašnjice.

* * *

Mnogi suvremeni pisci u svojim djelima govore nam o velikom značenju djetinjstva. San izgubljenog djetinjstva koje nije otišlo unepovrat uzdignut je na pijedestal mita. Pred očima mi je nezaboravni »Veliki Meaulnes« *Alain-Fourniera* i Yvonne, dobra vila toga čudesnog djetinjstva i mladosti. »Beau Geste« i junaci »mlade garde« poprimaju sada nešto drugačije oblike, ali ih ne zaboravljamo. P. Damjan, Maksimilijan Kolbe i majka Terezija ostat će, nadamo se, svijetla uspomena naše djece i unučadi, ali i poticaj na prevladavanje buržujske »razboritosti« i potrošačkog mentaliteta. Standardolatrijske dvo-, tro- i četveročlane obitelji naše civilizacije neće izbrisati sjećanje na skromne obitelji iz kojih potekosmo, na dom i domovinu kojoj dugujemo mjesto pod suncem.

Govorili smo mnogo o »civilizaciji luksuza i ambalaže«. Na nju se oborio i slikar *Ilja Glazunov*, sovjetski umjetnik broj 1, koji je Dragošu Kalajiću u intervjuu za »Start« rekao da nam uspomena na zaboravljene vrednote svijetli poput svijeće oko koje se okupljamo... Glazunov misli da je upravo kršćanstvo prenijelo težište s vanjštine na unutrašnjost i da moderna umjetnost nije početak nečeg novog, nego proizvod rušenja starog, »biznis međunarodne mafije i jedno od sredstava subverzivnog djelovanja određenih snaga čija je krajnja svrha uništenje vrijednosti kršćanske kulture«.

Dom, domovina i obitelj, to su vrijednosti koje su u kršćanskoj kulturi dobivale svoje puno značenje. Za tim vrijednostima čeznemo i danas kada bolesni egoizam i individualizam ruši naše stare i dobre »lare i penate«.

Zahvaljujući jednoj maloj priprostoj obitelji u Rouenu, koja mu je 1953. pružila dom i utočište, Japanac *Shusaku Endo*, po vlastitom priznanju, postao je katolički romanopisac. Svjedočanstvo vjere te obitelji nastavlja se na drugom kraju svijeta, u dalekom Japanu, kako je ovaj poznati suvremeni pisac nedavno rekao u svom intervjuu Stanu Rougieru. Endo upravo piše životopis p. Maksimilijana Kolbea, poljskog svećenika koji je živio u Japanu a umro u bunkeru gladi u Auschwitzu kao žrtva ljubavi prema bližnjemu.

Čini se da je pravi obiteljski život potpuno odsutan iz moderne literature, a baš najviše nam nedostaje vatra domaćeg ognjišta da se na njoj ogrijemo, da živnemo i preživimo među robotima i pod ruševinama betona i čelika.

Željeli bismo da i opet bude romanopisaca kršćanskog nadahnuća koji će nam govoriti o ljepoti djetinjstva i obiteljskog života. Tragično iskustvo koncentracionih logora, bratoubilačkih ratova, okrutnih genocida i poratnih nepravdi koje još uvijek traju ne bi smjelo zatrti svaki tračak nade u izmučenom srcu današnjeg čovjeka.

Željeli bismo da bude i umjetnika i mislilaca koji će svojim djelima sačuvati kontinuitet kršćanske evropske kulture o kojoj je u spomenutom intervjuu govorio Rus *Ilja Glazunov*. O toj našoj baštini, o zajedničkim korijenima te kulture govorilo se nedavno u Rimu na velikom skupu na kojem su iznijela svoje mišljenje i tri naša sunarodnjaka. Posebno valja istaknuti poglede u budućnost koje su na tom međunarodnom kolokviju otvorili *Michael Novak, Ignac Tokarczuk* i *Pierre Emmanuel*. Sa zanimanjem su svi slušali referat *Rogera Garaudyja* »Marksizam, kršćanstvo i Evropa«. U prošlom broju »Marulića« iznio je svoje mišljenje o Garaudyju Grgo Gamulin. U tom smo broju upozorili i na Garaudyjevu paralelu između marksizma i misli *Teilharda de Chardina*, ali i na opasnosti što ih u tom uspoređivanju kao i u Chardinovu evolucionističkom optimizmu vide mnogi kršćani, koji smatraju da i suvremena znanost, svjesna utopijskog značenja tog optimizma, danas zauzima drugačije stavove.

U listu »La Croix« od 23. IX. 1981. tim kritičarima Teilharda de Chardina odgovara p. *Henri de Lubac*, jedan od najprominentnijih teologa našega stoljeća, koji tvrdi da ni Teilhard nije slijepo vjerovao u »religiju progresa, znanosti i evolucionog humanizma« znajući da je »progres vrste« jedna od najopasnijih snaga prirode jer je povezan s najstrašnijim borbama. Usporedo s napretkom čovjek postaje kompleksniji i kompliciraniji, a mogućnosti nereda postaju sve veće. Stoga za Teilharda sama znanost nije u stanju da nas spasi od »taediuma vitae«. To može samo ljubav, i to ne ljubav prema čovječanstvu kao apstrakciji, nego ljubav prema konkretnom čovjeku. U tom svjetlu jedini realni optimizam jest optimizam kršćanske nade i molitve.

* * *

Željeli bismo da takav realan optimizam ispuni srca mladih i starih, djece i roditelja. Tim su optimizmom bili ispisani »zlatni danci« našeg djetinjstva i mladosti. O njem su govorili naši jeronimski romani. Pisali su ih naši i strani književnici, intelektualci i radnici, pa i seljaci, kao npr. poznati seljački pisac *Mijo Stuparić*, o kojemu je u »Vjesniku« od 6. X. 1981. pisao Stanko Dvoržak. Eto, i taj Stuparić bio je jeronimski pisac (što se, dakako, ne vidi iz spomenutog članka).

Nakon toga dođoše »crni danci«, i nije tako čudno što je optimizam ustupio mjesto pesimizmu. I kršćanska literatura dala je snažna djela koja iznose na vidjelo tragične aspekte ljudske sudbine na zemlji. Naravno, božićna idila ustupila je mjesto tjeskobi Getsemanskog vrta i agoniji na golgotskom križu. Ipak, ni u najvećem mraku očaja i poniženja kršćanin ne može biti slijep za zraku svjetlosti koja probija kroz tamu odbačenosti i najavljuje dolazak uskrsne zore, sunca koje ne zalazi.

Pred godinu dana na ovom smo mjestu pisali o tom kako ni u literaturi nije umro svaki optimizam, idealizam i romantika. Ona se i opet, besmrtna i neuništiva, javlja u novim oblicima ispod pepela razočaranja i mržnje. I Hillovi »Ratnici podzemlja« izraz su novog romantizma i čežnje za dobrotom, koja nije netragom nestala u tom užasu od betona i čelika, obasjanom neonskim svjetlom velegradske noći.

I naši *pučki igrokazi* koje smo u posljednje vrijeme izdali (božićni, uskrsni i ostali) govore nam o tom optimizmu i romantici kojom se još uvijek hrani naš puk, naša djeca i odrasli.

Optimizam nije mrtav ni u znanosti. Kršćanskih je znanstvenika u svijetu sve više. Proširujući Teilhardove poglede novim iskustvima, i oni daju svoj doprinos raspršivanju mraka i tmine. U br. 4/81 govorili smo o tom kako se mnogi renomirani znanstvenici ne nalaze samo u katalogu Papinske akademije nego i u katalogu naše Akademije.

I među članovima HKD sv. Ćirila i Metoda bili su, kako rekosmo, znanstvenici međunarodna ugleda kao npr. dr. *Mihovil Gračanin* i dr. *Josip Nagy*, koji su umrli ove godine. Uzgred spominjem da je ovih dana JAZU objavila djela dvojice naših članova *(Ivan Golub: Juraj Križanić, glazbeni teoretik* i *Miho Demović: Glazba i glazbenici u dubrovačkoj republici)*, a izdavačka kuća »Globus« knjigu *Tome Vereša*, također člana HKD-a, *»Izabrano djelo Tome Akvinskog«*.

* * *

Na kraju stare i na početku nove godine još bismo željeli, u ime Hrvatske književne revije »Marulić« i u ime njezina izdavača HKD sv. Ćirila i Metoda (Društva sv. Jeronima), zahvaliti svim našim suradnicima, prijateljima i članovima za pomoć, preporučujući se za pomoć i suradnju i u 1982. godini. Bez te pomoći i suradnje teško je zamisliti djelovanje našeg Društva, bez kojega, pak, nema ni »Marulića«. Zahvalnošću i solidarnošću postajemo svjesniji koliko jedni drugima dugujemo i koliko jedni o drugima ovisimo.

Mnogi su se odazvali našem nedavnom apelu, podmirivši odmah svoje obveze, uplaćujući u Fond »Marulića«, dajući nam beskamatne zajmove i sl. Posebno smo zahvalni onima koji su nas obradovali svojim darovima i dobrovoljnim prinosima. Bilo je, međutim, i onih koji su, umjesto da kao članovi Društva i prijatelji pruže hitnu i konkretnu pomoć, počeli širiti razne alarmantne vijesti i glasine premda smo u našem cirkularnom pismu jasno obrazložili zašto u posljednjih desetak godina HKD sv. Ćirila i Metoda često dolazi u tešku financijsku situaciju. Jedan od važnih razloga svakako je i taj što mnogi od onih koji naš kalendar »Danicu« i druga izdanja naručuju u većim količinama plaćaju za njih tek nakon nekoliko mjeseci, pošto su ih prodali, a mi tiskaru moramo isplatiti u roku od 15 dana.

Svi dobročinitelji, savjesni kupci i pretplatnici mnogo pridonose tome da naše Društvo, jedna od najstarijih hrvatskih kulturnih ustanova, čiji ugled u domovini i svijetu sve više raste, može nastavljati u svjetlu tradicije vjernosti Crkvi i narodu svoje djelovanje u novim vremenima i prilikama, koje, nažalost, postaju sve teže.

Pretplatnike »Marulića« molimo da shvate kako pret-plata znači plaćanje unaprijed. U br. 1/82 naći će uplatnice pa ih molimo da odmah podmire pretplatu za tu godinu. Hvala unaprijed!

Mustafa H. GRABČANOVIĆ

Semberija

Ne! Ne znam reći! Al' osjećam kako
srce se pjeni ko prepuna čaša!
Ne znam ni zašto! Al' uvijek tako
budi mi nemir Semberija naša!

Taj rodni kutak: kukuruzna šaša
i drinsko polje žitno, vodoplavno:
rupcem nam maše iz zabrana snaša...
Sav pejzaž budi sne na vrijeme davno!...

... Kad god se vratim: semberski pjezaži
i mutna Drina, žitno polje ravno —
više mašina, a manje plugova...

Susreti nekad bili su mi draži...
Tlo moje rodno, žitno, vodoplavno,
— svaki put manje dragih je drugova!

Ivo BALENTOVIĆ

Bogalj

Odbacio je opušak i podigao glavu. Pogledom je prošetao po nebeskoj plaveti. Prstima desnice blago je prešao preko svog neobrijanog lica. Upao je u razmišljanje.

Grgur.

Lik mu je u sutonu izgledao prilično krhak, stanjen, sumoran. Lice mršavo a koža prozračna, smeđa, pregorjela na ljetnim žegama. Oči mu blještale ustajalom tugom: prodorne i tamne.

Stajali smo na livadi punoj mrazovca, pokošenoj u drugoj kosidbi, i orošenoj ustajalom rosom, pod okljaštrenim jasenom, koji je u onoj prohladnoj polutmini i tišini izgledao kao neki ubogar. I Grgur je bio nalik na njega. Čuvao je tuđe stado. Osjetljiv i žedan života, on me svojim preskromnim likom podsjećao na mornara koji očekuje brod, a broda nema. (Mornar ustrajno čeka, a brod ne stiže. Gdje je brod? Zadržao se, netko reče, na dalekoj beskrajnoj pučini. Možda plovi, a možda i sniva u nekoj dalekoj zaboravljenoj luci, ili su ga zarobili gdjegod gusari? Tko zna. Mornaru je ostala samo još bljedunjava nada, slabašna kao plamičak što ga daje starinski stijenj, sitnačka, ali ipak svjetlašce u tami koje potkrepljuje strpljivost.)

Grgur se tvrdo osmjehnuo, pognao stado, oglasio se s nekoliko reskih uzvika, pogledom ponovo zaokružio po obzorju i nešto promrmljao, čini se o kiši. Koračali smo a on je pričao. Slagao je riječ do riječi. Satkao je priču koja mi se usjekla u pamćenje. Bila je istinita i proživljena. U prvi mah doduše čudna, ali sam ubrzo uvidio da Grgur i nije sasvim običan pastir, a nije ni do kraja izgubljen čovjek. Zbog patnje i stradanja što ga je snalazilo, skrenuo je sa svog ranijeg kolosijeka...

I dok je govorio, njegove oči, usne, pa čak i ruke, migoljenje prstiju, sve je to bilo u nekoj čudnoj groznici i kretanju, tako da je svaka scena njegovih doživljaja titrala preda mnom živa i uvjerljiva.

Da li sam dobro upamtio njegovu priču? Da li sam vjerno zapisao njegove riječi u svoju knjigu zapisaka, požutjelu od dima i vlage? Ne znam. Ali sam pomnjivo upijao svaku njegovu riječ dok je pričao čudnim, reskim glasom, s nešto groznice i ustreptalosti.

*

Ako je već riječ o smrtnome času — započeo je — zar nije najbolje umrijeti u jednome trenu? To ti je, brate, smrt. Umreš, i sve je gotovo. Ništa te više ne boli, ništa te ne tišti. Najteže je, mislim, biti živ, a biti mrtav, biti živi mrtvac. A u svijetu, znam, ima toliko živih mrtvaca. Oni doduše žive, dišu, govore, jedu, spavaju, ali su ipak mrtvi. I ja sam takav bio. Tko god nije ležao vodoravno, to jest povaljen, okovan, taj ne može to potpuno shvatiti. Ležao sam na postelji kao na vreći zmija kamenjarki. U sobi, u tamnici. Vani su žuborili glasovi sela, dozivali me, a ja sam ležao i nisam se mogao pokrenuti. Bio sam privezan lancima nemile bolesti. Imao sam oduzete noge. Sve se to dogodilo iznenada, na brzinu, za

nekoliko sudbonosnih dana. Dotle sam bio živahan igrač u kolu, vragoljast momak na posijelima, ranoranilac orač na njivama. I odjednom sam, da tako reknem, potonuo. Nestao sam selu s očiju, i ubrzo su me izbrisali s liste seoskih mladića. Postadoh za njih bivši, nestvarni čovjek, pokojnik, živi mrtvac. Najprije sam mislio da će to brzo minuti. Možda za dva-tri dana. Onda se pomirih s tjednom. Ubrzo sam spoznao pravu istinu o svome stanju. Nalazio sam se na putu duljeg stradanja i gorkih razočaranja. Suze su bile beskorisne. I uzdisanje jednako tako.

Redoslijed mog slučaja nije lako opisati jednostavnim riječima kakve su moje. Moja živahna narav i prkosna ćud, prilično opora i neukrotiva, našla se u opasnom procijepu. Moje njive, konji, livade i šumarci, sve mi je odjednom ostalo za leđima. Moja djevojka, bljedolika Jela, našla se u velikoj nedoumici. Sve je ostalo za mnom. Bacio sam bič i plužne rasove, motiku i vile, tako da mi i dlanovi ubrzo izgubiše svoju žuljevitu koru.

Početak je bio bezazlen. Malo me zaboljele noge, najprije u gležnjevima, zatim u listovima, pa u bedrima. Iza toga mi počeše poklecavati koljena i korak mi postade spor i težak, upravo sputan. Napustio sam kolo i rvanje a najživlji cilik tamburice ostavljao me ravnodušnim. U mene se uvlačio strah. U nutrini mi je bujala tuga, a i još nešto gore: osjećaj da polako tonem. Kako da to opišem? Nedostaju mi riječi. Uglavnom, migoljio sam se u tom mračnom kovitlanju, gubio se i tonuo u nekakvo crno ždrijelo kojemu se ne vidi dna...

Ljudi oko mene počeše kukati, a u meni zavladalo mrtvilo. To je bio početak. Mrtvilo? Ne sasvim. Postojala je ipak blijeda nada. Još sam se zavaravao pomišlju da će to brzo odminuti. Dotle je teklo proljeće, mladi se plodovi zametali, krošnje zazelenjele i zašumorile. Mati je kukala najglasnije i njen plač me najviše smetao. Otac je kraj mene prolazio pun neke skamenjene tuge, ali bez riječi. Tako mi se činilo. Jer tada nisam još uvijek posumnjao u roditeljsku naklonjenost. Bio sam naivan poput djeteta. Boljele su me materine suze. Trpio sam zbog sebe i zbog njih. Oni su u početku oplakivali moju mladost, moje godine. Bio sam njihov sin. Ali se istovremeno u meni cerilo tjeskobno čuvstvo da sam odvjetak siromaha, kod kojih su djeca uglavnom radna snaga zajedno s teglećom stokom. Radna snaga? Jest. To prije svega. A to je upravo i bilo ono što mi je prodrlo u svijest i počelo strzati koprene s mnogih stvari koje do tada nisam umio pronicati. Tugaljivo naličje životarenja pokazivalo mi se jasno i otvoreno. Uviđao sam da oni žale za mojom radnom snagom. To me je vrijeđalo i boljelo, više nego trganje u koljenima koje se pojačavalo osobito noću. I ja sam dakle radna snaga našeg seljačkog doma, kao što je i vol Rogonja.

Tko zna, možda sam u bolesti bio preosjetljiv, pa i pretjerivao u tim svojim zaključcima. Pustit ću ukraj ta razglabanja. Dosta je samo spomenuti da se tih godina obilje posla tovarilo na moju grbaču. Teglio sam od zore do mraka. Imao sam snage. Bilo je puste mladosti. Nisam se tužio a za razmišljanje nije bilo vremena. Pjevao sam iz punoga glasa i plužio, borio se s nepogodama i nerodicom, zajedno s ocem, koji se zaista oslonio sasvim na mene. Mogao sam. Čak sam se uveče hvatao u kolo i pjevao, i ispraćao Jelu u njen sokak, i cjelivao se s njom u sjeni tarabe i starog krošnjatog oraha.

I tada odjednom — sve se izmijenilo. Postelja me zarobila u svoje odvratno perje, jastuci u svoju nesnosnu mekoću, postadoh zarobljenik, zatočenik velike sobe koju sam do tada jedva zamjećivao. I motreći hrastove grede sive tavanice, počeo sam razmišljati o ukućanima. Najviše o bratu, koji je bio u gradu, išao je tamo u školu. Njegova se školarina izvlačila iz kuće. Saznavši za moje stanje, doputovao je sav zdvojan i zbunjen. Stajao je kraj moje postelje, pušio i razmišljao. Nije znao što bi sa mnom razgovarao.

Sunce se toga dopodneva raskošno rasipalo dvorištem i sokakom, u blizini je gukala grlica a mi smo se na mahove pogledavali, obojica puni neizvjesnosti.

— Ne bih htio prekinuti školu — najzad je progovorio. — Trebalo bi nešto prodati, možda kravu, ili vola, pa ako treba i komadić zemlje, jer novac će trebati za tebe, za mene...

Otac je prislušnuo taj naš škrti razgovor i prišao k mojoj postelji, a oči mu sjale srdnjom i nekim jadom, samo što iz njih nisu prokapale suze.

— Žao mi je i krave i vola, ali još najviše zemlje. Vidjet ćemo. Možda će se Grgur ubrzo dići. To bi nam bio spas. A dotle i ti malo pritegni remen pa gledaj da si i sam štogod priskrbiš.

Brat je pripaljivao cigaretu, nervozan, nemirno se vrtuškao na stolici, buljio pred sebe, očito je bio zdvojan.

Mati je iz kuhinje na mahove zirkala na nas sa suzama u očima, s njenim neiscrpnim suzama. Iz njenoga plača izvirali su nijemi vrisci i upitnici: što sada? kako dalje? Što? I moja šutnja i nutarnje kovitlanje pretakalo se u nekakav očajnički upitnik koji mi je prožimao svijest i mom izvanjskom liku davao patničko obilježje. Dokle tako? — ponavljao sam u sebi riječi teške kao olovo. Noge su mi bile mrtve sve do kukova. Liječnik je kimao glavom i slao me u grad specijalistima na ispitivanje iako je i sam vidio da od tih njegovih savjeta neće biti ništa.

Otac je s teškim uzdahom na dvorištu podizao željezni plug i bacao ga u kola. Mrmljajući odlazio je na njivu. Mati ga je ispraćala smrknutim, nijemim pogledom.

Brat je otišao nezadovoljan, srdit, sa mnom se nije htio ni pozdraviti. Između nas dvojice bila se raspukla tanka nit koja nas je spajala. Istom kao bolesnik počeo sam uviđati da se nismo nikada ni voljeli nekom toplom bratskom ljubavlju. Bio mi je stran i dalek, nisam podnosio njegovu samouvjerenost već od djetinjstva. Razmišljao sam o našim odnosima. Brat? Zar smo braća? Razilazimo se u svemu. Imamo različite poglede na sve pojave života.

Još uvijek — premda je dosta vremena proteklo — nisam se sasvim pomirio sa stanjem u kojem sam se nalazio. Ali kako su dani odmicali, oko mene se počelo sve više toga razjašnjavati. Magla se brzo razilazila. I kad smo zašli u ljeto, pokazalo se da je otac, premda s mukom pa i dosta površno, ipak obradio njive, a i mati je uzdisala nešto manje, nekako kanda je bila očvrsla i na licu joj se pojavio smireniji izraz.

Liječnik je prestao dolaziti. Nisu ga ni pozivali. Kod zadnjeg je posjeta tako đer zahtijevao da me pošalju u grad. Čim je izišao, mati je udarila u kukanjavu, ne mogavši savladati svoje zlovolje prema meni i mome bolovanju.

— Odakle — vapila je i kršila ruke — odakle da smognemo novac za tebe? Davimo se u dugu i u brigama!

Moj odgovor — šutnja. Šta da joj kažem? Bio sam prepun tereta koji me žderao i bolio tako da sam se osjećao sve osamljeniji. Riječi su bile izlišne.

Ulicom je strujao život, a ja sam ležao u postelji, uzet i ukočen, prepušten samome sebi, s mislima koje peku. Dakako, nema novaca. Nikada nema novaca. Postao sam teret svome domu. Stanje naših međusobnih odnosa počelo se sve brže mijenjati. Ranije smo često puta naklapali o kućnoj slozi, a sada je ta riječ s l o g a postala obična prazna riječ kao i tolike druge obične riječi. Najprije sam bio začuđen. Bilo mi je žao, ali samo u početku. Kasnije više nisam žalio. U meni je zavladala ravnodušnost. Uviđao sam da je sve oko mene zasnovano na prostoj, sebičnoj računici. A tko zna: možda sam i pretjerivao? Bolesnici su, kako se zna, suviše osjetljivi.

Boljelo me moje bogaljstvo. Nerazgovijetno i mutno, neispitano i neliječeno, stvorilo je u kući stanje neke mučne i trajne napetosti. Istančani osjećaji kojima sam ranije bio ispunjen izgubili su se posvema. I moja osjetljivost zbog životnih

sudara i krutosti tekućeg života prilično se izvjetrila i smanjila. Ali ne u svakome smjeru. Za svijet oko mene tankoćutnost mojih čula neobično se bila izoštrila. Osjećaj nemoći i vlastite nevrijednosti kao radne snage razbuktao je u meni maročitu izoštrenost i posebnu bolesničku prgavost. Za to je bilo razloga. Poslije sažalnih pogleda i uzdaha, počele su nailaziti oštre i uvredljive riječi. Ukućani su govorili jednostavnim rječnikom nestrpljenja. Nisu čak ni nastojali da prikriju ono što se zbivalo u njima.

Moja nemoć imala je i neka čudna svojstva: otvorila mi je oči i namicala spoznanja koja sam neobično cijenio. I zlo ima neke svoje čudne vrline. Nesreća mi je bila škola strpljivosti i sredstvo za upoznavanje ljudi.

Ponekad bi k meni svratili moji bivši drugovi. Dolazili bi pojedinačno. Poneki bi od njih sjeo pokraj postelje, popušio cigaretu i izgovorio hrpu ispraznih riječi. Nismo više bili drugovi. Ja sam za njima zaostao. Među nama nije više bilo ravnopravnosti. Oni su to znali. Kao i ja. Svi smo to osjećali, i stoga su njihovi posjeti postajali sve rjeđi, što je bilo i razumljivo, pa me više nije ni rastuživalo. Eto — tako je s bolesnicima. Zdravi ne vole bolesnike, a bolesnici zaviđaju zdravima. I ja sam zaviđao vršnjacima na njihovim brzim i pokretljivim nogama. Oni su mene sažaljevali i nijemo se zgražali nad mojom bolešću. Bolest ih je plašila. Vidjeli su u meni čovjekovu slabost — svoju vlastitu slabost. Istine su često puta neugodne. Obmane, naprotiv, gode, pa makar bile i isprazne. Takve su me misli obuzimale dok sam ležao nauznak i zurio u hrastovu tavanicu.

Opazio sam (nakon više mjeseci) kako se u meni taloži neki čudni, bolni mir, kao neka naslaga od pepela. Mir, pomiješan s izgubljenošću. Zemlja, mirisna i ravna ploha, protkana oranicama i šumama, kao da je zvala. Uzalud. Vrijeme nada mnom nekako se zaledilo i stalo. Mrtvo, teško, prebolno. Vrijeme samoće i tugovanja. Osjećao sam dah zemlje sivulje koja se mazno protezala između rijeke i šume, stoljećima rovane i kvašene suzama a hranjene mrtvacima bilinskim i ljudskim. Dok sam bio uspavan, u mojim se mišicama prelijevala brekćuća snaga. Nekad mi se pričinjalo da sam div, tako sam čvrsto stajao i osjećao kao da se zavičajno tlo srasta s mojim snažnim nogama. Sada sam — oh, prolaznosti! — ležao povaljen i nemoćan, a ptice preko mene lete, oblaci bezbrižno putuju, sunce sja, šume me uzalud zovu, sve me mami i dozaziva, sve mi se blago osmjehuje, a ja ostajem na mjestu, nepomičan i nujan.

Jednom me posjetila Jela. Sjedila je kraj mene, na dohvat ruke. Pa ipak je bila daleka, nedohvatna. Nazrijevao sam u njoj promjenu. Izgledala je sabranija, zrelija. Postala je ženstvena, tiha, a u pogledu sam joj zamjećivao trunčak sažaljenja.

— Eto — rekoh otvoreno — od mene nema ništa. Otpiši me i snalazi se po svojoj volji. Doći će drugi i pokucati na tvoja vrata. Ja ne mogu doći.

— Vidim — rekla je. — Ti ne možeš. Mene poneki salijeću, ali sam neodlučna, podvojena, ne zam što ću. Čekam. Još ću čekati.

— Ne čekaj! — rekoh joj odlučnim glasom. — Nema smisla. Život ide, prolazi, potrebno je da se baciš u njegove virove... Udaj se čim ti se pruži prilika. Zaboravi na mene. Tko zna da li ću ja uopće ozdraviti.

Jela je zaplakala. Susprezala se, ali suze su joj ipak navirale i ona je dlanovima prekrivala cijelo lice. Nekoliko trenutaka nije mogla progovoriti.

Dan je provirivao kroz otvoreni prozor, bistar i nasmijan, pun slatkog zova koji se razabire i u ptičjem pjevu što je dopirao iz vrta.

— Zar da se tako rastanemo? — prošaptala je Jela prijekorno.

— Rastanak je rastanak, pa bio ovakav ili onakav. Svejedno je...

— E, kad je tako — promucala je — onda idem.

Stisnutih usana i jednako susprežući suze, ona se izgubila, a ja zapadoh u neko tupo snatrenje. Možda sam bio grub? Možda sam djevojku uvrijedio? Vidio

sam sebe, nju, nas oboje, u nekom ružičastom osvjetljenju, u nekom čarobnom perivoju, u neko neodređeno vrijeme. Sve blješti i sja. Ali najednom, sve ružičaste i svijetle boje počeše se gasiti, nestajati, a crni mrak zakri cijelo obzorje... Stresoh se od tihe jeze. Uzeh knjigu. Htio sam se zadubiti u čitanje, samo da zaboravim. U nogama mi se javi bol. Odbacim knjigu i opustivši se na jastuku osluškivao sam glasove s ulice koji mi se također pričinjahu daleki i mutni. Osjećao sam kroz svoj bol kako protječe dan a moja boljka kljuca, migolji se i vijuga u krvi, u mesu.

Moram priznati da sam se nadao da će me uzetost ipak napustiti. Zbog toga sam se i držao naoko mirno. Osjećao sam u sebi ostatke snage i otpornosti. Ali ubrzo sam se iz temelja pokolebao. Okolina me je izbacila iz kolotečine. Mojima sam bivao sve teži, sve nesnosniji. Na prvi pogled oni su me trpjeli i podnosili. Ali u njihovim postupcima zamjećivao sam nešto drugo od onoga što su iskazivali riječima. Uviđao sam da se kod njih javlja pobuna. I otac je počeo sve češće othukivati i mrmljati. Mati mi je sa zlovoljom donosila hranu, namještala postelju i sve ostalo, a uz to je započinjala pokatkad bezrazložnu kavgu s ocem jer je valjda morala na neki način istresti nakupljenu zlovolju. Jednoga je dana u njoj prekipjelo. Povod je bio neznatan. Iskra.

— Voda u bukari je mlaka — rekoh joj obazrivo. — Donesi mi svježu.

Šibnula me rasrđenim pogledom. I šuteći trenutak, odvratila je glasom suhim, oporim:

— Zar ti je nisam donijela pred sat vremena?

— Nisi! — viknuo sam. — Ima tome i više od tri sata!

— Lažeš! — uzviknula je. — Prije sat vremena sam je donijela. A ti me tjeraš u laž! — I malo zatim: — Ostavi me na miru i ne zanovijetaj!

— Puštam te na miru — rekoh razočarano. — Oprosti. Nisam znao da sam postao takav teret.

— Teret?! — uhvatila se za tu riječ. — Rekao si »teret«? Ja to nisam rekla! Nitko to nije rekao. Nego si ti bolestan i zato ti svakakve ludorije padaju na pamet.

— Možda — rekoh s ogorčenjem u glasu. — Možda — ponovim.

Svoju ogorčenost i srdnju ona je podmetnula meni. Nije se mogla više suzdržavati. Postao sam joj nesnosan. I njoj i ocu. Među nama su bile raspucane niti razumijevanja. Mati je inače bila prilično sebična žena. Otac je bio slabić. Brat daleko, u gradu, i što je vrijeme više odmicalo, on je bivao sve dalji. Istina, ja sam tražio dvorbu. Ja sam trošio hranu. Hrana i dvorba, to je izdatak, trošak. I oni su vodili nekakvu svoju računicu. Znao sam tada predobro: zapao sam u slijepu ulicu. Sukob, taj naoko neznatni sukob s materom, otvorio mi je oči.

— Voda je skupa — rekoh s ironijom i s namjerom da mater dirnem u živac.

— Oh, nesretniče! — uzvikne. — Nemaš prema meni ni malo obzira!... Voda je, brate, voda! Mokra je i dobra, pa ako i nije sasvim studena! I što će ti studena voda? I s mlakom si možeš skvasiti grlo. Stoga me više ne gnjavi jer vidiš da imam posla pune ruke. Ti samo ležiš, umuješ, pa stoga izmišljaš i zanovijetaš, a ne znaš kakva je moja glavobolja! Tebi sve dođe gotovo — na tanjuru!

Pogledala me je a moj je smiješak sigurno bio podrugljiv. Nju je to ražestilo, vidio sam kako su joj kretnje odjednom postale izlomljene. Rekao sam ledenim glasom:

— Neću vas još dugo gnjaviti. Nešto ću već poduzeti.

— Šta možeš ti, jadniče, poduzeti?

— To je moja stvar.

— Reci mi samo: šta?

— Pusti me na miru! — viknuh osorno. — Nemoj me više gnjaviti!

Podišla me vrućica i nemir, bio sam vrlo uzbuđen, a mati me je gledala s neprikrivenim iznenađenjem i zbunjenošću.

*

Onda su mi nabavili propisne štake. Drvene, starinske doduše. Pokušavao sam da se pomaknem, želio sam sjesti na rub postelje. Izvana me zvalo sunce, drveće, ptice. Uz materinu pomoć nekoliko puta sam se izvlačio na dvorište. Ondje bih se uspuzao na gomilu hrastove građe i sjedio tako po dva-tri sata, jednom čak do sunčanog zalaska. Za to vrijeme najradije bih čitao, ili promatrao kokoši i piliće. Ali kad bih se pomakao ili premještao, često sam morao glasno zajaukati. Najteže mi je bilo zvati oca ili mater da mi pomognu vratiti se u kuću. Spoznaja o nemoći bivala mi je sve odurnija, sve nesnosnija.

Jednoga dana stiže brat. Došao je u lijepoj novoj odjeći, s ukrućenim izrazom na licu, sa smiješkom nadobudnog gradskog gospodičića. Zastao je kraj moje postelje, gotovo i ne gledajući na mene.

— Boluješ? — tek što reče s nekim podrugljivim prizvukom.

Pogledah ga s negodovanjem. Zapalio je cigaretu, a mene nije ni ponudio. Jednu je nogu stavio na hrastovu stolicu i tupo se zagledao kroz prozor na ulicu.

— Slušaj — rekoh mu oporo. — Umjesto da si mi pružio ruku, ti si počeo zabrundavati. Mlad si, zdrav si, tuđi kruh još uvijek jedeš, dakle ne hraniš me, a ja sam tebe hranio. Eto, morao sam ti to reći jer me izazivaš svojim držanjem. Zar je moja bolest došla mojom krivicom?

Brat se podrugljivo nasmijao, prezrivo naškubio usne i udaljio se iz sobe bez riječi.

Čuo sam kako otac u blizini kašlje. Pred vratima je zapalio luku i mrmljao protiv žigica koje su slabo palile. Ušavši, časak je razmišljao, tada se oprezno spusti na rub moje postelje i polako podiže glavu.

— Eto, već je pola godine kako si bogalj — poče nevoljko.

— Da — rekoh toliko da se oglasim.

— Pa smo govorili o tebi. I brat ti je, eto, stigao. I njemu treba novaca. Tebe bismo ipak morali otpremiti u neku bolnicu, ili — što ja znam kuda. Smislili smo da prodamo Rogonju. Poslije ćemo i jednu kravu. Žao mi je marve, ali što mogu. Treba tebi, treba njemu, moramo nešto prodati. Šta misliš ti o tome? Ako nisi voljan da odobriš prodaju, odakle da namaknemo novac? Brat predlaže da te otpremimo u neko lječilište, čuo je za jedno gdje bi te liječili o državnom trošku. Ne znam što ti o tome misliš?

U meni se uzbibalo čuđenje i jarost. Star i trom, otac je sjedio nekako prosjački skršen i oronuo, pa nisam mogao da prema njemu istupim s grubošću. On je volio rakiju, često se napijao i noćivao na sjeniku. Mati je bila stvarni gospodar u kući. Prema ocu odnosila se oporo, mene je podnosila šutke i s nijemim negodovanjem, dok je brata oduvijek dvorila i tetošila, tepajući mu od djetinjstva i odvajajući za njega uvijek po koji bolji zalogaj. Znao sam da su se pribojavali moga otpora, i zato su poslali oca da sa mnom povede pregovore. Bez razmišljanja rekoh ocu:

— Slušaj, stari! Ima matera koje nisu matere, kao i braće koja nisu braća. Ne treba mi vaših novaca, a ni ubožnice. Ništa mi od vas ne treba. Imam svoje štake, izvući ću se pred kuću, valjda će se naći netko da mi pruži ruku i izvede me na cestu. Sjest ću na prvi ugao i potražiti milostinju od ljudi dobra srca.

U meni je vladala praznina i tupost. I neka čudna tišina. Ta nutarnja tišina izjedala me je mišlju o neizvjesnosti sutrašnjice. Šta ću zapravo poduzeti? I kamo ću poći?

Topao dah sunčane jeseni širio je nekakav blagi nagnjili vonj oko naše kuće. Na krošnjama oraha bivalo je sve manje lišća. Priroda se mijenjala i tiho umirala, gubile se tople ljetne boje a plodovi su na granama sazrijevali i nestajali.

— Ti se sigurno ne slažeš s mojim prijedlogom? — promrmlja otac snuždeno.

— Ne znam — rekoh turobno. — Ne znam što bih ti na to sve odgovorio. Radite kako vam je volja. Ja mislim otići...

— Nisi valjda ozbiljno mislio kad si ono malo prije izgovorio? — zaprepašteno me pogleda otac. — Kamo bi mogao otići. Takav...

— Ne znam ni sam. Ali, vidjet ću. Nešto ću već smisliti.

Otac je njihao glavom, ne znajući što bi odgovorio. Ustao je i kašljucajući izišao iz sobe a nedugo zatim čuo sam gdje se brat oprašta s materom. K meni nije svratio. Mati mi je donijela objed, ali ga primih nevoljko, progutavši samo nekoliko zalogaja.

Činilo mi se da na sebi osjećam prezir zdravih. Bio sam ostavljen od svih s kojima sam još donedavno koračao rame uz rame. Život me bješe izbacio iz stroja. Drugovi me više ne posjećuju. Ni djevojke ne okreću glave prema našim prozorima kao što su činile ranije. Jednoga dana ulicom projuriše svatovi u povorci, u nizu krcatih kola, i na začelju s raspjevanim tamburašima.

— Udaje se Jela — reče mi mati. — Ode u drugo selo za bogata momka. Pala joj kašika u med, pa nek joj je sretno!

I ja ponovih posljednje materine riječi — kao jeka.

Nek joj je sretno? A u prsima me steglo, iz dubine mi se otimao težak uzdah, koji sam jedva svladao. Jela? Da plačem za njenim bljedunjavim likom? Nikako. Morao sam otvrdnuti, okremeniti ako sam htio krenuti na tvrdi prosjački put.

Dugo sam tako snatrio toga dana u večernjoj tami, pušio i sjedio nepokretan, zureći u žute prozorske okvire, u mutna stakla i lonac s nekakvim poluuvelim cvijećem. Razmišljao sam o svojoj najavljenoj odluci, o želji da tome stanju u kome plovim učinim nekakav kraj. Prosjak? Ja — prosjak? Čovjek bez svoga ponosa, bez svoga »ja«, nitko, ništa, samo živ stvor, beskoristan i bezvrijedan? A ovdje djedovska kuća, oranice, zavičajno tlo na kome sam odrastao. I otac. I mati. A ja? Bogalj. Svi su me prezreli za tako kratko vrijeme. Šta će bogalj među zdravima?

Lišće pada, šuška, mraz je za nekoliko dana stresao čitave gomile lišća. Vjetar se njime igrao i šuštanj me podsjećao na pogrebni molitveni šapat ili nekakvo posmrtno opijelo. Kroz taj šuštanj još su mi se jasnije pred očima pomaljale slike mog teškog stanja u kome sam plovio i koje se otezalo unedogled. Štake su stajale kraj kreveta. One su moj najbolji prijatelj. S mnogo muke, već sam — kao što rekoh — dva-tri puta uspio da se sam izvučem na dvorište. Na mahove sam osjećao kao da mi se u nogama užgao plamičak snage. I radost bi mi, u takvim trenucima, obuzimala grudi. Javljala bi se nada, ojačavala volja, odlepršale crne misli, čak bih i veselo zapjevušio iako bi ta veselost trajala kratko. Opet bih zapadao u stanje mutne izgubljenosti. Ali svejedno, i to povremeno palucanje plamička nade činilo me oporijim, tvrđim, pa se u meni javljalo i nešto samosvijesti. Postajao sam odlučniji i bivalo mi je sve jasnije da iz toga stanja treba nekako iskočiti. U meni se pročišćavao metež jadovanja i sve sam počeo svoditi na dvije jednolike riječi: ili — ili. Jest, govorio sam samome sebi: tako je, mili moj bogalju — treba pronaći izlaz. To je muška riječ: izlaz. Pušim i sanjarim. Tugujem i nadam se. Čemu se nadam? Ne znam. I razmišljam o izminulim godinama. O sebi — jučerašnjem.

Punih deset godina rovao sam po ravnici. Ne vjerujem da ću opet prihvatiti rasove željeznog pluga. Ne. Neću se više vratiti na djedovske njive, upravo i da

trenutno skočim s postelje, da đipnem kao srndać. Preobrazio sam se. Izmijenila me bolest. Čamotinja mi je bila surova škola. Danima sam razmišljao, razmišljao, i sve što je u meni prije bilo mutno i nejasno, razbistrilo se i projasnilo. Za dugih jesenjih večeri, za noći beskrajno otegnutih u bdjenjima i nesanici, u meni se nešto komešalo, lomilo, razlučivalo. Tih dana i noći susretoh sebe novog, izmijenjenog čovjeka.

Izmicala je jesen. S kišama se počeše pojavljivati i prve snježne pahuljice. Cesta se cerekala svojim žitkim kalom. Kroz prozor sam motrio užurbane prolaznike i seljačka kola kako promiču u brzom kasu.

Nad mojom glavom drijemahu stare svetačke slike obavijene polutamom. Bogorodica mi se iz dana u dan pričinjala sve ljepšom. Oči su joj postajale sve toplije, pa me podsjećahu na Jeline. Dugo bih u nju zurio, sjećajući se Jele, mislio na sebe, zamišljao se zdrav i jak, i čeznuo za nekom vedrom djevojačkom mladošću koja bi se, možda, htjela povezati s mojim bogaljstvom.

Dani su bili sivi, natmureni, jednolični, ali unatoč tome u meni je sjao nekakav zagonetni tračak, jedna tiha slutnja, koja mi je nagovještavala promjenu mog jednoličnog bogaljskog stanja. Pričinjalo mi se da osjećam polagano vraćanje snage. U prvi mah to mi se nekako kao prisnivalo, a zatim počeh nešto osjećati. U meni se budio vrutak ozdravljenja. Do tada u mraku, zaokupljen svojom nesrećom, svakoga sam dana stvarao jalovu odluku da ću već za koji dan izaći na cestu. Kišni i studeni dani obeshrabrili su me. I bespomoćnost bi me tresnula po glavi. Ali me odjednom zgrabila strastvena čežnja za prostorom, za širinom, za gibanjem, za svijetom...

Ponekad bih se dovukao do prozora i gledao ptice kako lete i skakuću po granju. Kako su lake, mislio sam, kako veselo polijeću čak pod nebo. A ja sam nepomičan kao kamen u potoku. I upravo se tada desilo nešto što me je izvuklo iz čahure beznađa.

U sobu je stupila mlada žena.

Donijela je sa sobom miris susnježice i neke čudne ženstvene svježine i neobičnosti. Bojažljivo je pokucala i ušla kao sjenka. Neodlučno je zastala, uprijevši u mene pogled svojih krupnih tamnih očiju, smišljajući kako da otpočne razgovor.

— Svratila sam da vidim kako ti je, znaš — istisne između usana nekako plaho. — Sjećaš li me se? Ja sam Mara, Dalmatinka, iz Otoka sam, tamo smo već dugo nastanjeni, jednom si k nama dolazio s drugom, bio je vašar. Sreli smo se pokraj licitarske šatre. Ti si mi u šali rekao da bi se sa mnom oženio da se pomiješa krv, a ja sam to, vidiš, upamtila. Ali odmah sam se zatim udala za Iliju, zidara, na svoju nesreću. Nije valjalo. Rastali smo se. Ilija je postao pijanica, nisam ga mogla trpjeti. Majka mi je umrla, otac već i prije, dvije sestre su udate u gradu, ostala sam sama u kući. Eto, takva mi je sudbina.

— Još si mlada, Maro. I lijepa si — rekoh joj bez dvoumljenja. — Sigurno bi se mogla i ponovo udati...

— Pa, mogla bih — prošapće Mara. — Ali tko se jednom opeče, taj i na hladno puše. Desi se ponekad te s nekim zapodjenem vezu, ali obično brzo prekidam. Bojim se. — Pri tome je oborila pogled i lice joj je oblila laka rumen. — Vrati mi se pamet, pa opet samujem. A selo kao selo, pokatkad se zgražava. Čim s nekim progovorim, spliću se bapske priče. Što mogu. Još sam mlada, ali ništa lijepo nisam do sada proživjela. Htjela bih nešto, ali život mi pruža mrvice. I tako, čula sam da si bolestan. Pričala mi Jela, srela sam je nedavno, bolesna je, blijeda, razočarana. Dala sam joj ljekovitih trava, samo tko zna da li će joj pomoći. Liječnici je šalju u planine u sanatorij, ali čovjek joj je škrtica, neće ni da čuje. Ne zamjeri, možda ti diram nezaraslu ranu?...

— Nije više rana — rekoh iskreno. — Prošlo je to. A ti se sjetila da me posjetiš? Pa, hvala ti.

— Kao što rekoh, čula sam da si bolestan, pa sam došla da ti pomognem... ako mogu... Ja sam nekakva vidarica, a to sam zaslugom svoje pokojne majke. I volim kad mogu nekome pomoći. Pa i uspijevam često puta.

— Kad bi mogla da me izliječiš — rekoh obradovano — eh, to bi bilo nešto. Kod mene je velika želja za ozdravljenjem. A ovdje u kući postaje mi sve teže. Ostao sam osamljen i na teret starima. Pa, kad bi ti nešto pokušala... — Gledao sam je stasitu i zdravu, zbunjujući se pred njenim krupnim očima. — Eh, kako te se ne bih sjećao s onoga vašara. Bila si lijepa, priznajem, ljepša nego sada, pomišljao sam zbilja na tebe, ali znaš kako je to kod nas. Postoje starinske predrasude... Sada vidim da sam pogriješio što sam na tebe prebrzo zaboravio. Naišla je Jela, a sada je i ona — prošlost. Bolest je unijela velike promjene u moj život. I u našu kuću. I što da ti krijem, ovdje mi je postalo nesnosno. Nesreća ili zbližava, ili razdvaja. A kod nas je došlo do napetog stanja. I sada?

Čudio sam se samome sebi što postadoh tako povjerljiv pred nepoznatom osobom. To je bilo valjda i zbog toga, što sam se morao nekome izjadati, a i što mi je prišla prijateljski. Ispovijedio sam se raspuštenici Mari, otkrio joj stanje u kome se nalazim. Ona me je motrila a u njenim očima javila se neka sućutna sjeta, što li. Na kraju mi je predložila:

— Kako bi bilo da se na neko vrijeme preseliš k meni? Liječit ću te i njegovati, pa ako mi ne uspije da te osovim na noge, lako ćeš se vratiti, ili otići kamo ti bude volja. A ako posve ozdraviš, opet ćeš biti slobodan kao ptica.

— Ne znam što bih ti na to rekao — odgovorio sam zbunjen njenim prijedlogom. — Moram razmisliti. Govorit ću s ocem. Za nekoliko dana bit ću načisto što da uradim. Tada ću ili doći, ili ti poručiti da ne dolazim. Eto — tako. I hvala ti što si mi svratila s najboljom namjerom.

— Kako hoćeš — bio je njen odgovor. — Promisli, pa donesi odluku. Izlišna je bilo kakva bojazan s tvoje strane da ću te ja, recimo, zarobiti. Neću. Među nama nema ljubavi. Nema ništa. Oboje smo slobodni. A kad bi i naišla ljubav, morala bi biti uzajamna, mislim. Ljubav dođe, potraje, pa opet odlazi, svršava. Ljubav nije dugovjeka. Ona je čovjekova sreća, ali i nesreća. Nego, ja se raspričala, a moram poći. A ti razmisli, pa odluči.

— Razmislit ću. Ali ako dođem, zar neće zinuti selo?

— Pusti selo, neka trači svoje. Ja svoj kruh jedem, a ne seoski. Zbogom, Grgure!

U sobu bane mati. Po njenom namrgođenom licu odmah sam znao da je prisluškivala.

— Slušaj — obrati se ona Mari — ja se ne bih složila s tvojom besjedom. On je još uvijek momak, a ti si rastavljena žena. On je moj sin, moje dijete, on je naš, nije on prosjak. Bolest ga je srvala i zbog toga je nezadovoljan i mrzovoljan, ali ja ne vjerujem u te tvoje coprije o kojima govoriš. Zato nemoj više svraćati...

Nastala je mučna šutnja. U meni se uskuhala ljutnja.

— Nisu ti riječi na mjestu — otresito reknem materi. — I ne želim da se miješaš u naše stvari. Žena je ovamo došla s najboljom namjerom. A ja što odlučim, to ću i uraditi.

— Ne zaboravi da smo mi ugledna kuća — naglasi mati srdito. — Imamo svoj ugled i svoj dobar glas.

— Ugledna kuća, a mene bi htjeli strpati u ubožnicu!

— To nije istina! Tko ti je to rekao?

— Tko? Otac! Zbog brata ste naumili da prodajete, a ne zbog mene. Ali ni ja više neću izigravati dobroćudnu budalu. I zato vam kažem: prodate li bilo što, meni ćete dati moj dio. Jer ja ću možda i otići iz kuće.

— Oh, nesretniče! — zakuka mati. — Zar bi nam mogao nanijeti takvu sramotu? Bogalj si i ne možeš se maknuti s mjesta, a ovamo ti ludilo udarilo u glavu!

— Idem! — reče Mara i za sobom lupne vratima. Kao da je time odgovorila materi.

Materino je lice od ljutine bilo pocrvenjelo.

— Ne znam što se to s tobom dešava — govorila je glasno i uzrujano. — Bolest te je sasvim izmijenila... i kad te gledam, dolaziš mi kao neki stranac..

— I postao sam stranac — rekoh sabrano.
— Jesi, postao si — potvrdi mati.

— Tako i treba — rekoh. — A za nekoliko dana ja odoh.

— K njoj?

— Ne znam. Možda baš i k njoj.

— Oh, nesretno moje dijete! — zavapi mati i ohkajući istetura iz sobe.

*

Ruka mi je drhtala dok sam palio cigaretu. To je sigurno zbog otkrića i uzbuđenja. U meni nekakav kovitlac. Struj nejasne radosti.

— Sa mnom se nešto događa! — rekoh radosno ženi. — Pri tome sam je nespretno zagrlio. Njene oči, onako krupne i tamne, planuše nekom vatrom. Obasuh je cjelovima. I na oči mi bliknuše suze radosnice.

— Pusti me — reče ona obazrivo. — Moram poći za poslom.

— Ali slušaj me! — rekoh. — S mojim nogama se nešto događa. Već nekoliko dana osjećam kako se u njih vraća snaga, kako žilama srljaju čudni žmarci. Jesu li posrijedi tvoji lijekovi, ili ti sama, ne znam, samo — nešto jeste. I sve mi se čini da bih opet mogao postati čovjek kao i drugi ljudi.

— Eto vidiš — reče žena — trebalo je da se sukobiš sa svojima, da se posvađaš i raziđeš, da dođeš u moj mali dom, pa da se to na koncu dogodi... Sjećam se, pokojna mi je majka pričala o jednom takvom bolesniku. Bilo je to tamo, kraj mora, u materinu zavičaju. Slučaj sličan tvojemu, samo još teži jer je onaj ležao pune tri godine. Mati se prihvatila liječenja. I uspjela je. Dao joj na dar šaku dukata. Imali smo te dukate u kući sve dok moji ne stigoše ovamo. Za njih su kupili ovu kućicu. Taj krović nad našom glavom, to su materini dukati.

— A ja nemam dukata! — rekoh turobno.

— Što će ti? Nije sve u dukatima. Ako ozdraviš, imat ćeš onoliko koliko ti za život bude trebalo.

Mara se diže, poravna maramu i prihvati me za ruku. U glasu joj zaigra žica nježnosti:

— Ništa se ne sekiraj, brajko. Ozdravit ćeš, neće biti dugo. A ja idem u selo. Ti se dotle odmaraj i ložiti vatru. Vratit ću se ubrzo.

Ona ode a ja upadoh u razmišljanje. Sjetih se onih dana kad sam raskinuo s mojima. Oca sam teškom mukom nagovorio da me utovari u kola. Pretpostavljao sam da će se to odvijati tiho, nečujno. Prevarih se jer se otac neočekivano usplahirio, okomio se na mene iznenadnom žestinom, odvraćajući me od mog nauma. Mati je plakala i klela — naizmjence. Srdila se, proklinjala me, vrijeđala, optuživala i izmišljala kojekakve pogrdne riječi, koje su joj odavale nemoć, a mene još jače podjarivale da što brže izvedem svoj naum.

— Upregni konje i vozi me! — ponavljao sam ocu već po tko zna koji put. — I spremi mi dio novca od prodanog vola.

— E, tako se nešto još nije desilo u našem selu! — ponavljao je i pravio se kao da me ne čuje.

— Desit će se sada! — vikao sam. — Pa neka se priča! Nek se laje! Neka uživaju babetine! Za desetinu dana sve će pasti u zaborav.

— I novac da ti dam? Da ga pojedeš s onom kurvom?

— Što god mi je volja s mojim novcem. Upravo da ga bacim u vodu, ili u oganj... Nego ti preži konje i vozi me!

Otac je mrmljao, neprekidno palio lulu, odlazio u dvorište, brzo se vraćao, jednako uznemiren i začuđen.

— I stvarno ćeš otići k onoj... — smišljao je neku gadnu riječ i nije dovršio rečenicu.

— Kod nje ću se od svega odmoriti. A poslije ću vidjeti što ću.

Njihao je glavom, kašljao, uzdisao, ždurkao žaračem vatru u tučanoj peći ali me nije poslušao da me vozi. Popustio je istom trećega dana. Prišao mi je i ne osvrćući se na materino protivljenje rekao mi da se spremim.

— Ako odlaziš k onoj — reče mi mati — ne vraćaj se nikada više.

— Smiri se — rekoh joj obazrivo. — Zar ne vidiš da ti je sve beskorisno što činiš i govoriš. Moja odluka je čvrsta. A s vremenom će se vidjeti tko je bio u pravu. Eno ti brata pa se i dalje za njega brini. Uskoro će završiti školu pa neka vam pomaže. Ali znaj da će vam okrenuti leđa čim vas više ne bude trebao!

— Ti si lud, sine! Lud! Lud! Lud! — vikala je mati.

Bilo mi je žao ostarjele žene koja je do tada bila navikla da se njena riječ u kući uvijek poštuje. Osjećao sam u sebi kako me taj materin otpor boli i vrijeđa. Ali sam ujedno bio svjestan da je upravo ona glavni uzročnik našega rastanka.

Tako me najzad otac odvezao ranom zorom u nedaleko selo, k Mari. Istovarivši me na kućni prag, vratio se u kola i u brzom kasu otišao kući bez riječi, bez pozdrava.

Kod Mare sam se nalazio već mjesec dana. Taj događaj značio je za mene mnogo veću promjenu nego što sam ranije predviđao. Mara je ušla u moj život. Bi sam opsjednut njenim bićem, njenom toplinom. Njene riječi i rečenice splitahu se oko mene drhtave i nježne. Povrijedila me pokatkad njena prevelika pažljivost. Srdio bih se kad bi mi isuviše ugađala. Znao sam se i okositi na nju upravo u kojem trenutku kad je istupala s nježnošću, ali bih se trenutno pokajao, nasmijao i uvukao u sebe, razmišljajući o tom novom čudnom stanju u koje sam ušao.

Sav prostor oko mene bio je ispunjen njenim bićem. Ona je nada mnom bdjela, pratila mi kretnje, pogađala želje, potrebe, nadvijala se nad moje tijelo, skidala s mene odjeću, ogoljavala me i trljala mi udove biljnim smjesama, stavljala mi na bedra i na koljena razne obloge, spravljala mi kupke u hrastovom čabru, unosila me teško zadihana u postelju, cjelivala mi oznojeno čelo.

Zabrinjavala me ta Marina nježnost i pretjerana briga. Zabrinjavalo me to što je s toliko volje prionula na posao, sa željom da me osovi na noge. Kako ću joj se odužiti? Kako li samo uzvratiti? O tome sam sve češće razmišljao pun strepnje i nelagodnosti. I kamo ću poći ako ostanem bogalj? Ta dva pitanja najviše su me zaokupljala. Sve dotle dok nisam osjetio da mi se vraća nekadašnja snaga. Tada je ostalo samo još jedno pitanje jer sam se prestao brinuti za sutrašnjicu. Radost me toliko snažno zaokupila da sam se nemirno premetao na postelji, dozivao Maru a kad bi mi sjela do nogu, stiskao sam joj mišicu, ramena,

milovao kosu, tepao joj djetinjastim riječima, zbog kojih bi me u narednim trenucima otrežnjenja bivalo stid i hvatalo kajanje.

Riječi su kao sjeme. Kad padnu na plodno tlo — niču. Marine su riječi u meni razbuktavale do tada nepoznato čuvstvo, kojega onda, tih dana, nisam bio svjestan. Pokraj postelje stajale su moje drvene štake. To je bilo sve što sam donio iz očinskog doma. Bio sam bez novaca, bez vijesti od kuće. Vani je sniježilo i sve se zavilo u bijeli pokrivač, čula se cika djece i cilik sitnih praporaca.

Jednoga dana pred kućom se zaustaviše saone. Čuo sam rzanje konja, stresanje snježne obuće, kašalj na kućnome pragu. U sobu je banuo otac.

— Eto, došao sam — reče pomirljivo i dobroćudno.

— Nek si došao. Sjedni.

Otac se osvrne po sobi i spusti se na drvenu stolicu.

— Gdje je ta tvoja... domaćica?

— Otišla je u selo, u trgovinu.

— Pa kako ti je? — upita s brižnošću.

— Bolje. Mnogo bolje.

— Donio sam ti novac — otac iz kožuha izvuče snop novčanica i pruži mi ih smiješeći se smireno i starački. I zatim nadoda, gotovo stidljivo: — Pozdravila te mati. Pomirili smo se sa sudbinom, hmda. Što možemo? Ostarjeli smo. Teško se mičemo po njivama. Žao mi je zemlje, život mi se ruši, preostaje mi možda samo koja godina... Možda ćemo se morati dati na komenciju. Tvoj brat se neće više vraćati u selo. Jedino kad bi ti...

— Ne znam da li ću se i ja vratiti — izustim s tugom. — Još ću promisliti. A ti, de, okreni se, eto na ormaru sajtluk s rakijom. Uzmi ga.

Otac se diže i dohvati bočicu. Veselo je pogleda i gucne.

— Dobra je — reče — i potegne po drugi put.

Držao sam u ruci smotak novčanica, hoteći u prvi trenutak da ih vratim, ali se brzo predomislim: neka mi se nađe...

Otac je vrtio u ruci ovčju šubaru, punio lulu, kašljao i useknjivao se u veliki modri rubac. Tada je ustao, jednako se tužno i zbunjeno smiješeći, pruživši mi na odlasku svoju tvrdu krupnu ruku. To je dakle bilo kao neko pomirenje. Bilo mi ga je žao, vidjevši ga pognuta i s brigom u žmigavim očima.

— Hvala ti što si došao — rekoh jer nisam mogao da mu nešto ne reknem.

— Eh — izusti on tiho — samo da ti ozdraviš, drugo će se sve nekako srediti. Ima za tebe kruha kamo god zakorakneš. A možda ćeš se ipak vratiti...

Ostao sam u sobi sam, s mislima. Mara se vratila kasno a ja joj pružim novac.

— Ovo ti je donio moj ćaća, uzmi!

— Ne treba mi — branila se sprva. — Ne tražim od tebe nikakve naplate.

— Ne budali — rekoh joj. — Bez novca se ne može jesti kruha. Uzmi, i s njime raspolaži. A to što činiš za mene, to se ne može nikakvim novcem naplatiti.

— U redu — reče ona. — Novac ti mogu sačuvati, pa će ti i kasnije dobro doći.

— Troši ga — rekoh joj oštro. — Inače ću zgrabiti štake i izvući se u tu snježnu noć.

Gledao sam je kako se rumena i zdrava mota oko peći. Postala mi je bliska. Nije mi više bila nepoznata žena. Naše sudbine se ipak isprepletoše. I veoma je čudna bila ta njena želja i upornost da mi pomogne.

Vani je neprekidno sniježilo. Spuštao se mrak, a u meni je stalno titrao plamičak nade. Radost se smješkala i u ledenom cvijeću koje se stvaralo na izvanjskim oknima. Radost je vijorila i u dimu moje cigarete. Blještala se i u Marinim očima.

— Kakva si ti to žena, Maro? — pitao sam je i motrio joj oči pune čuđenja.

— Kakva?

— Čudna! Osobita!

— I meni se samoj čini — priznavala je — da sam šašava žena. Kad nekuda navrnem, ko june u ogradu. Sva sam zaokupljena brigom za tvoje ozdravljenje a kad ozdraviš, što će biti tada? Ti ćeš vjerojatno otići. A ja? Zar opet u potragu za nekim... Za kim? Ne znam. Vjerojatno ću se rastati s ovim krajem. Poći ću u zavičaj svojih starih. Poći ću na more. Krenut ću u svijet, u skitnju, ali jedno znam: kamo god pošla, ne mogu bez ljubavi. Umrijet ću u traženju ljubavi. Što ti misliš o tome?

— O životu čovjeka možeš misliti što ti je drago, ali život teče svojom putanjom, život zapovijeda...

— Da, da, u pravu si. Ima nešto što je povrh nas, što gospodari... što je nad našim željama...

Govor joj je pokatkad znao biti čudan, nesvakidašnji, kao da je ono što govori naučila iz neke knjige. Prekidao sam je usred takvog govora, hvatao oko pasa, cjelivao, rukom joj klizio niza struk, gubeći se u čudnom žaru njenih očiju. Ona bi se izvijala, izmicala mojim rukama i marljivo nastavila spravljati svoje ljekarije. Stavljala me u kupku i omatala oblozima.

Kad je minuo drugi mjesec, ja sam već prohodao. Lagano sam koračao po sobi: od peći do prozora. Iz dana u dan snaga mi je bivala sve punija. Budio sam se. Podizao sam glavu. Vratio mi se izgubljeni smijeh. Činilo mi se kao da izlazim iz tamnice, ili mračnog tunela u kojemu sam mjesecima čamio teško okovan.

Opet se u meni javljao strah od pomisli na Marinu privrženost i odanost kojoj nisam znao jasnoga uzroka. Da li zaista nisam znao? Sad, kako bilo, ali brzo sam zaboravljao na jučerašnje patnje. Zaboravljao sam dapače gdje sam. Gledao sam ženu. I ona je motrila moje lice, moje radosne kretnje, slušala moj smijeh i djetinjaste riječi.

— Uskoro ćeš biti zdrav — reče mi jedne večeri.

— Da, tako izgleda — rekoh ne znajući što bih drugo rekao.

U meni se kovitlahu mutne misli o neizvjesnosti sutrašnjih dana. Zdravlje mi se vraćalo, ali onaj nekadašnji Ja ipak nije više postojao. Bio sam drugi čovjek. Po drugi put sam se rodio, po drugi put prohodao... Nataložilo se u meni iskustvo i gorčina... Sve se izmijenilo. Bio sam utopljenik na dnu crnoga vira, a sada sam se dizao na površinu. Vratio mi se smijeh, ali ipak drukčiji nego onaj nekadanji. — Ušla si u mene — govorio sam joj otvoreno — a s tobom i novi nespokoj. Uznemiren sam. Ne prepoznajem samoga sebe — novoga. Tko zna kakav sam sada. I brinem se svakodnevno: kako da ti se odužim? I čime? Što da ti reknem sutra kad opet budem potpun čovjek kao ranije?

— Ništa — reče ona. — Nema duga. Ne vežem te uza se. Ako hoćeš, ostani ovdje, a ako želiš ići — idi.

— Tako govoriš. A da li je stvarno tako?

— Tako je.

Osjećao sam da su to riječi. I samo riječi. A riječi su uvijek drugo od onoga što čovjek u sebi nosi, što osjeća i proživljava. Iza tih riječi krio se Marin strah od moga odlaska. I što sam bivao krepkiji, opažao sam da je ona sve nespokojnija. Nije mi to htjela priznati, ali sam znao da se i raduje i pribojava moga ozdravljenja.

— Zima je — nastavljao sam — snijeg se slaže na zemlju, svatko traži topao zakutak a ja sam ga našao kod tebe. Ne znam koliko ću se ovdje još zadržati, ali ostat ću ti dužnik dovijeka. A možda ćemo se nas dvoje združiti i na dulje vrijeme.

Možda? Mari se ta riječ nije sviđala. Ni govor o dugu nije voljela.

— Ne govori mi o dugu, vrijeđaš me.

Poznavao sam sebe. Bio sam grub i surov u ponekim trenucima, ali u suštini, u srži svoga bića uvijek mek i kolebljiv. Preda mnom je stajala zdrava bjeloputa žena za koju nisam znao izmisliti potrebne riječi i prikladne nježnosti. Da uđem s njome u život? Hvatao me strah i od same takve pomisli. I ne bi li ona, da ostanem na njenome ognjištu, pitao sam se, podnijela jednoga dana račun za svoju žrtvu? Riječi uistinu mnogo ne iskazuju i ne treba im vjerovati. Ali, da odem, da se izgubim, tako, odjednom i na prečac, to također nisam mogao. Vani je bilo studeno, a kod Mare ugodan i topao zakutak. I njeno je krilo bilo puno milja i topline. Ostat ću kod Mare, odlučih tih dana, sve dok se nebo ne zamodri i po njemu se ne počnu skitati proljetni oblačići i ptice. Tada ću vidjeti na koju ću stranu. A ovo što je u meni? Je li to ljubav? Nisam do sada nešto takvo uopće poznavao. I u Mari je bilo nešto slično. U mojim bi rukama sva uzdrhtala, izgubila prisutnost duha. Kad padne zimski mrak i u tučanoj peći zapucketa vatrica, nas dvoje sjedimo pored stola, ili na starinskoj škrinji. Stapamo se u jedno pa zaboravimo na hranu i na vrijeme. Sati odmiču a mi ne marimo za njih. Šapćemo si nešto, bilo što, najčešće naivno i djetinjasto. Mara je sva topla, predana, grudi joj se nadimlju a ogrtač večeri postaje sve gušći. Vatrica se stiša, zgasi a mi još uvijek — jedno. Polegnemo na postelju, potonemo u neke dubine, odlazimo u nestvarne i daleke prostore, u neki omamljivi mamurluk. Sati idu. Mi ne marimo za njih. A eto, ne znam ni danas je li to bila omama, ili ljubav? Bilo je svakako nešto nalik tome. Osluškujem joj srce: sitno, sitno kuca. I ona sluša moje. Budimo se, a još smo zagrljeni. Ona se prva osvješćuje, tiho mi šapće na uho:

— Šta kažeš ti na ovo među nama? Šta je to? Je li to ljubav, Grgure? A tek da znaš kakava sam ja. Sve mi se čini da sam crna ciganka. Takva mi je duša: ciganska. Neobuzdana sam. Nestalna sam. Ništa od tebe ne tražim, pa ipak... Nešto ipak tražim, uzimam. Nešto dajem, nešto uzimam. A kada to prođe, kad se svrši, znam da će doći gorčina... Eh, kako je to bijedno što se u životu sve mora platiti. A zašto to? Zašto?

— Zašto? — ponavljam njeno pitanje. — Zašto? Ostaje samo »zašto«. Na taj »zašto« uopće nema odgovora.

— Nema. I po sto puta: nema! — guguće ona raznježeno, sjetno. — Nema, i ne može biti. To je život, sudbina, zla kob čovjekova. Što je to?

— Ja ne znam što je — kažem i pušim i kroz dimove u sebi potajice tugujem što je tako i što nije nekako drukčije, lagodnije.

Ustajemo s ležaja. Cvrčak kraj ognjišta uporno zriče. Prošla je ponoć. Oko nas hladnoća, stresamo se, podajemo smijehu, ponovo se presrećemo preko jastuka, ustajemo, palimo svjetiljku, cjelivamo se, ponovo gasimo svjetlo. Prošlo je vrijeme večere. Brzo liježemo, uranjamo tijelo u tijelo a zora ubrzo modrikastim prstima kucka na prozorska okna.

*

Snijeg je počeo kopnjeti. Ja sam zdrav. U meni je opet prijašnja čilost. Iz kuće izlazim samo ponekada. Odem do šume sa susjedom Joletom. Dovozimo drva i vodimo monotone rajzgovore. I on mi, ponekad, kad je dobre volje, priča o Mari:

— Čudna neka žena. Niti je seljanka, niti je građanka. Okretna je kao vidra, govori kao da iz knjige čita a bistrina joj sijeva iz očiju. A sama. Otjerala onog mangupa. On joj u pameti nije bio ni do koljena. I sada eto vidiš je: živi na svoj način. Čudan neki način života. Ne znam što bih rekao. Ne znam što bih o njoj mislio. Lijepa je, zna to, a opet se s time ne ističe i ne ponosi. Ne vole je babe. Uvijek im je na jeziku. A i Mara je đavo, ničega se ne plaši. Voli muško, a opet se nerado spliće. Ništa mi nije jasno.

Jole pucne bičem. Konji poteku. Bjelina se osmjehuje i proteže u nedogled. Šuma nas motri iz daleka, sva u bijelom pokrovu.

Vraćamo se šuteći. Pušimo. Selo je na domaku. Iznad krovova motaju se gusti dimovi. Žene na ulici gledaju na nas a kad odminemo, tada ogovaraju mene, znam.

Jednog predvečerja upade k nama Marina znanica, neka mlada Ličanka, Božana. S njenim dolaskom stiže u kuću nemir. Božana je bila uzbuđena. Mara nešto nasluti, uzvrti se oko nje, navaljujući da odmah kaže zbog čega je došla.

— U selu je Ilija — reče najzad Božana. — Vidjela sam ga u krčmi. Pijan, a harmonikaš pokraj njega. Ilija daje novac i pjeva iz svega grla. Sigurno će k tebi naići.

Mara ostala skamenjena. Problijedjela kao kuhinjski duvar. Nije mogla progovoriti. Šutjela je oborenih očiju, razmišljala a najzad zavapi:

— Oh, nesretne li mene! Opet ga je đavo donio u selo! Samo kad čujem za njega, duša mi obamire. Opet će doći amo da me napastuje, da me poziva nek mu se vratim, da me preklinje, da mi prijeti... Već sam ga gotovo zaboravila. On je moja prošlost. Moja nesreća. A sada se opet ovamo doklatio, proklet bio. Oh, što sam nesretna! — prekrila je lice rukama i zaridala. Ramena joj se tresla od grčevita plača.

Božana se osvrne i zbunjeno sleže ramenima, pa ode. Vrijeme je protjecalo u teškim, neizvjesnim satima, puno zle slutnje i očekivanja. Nismo ni k jelu pristupili. Sjedio sam pokraj peći, šuteći. Vidio sam kako se u ženi nešto mrvi, pretače a u meni drhtava slutnja kako se među nas dvoje nešto odjednom isprečuje. Zar je to zbog ovoga što slutimo i očekujemo? Vidjet ćemo. Vrijeme nosi promjene a bez njih nema života.

U kasne večernje sate pred kućom se čula pijanska pjesma.

— Ide Ilija — reče Mara sva usplahirena. — Šta ćemo sada? Da zaključam, razbit će vrata, a da ne zaključam, ući će k nama.

— Ništa. Neka uđe — rekoh tvrdo. — On na tebe nema prava, je li tako?

— Tako je za mene. I za cijeli svijet. Za njega nije tako. On je pijan. On je grub i naprasit. Ne znaš ti tko je Ilija, a kamo sreće da ni ja nisam nikad uznala.

Ilija lupi u vrata i odmah bane unutra. Teturajući, izmuca pozdrav, zatim se spusti na tronožac i stade uzmahivati rukama.

— Eh, ljepoto moja! — usklikne pijanim glasom. — Kako si mi, dušo? Šta mi radiš? Imaš, vidim, dilbera?! — uzvikne resko, pogledavši na mene. — Neka! I zaslužuješ ga! Ne možeš sama! Ali ni ja, dušo, ne mogu sam! Tri dana i tri noći jednako pijem. I harmonika je tu, svira mi da tugu zatomim, ali je zatomiti

ne mogu. Na srcu mi otvorena rana. Ne mogu da te zaboravim. Ne mogu, jer si me još davno očarala, Maro! Budi opet moja!

— Ilija, molim te idi! Zaklinjem te...

— Otići ću — reče došljak. — Otići ću, ali ću se opet vratiti. I uvijek ću se vraćati. Sto godina kad bih živio, uvijek bih se vraćao. Jer hoću tebe, jer ne mogu bez tebe!

— Ali ja te neću! — uzvikne Mara. — Ja tebe ne trebam! Mrzim te, ništarijo! Odlazi iz moje kuće! Odlazi!

— Maro! — ustade Ilija i u očima mu sijevne munja bijesa. — Zar ti meni tako? Pred ovim ovdje — pokaza na mene. — Tko je taj? Šta traži on kod tebe?

— Ilija — zavapi Mara — zaklinjem te, idi! Gubi se odmah! I nikad mi više ne svraćaj!

I u meni je uskuhao bijes. Stupih pred čovjeka.

— Izađi! — viknuh uzdrhtalim glasom.

— Tko si ti? — prodere se pijanac. — Miči mi se s puta i ne viči na mene!

— Ilija, odlazi! — zavrišti Mara.

Ilija joj priđe, ispruži k njoj obje ruke, ali ga ona gurne i on posrne, sudarivši se sa mnom. Ja ga dočekah stisnutom šakom, zatim ga snažno tresnem posred lica.

Pijanac odskoči i kao da se istog trena bio istrijeznio. U ruci mu sijevnu nož. Pođe na mene, a ja zgrabim stolicu. Mara se neočekivano baci među nas, pljune pijancu u lice, šakom ga zgrabi za kosu, a tada, tko zna kako, nož se nađe iznad njenih prsiju. Ona vrisne. Pade. Kad sam ga dohvatio stolicom, nesreća se bila već dogodila. Mara je ležala na podu. I Ilija je ležao pored nje. Ali nazrijevši njena okrvavljena prsa, on se pokrenu, ripnu i izjuri napolje.

Položih ženu na postelju, razodjeh joj prsa, nastojeći da joj previjem ranu. Svijet se pred kućom već sabrao u velikom broju. Poručim Joletu što je. On se ubrzo zaustavi saonama pred ulazom.

Pojurismo s ranjenom ženom najprije k seoskom liječniku a zatim oštrim kasom u grad — u gradsku bolnicu.

*

Eto.

To je Grgurova priča.

Stado je plandovalo u blizini.

Grgur je iza pasa izvukao frulu i počeo u nju osjećajno ćurlukati. Za vrijeme te svirke motrio sam njegove oči, koje su bile zamućene, sjetne i pune uspomena. Odsviravši nekoliko lakih melodija, odloži frulu i stade polako motati cigaretu.

— A Mara? — upitam ga obazrivo. — Da li je preboljela?

— Jeste. I nije se zadržala dugo u selu. Kuću je na brzinu prodala Božaninu ocu, ispod cijene. Odselila se u Dalmaciju, u zavičaj svojih djedova.

— A ti? Zar si je zaboravio? Kamo si krenuo nakon vašeg rastanka?

— Obilazio sam oko gradske bolnice desetak dana. Nosio joj cvijeće i slatkiše. Rana joj brzo zacijelila. Srećom, nije bila smrtonosna. Tada sam joj slagao da ću poći k mojima, da dignem svoj dio, pa ću se poslije vratiti po nju, a onda ćemo vidjeti što ćemo i kako ćemo. Ona mi je povjerovala. Bila je skršena bolešću, a i što joj je drugo preostalo nego da mi povjeruje. Ukoliko se brzo ne vratim, rekla je, ona će krenuti na put, a svoju adresu poslati Božani. Odmah sam znao da se s njom neću više sastati. Bio je to rastanak. S tom lažju sam

presjekao našu vezu, pobjegao, otišao u skitnju, prolutao drumovima i selima... I sad sam evo tu. S njom nemam veze. Lupeški, zar ne? Šta kažeš? Ni ona ne zna za mene. Možda me čeka, možda mi se nada, možda joj se ruka pokrene da mi napiše pismo. Možda... Ili je srela nekoga tko joj je srcu omilio, a na mene zaboravila. Možda ni ja sam nisam sa sobom načistu, pa za koji dan odem do Božane i potražim neku vezu s Marom? Za sada — tako. Živim kao čudak, isposnik, budala. Prosudi sam.

— A tvoji, Grgure? Zovu li te?

— Poručuju mi da se vratim.

— Pa?

— Ne znam.

— Kolebaš se?...

Čovjek odmahnu rukom. To je bio njegov odgovor. Na to je dohvatio svoj pastirski krivak, užgao novu cigaretu a na licu mu je zaigrala sjenka — tuga.

Krenuo je, zastao, zagledao se u bus trave kraj svojih nogu i rekao:

— Sad je tako: čuvam tuđe stado. Niti se kome hvalim, niti se jadam. A kako će biti sutra? E, to zaista ne znam.

Potjerao je ovce i krenuo za njima.

Počela je rominjati sitna kišica.

Pavao DESPOT

Dva putnika

Dva mala neba gledaju u me,
nad njima crna, kovrčava kosa;
autobus juri, svud okolo šume,
rano jutro, Lika, na prozoru rosa.

Majka nad njim bdije; on šara po staklu,
ispituje nijemo svih putnika lica;
ne zna da smo mnogi već bili u paklu,
odbacili bajke i dječja kolica...

Tamo, malko dalje, na rukama lanci!
Ne mogu ih gledat... — Što učini, brate?!
Branio si, možda, oca, ili banci

smanjio si konto?... — I sada te prate.
Autobus staje; glasaju se janjci...
Kad bi oči mogle njima da se vrate!

Mirko KUS NIKOLAJEV

Migracioni putovi seljačkih slika na staklu

Crteži Zdenke Sertić

I

Majka Božja Žalosna

Različite vrste slikanja na staklu ili točnije na poleđini stakla (Hinterglasmalerei), koje su još do nedavna bile proširene u velikim područjima Evrope, imaju, po svoj prilici, svoje podrijetlo u talijanskom srednjovjekovnom slikanju na staklu.[1] Ova srednjovjekovna vještina ima svoje uzore opet u rimsko doba za koje je Keislinger dokazao, prema iskopinama, da mu je ta grana slikanja već bila poznata.[2]

U vrijeme provcata talijanskog slikarstva na staklu u XV. i XVI. stoljeću vjerojatno se i ostala Evropa upoznala s ovom tehnikom: Francuska, Španjolska itd. Za prodiranje ove vještine u Srednju Evropu veli Adolf Spamer[3]: »Po svoj prilici slikanje na staklu pod kraj XVI. stoljeća došlo je iz Italije u Južnu Njemačku gdje se najprije proširilo u Švapskoj. Ovdje se sačuvao niz odličnih slika iz XVII. stoljeća, i već 1719. navodi von Stetten neke augsburške majstore čije su slike odlazile do Španjolske, Portugala i američkih kolonija. No tim slikanjem bavili su se i amateri, te od polovice XVIII. stoljeća započinje izrada jeftinih slika za upotrebu sela.«

Vještina slikanja na staklu migrira prema tome u jednom svom pravcu (a taj je za nas važan) iz Italije, u početku novoga vijeka, preko alpinskih pojasa u Južnu Njemačku. U području Tirola, Bavarske, Češke (sa Šlezijom) oblikuje se povezani tip slikanja na staklu, koji prima osobito značenje i proširen je u oblicima kućne radinosti. O karakteru ove radinosti u spome-

1. Kod izrade ovog napisa poslužili su mi podaci koje su na zamolbu Etnografskog muzeja u Zagrebu poslali: Albert Sič, Ljubljana, dr. Ivo Kranjčev, Đurđenovac, dr. France Stele, Ljubljana, Franc Pokorn, Spodnja Besnica pri Kranju, Pero Dukanec, Virovska Drenovica.

2. Fr. Kieslinger, *Die Hinterglasmalerei* (A. Walacher-Motheim: *Altes Kunstwerk*, Wien 1927).

3. A. Spamer, *Die deutsche Volkskunst* I—II, Leipzig 1935.

Sv. Ilija Gromovnik

nutim područjima piše Spamer da danas »samo rijetko još proizvode potomci starih slikarskih porodica u Bavarskoj i Švapskoj po narudžbi seljačke slike jer je potražnja sa sela većim dijelom već na prijelazu u XX. stoljeće prestala. U XVIII. i XIX. stoljeću bilo je slikanje na staklu kućni obrt raširen osobito u Tirolu, Češkoj i Bavarskoj.

Glavna mjesta bavarske proizvodnje bila su Oberammergau (od polovice XVIII. stoljeća), sela oko Weilheima i Schongaua i (do u XX. stoljeće životareći) Uffing, Seehausen i Murnau. Tako vise radovi zehauzenskih slikarskih obitelji Kirchmaier, Gege i Noder još jednako tako u građanskim kućama, crkvama i kapelama okolice, kao i oni koje su pokućarci raznosili i preprodavali veletrgovcima u Budimpešti, Varaždinu i Ljubljani. U Bavarskoj šumi slikalo se u mjestima Grafenau, Wolfstein, Haibhl. Mnogobrojna su bila mjesta češke proizvodnje, koja su kao Buchers, Aussergefield i Sadl proizvodila na industrijski način. Ne samo da je radio majstor s kalfama (u Buchersu i žene) već se kod ove masovne fabrikacije primjenjivala i podjela rada. Slika je išla od ruke do ruke i na taj se način ubrzavala proizvodnja.«

Važna je svakako kućna obrtna djelatnost u spomenutim područjima; ona je omogućila krupniju proizvodnju i pomalo prodirala i u susjedne

Sv. Genoveva

krajeve. Tako se iz južno-njemačkih područja pomicala prema jugu do Slovenije. Neće biti točna tvrdnja Spamera prema kojoj su slike isključivo preko pokućaraca dolazile u Ljubljanu, a da kućne radinosti u Sloveniji uopće nije bilo. Nema sumnje da je ta tehnika slikanja na staklu došla u Sloveniju iz alpinskih krajeva, ali čini se da se već zarana u njoj udomaćila.

II

Slike su se iz početka uvozile u Sloveniju iz Tirola, Bavarske, Gornje Austrije, dake iz područja, u kojima je ta radinost poprimila široke razmjere. Ali već zarana počinje djelatnost i u samoj zemlji. Prema informacijama F. Stelea, konzervatora u Ljubljani, u Sloveniji su se slike na staklu izrađivale od polovice XVIII. do polovice XIX. stoljeća. Spamer tvrdi da je u Tirolu, Bavarskoj i Češkoj u istom tom vremenu vrlo jaka kućna radinost (kućni obrt), pa se prema tome vidi da su Slovenci već rano prešli na samostalno izrađivanje slika i da je uvoz mogao biti značajniji samo u prvoj polovici XVIII. stoljeća. Naravno, to ne isključuje da je on i dalje trajao u manjem opsegu.

Glavna mjesta izrade bila su u Gorenjskom, Bohinju, Škofjoj Loci, Selcima[4] i u Poljanskoj Dolini. Slike su izrađivali pojedinci, muškarci i žene, prema predlošcima i pomoću kalupa. Prema tvrdnji Alberta Siča nije bilo ni zadruga niti je to bio poseban obrt. Ali prema slučaju u Selcima čini se da je ipak postojala tu i tamo neka organizacija ove radinosti i u proizvodnji, a još više u prodaji.

Svakako je slikanje na staklu bilo u Sloveniji samostalna radinost. Njemački natpisi na slikama koje susrećemo u Sloveniji kao i u hrvatskim krajevima ne pobijaju tu činjenicu. Ti natpisi ili su, i to u neznatnom dijelu,

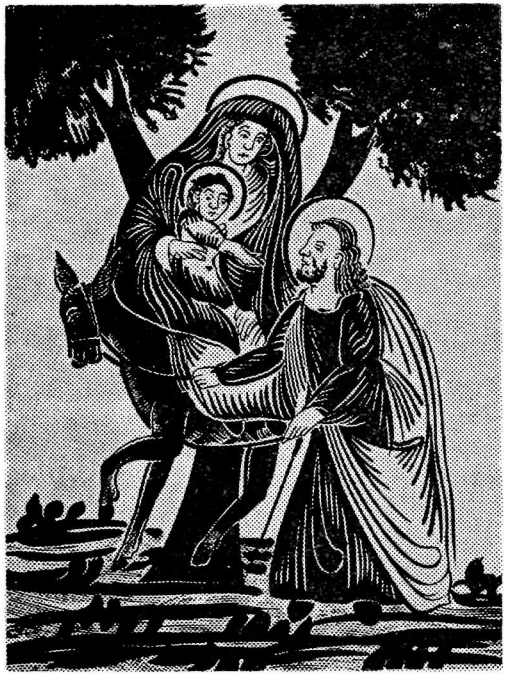

Bijeg u Egipat

oznaka importirane robe iz njemačkih krajeva, ili su, i to u velikom dijelu, stereotipni prijenosi s predložaka i kalupa.

U hrvatskim krajevima, i sjevernim (pogotovo u Podravini), i zapadnim (pogotovo u Gorskom kotaru), još se danas mogu vidjeti u seoskim kućama slike na staklu. Njih pomalo nestaje, jer je prestala i njihova proizvodnja, prvenstveno u Sloveniji, odakle su bile raznošene po ovim krajevima. Pot-

4. F. Pokorn napominje da je u Selcima izrađivanje tih slika bilo u rukama neke »Blaževičke Micike« (Marije Pavlič).

kraj XIX. stoljeća proizvodnja je prestala i mjesto staklenih slika sve su se više udomaćivale papirne. Prema podacima koje sam mogao sakupiti, u Hrvatskoj nije postojala izrada slika na staklu. Slike su uglavnom, možda i isključivo, unosili pokućarci iz Slovenije.[5] Put rasprostranjivanja iz Slovenije išao je u dva pravca: jedan na jug prema Gorskom kotaru i dalje na Primorje[6], a drugi preko Podravine prema Sloveniji.

Spamerova tvrdnja da je Varaždin bio neke vrsti centar za preprodaju može biti točna za ograničeno vrijeme, to jest za razdoblje dok se u Sloveniji nije razvila izrada slika na staklu. Slike su raznosili po selima »Kranjci«, »kipari«, ili gotove, ili su ih prema kalupima (šablonama) izrađivali na mjestu. Nije isključeno da su dolazili i pokućarci iz Tirola ili Češke, ali ako su i dolazili, bilo je to sigurno u neznatnom broju.

Prema dosad izloženom vidimo kako se migriranje slika na staklu od početka novoga vijeka do kraja XIX. stoljeća odvija od Italije do Južne Njemačke i natrag prema Sloveniji, odakle se gotove izrađevine prenose i u Hrvatsku. Prema raspoloživim podacima može se utvrditi da je slikanje na staklu, prije isključivo gradska (kulturna) umjetnost, već u drugoj polovici XVIII. stoljeća prodrlo na selo i našlo u njemu svoje posebne i osebujne odlike. Ne želim ovdje ulaziti u potanje psihološke i estetske analize slika na staklu[7]; ograničit ću se samo na to da uglavim nekoliko općih psiholoških opažanja.

Da bi se objasnilo propadanje seljačkih slika na staklu, gotovo se redovito ističe konkurencija jeftinih papirnih slika kao i »činjenica« da su se one više »sviđale« seljaku od prijašnjih slika na staklu.

Slike na staklu bile su najvećim dijelom religijskog karaktera; malo ih ima s profanim sadržajem. One su sadržajno odgovarale religijskom raspoloženju seljaka, ali tek njihov umjetnički izraz približio ih je duhovnim raspoloženjima seljaka. Osnovna odlika seljačkog umjetničkog doživljavanja jest primitivizam, i upravo taj primitivizam uvjetovao je golemu proširenost slika na staklu u alpinskom području i njegovim izdancima. A kako je to

5. U Novigradu Podravskom čuo sam od domaćih da su slike nekako oko 1880. donosili »Kranjci« iz okolice Varaždina. Drugi su navodili da su se slike izrađivale u okolici Celja. Neki su opet tvrdili da su slike donosili ljudi iz Karlovca. Interesantno je jedno priopćenje iz Drnja. Prema njemu slike su se izrađivale »negde« u Zagorju, odakle su se donosile u Podravinu u vrijeme Vojne krajine, kada strana roba i strani trgovci nisu smjeli u nju dolaziti.

6. Pero Dukanec iz Virovske Drenovice priopćio je Etnografskom muzeju u Zagrebu, svojim pismom od 11. II. 1932, da je oko 1890. podržavao u Virju prodaju slika — prema pričanju — neki »Supilov čovjek«, koji je te slike tobože naručivao iz Sušaka. On je mišljenja da su te slike bile iz Gorskog kotara, gdje su možda bile i izrađivane. Nastojanje pok. Supila valjda je išlo za tim da prodajom slika pomogne Gorskom kotaru. Teško je ustanoviti, u kojoj je vezi bio Supilo s prodajom tih slika, ali svakako stoji da se — koliko sam informiran — slike na staklu u Gorskom kotaru nisu izrađivale. Moguće je jedino to da su ih prekupci kupovali od pokućaraca i otpremali dalje, pa tako i u Virje. Ali nije isključeno da postoji i zabuna u imenu. U Virju, naime, ne zovu samo Slovence već i Gorane — »Kranjcima«.

7. Josip Matasović, *Pučki ekspresionizam* (»Savremenik«, Zagreb 1921), Mirko Kus Nikolajev, *Ekspresionizam u seljačkoj umjetnosti*, Zagreb 1925 (Etnološka biblioteka).

područje bilo dugo izolirano od utjecaja gradske kulture, podržavalo se u njemu i mnogo iskonskih crta seljačkog primitivizma. Taj umjetnički primitivizam nije kod seljaka odvojen od njegove životne baze. Životna baza seljaka, socijalni i ekonomski okvir oblikovali su i umjetnički izraz. Prodiranje novih privrednih i društvenih osobina (sadržanih u kapitalizaciji Evrope) na selo znači ujedno raspadanje starog životnog okvira. Nije slučaj da se s proizvodnjom primitivističkih slika na staklu prestalo u drugoj polovici XIX. stoljeća, dakle upravo u vrijeme punog zamaha kapitalizacije i njenog prodiranja na selo (novčana privreda, industrija, rudarstvo itd.).

Prodiranje papirnih slika nije posljedica jeftinoće, već je dokaz da se umjetnički život sela, pod novim uvjetima, izmijenio. Novi »ukus« pojavio se u vezi s novim životnim odnosima koji su nastali pod utjecajem novih ekonomskih i socijalnih oblika na selu i u gradu.

Mustafa H. GRABČANOVIĆ

Kad budem cvijet ili trn

Sklopit ću najzad umorne oči
i neće više bit sreće ni boli!
Na neznane pute skitanja ću poći:
gdje nitko ne pati i nitko ne voli!

Da l' znade itko šta li će nicati
iz moga srca što je život volilo?
Da l' će to biti cvijet što će klicati
suncu što ga je zlatom polilo?...

Ili će možda nići krvav trn
koji će nekome srce probiti —
il' možda koprive busjen crn
što će se žarom nekome zlobiti!?

Ne zna to nitko! Al' istina ostaje:
iz svake smrti novi život zrači!
Jer, smrti i nema: iza te postaje
neuništiv život košulju presvlači!

Nevenka NEKIĆ

Plutanje

Iščupaj se s korijenom
i presadi se u more!
EVANĐELJE PO LUKI

Na ovu proslavu pošla je s htijenjem da obnovi jedan ugođaj i neke sentimentalne veze; napori su joj se razbili o prozaične probleme posjedovanja i uređenja vikendica, jahtica, pokazivanje slika svojih najbližih, divljenju jednih drugima zbog krasne sačuvanosti lica i stasa. Tužno je uočila prazninu koja se zamjećuje u onom sloju gdje bi trebala prebivati erudicija nakupljena godinama i mudrošću. Tri sudbine potresle su je: Ivo Škrtić, stidljiv, mišjeg lica, zalizane kose, nespretan, izgubljen u društvu, šutljiv, izvan vremena u kojem živi, trapavo cupka na mjestu i zadivljeno gleda sav ženski dio svijeta kao nedostižnu točku svojeg sna. Ivana R. — rasna cura koja pođe tamo za nekog Edgara i zauvijek napusti ovaj komadić zemlje. Sada se vraća na ovakve proslave s osobitim »r« i kolor-fotosima s livada u okolici Münchena gdje su njena dječica Valli i Konrad koji nešto natucaju materinji jezik.

I njena vlastita. Te svoje sitne krvne žilice koje odaju da ponekad pijucka do ranih sati, nastojala je sakriti puderom. Možda i nisu zbog toga, ali sigurno su nastale u one večernje sate kad se nad Radmiljevo i njegov stari dvorac spušta suton, a ona ne zna što bi... Dvadeset godina u ovoj zelenoj oazi koja mami turiste ljepotom i egzotikom, a nju obavija u neizlječivu osamu i nostalgiju za dalekim svjetovima velegrada. Ovdje su propupale i propale sve ljubavi i nade. Tko je znao što misli mlada učiteljica Katica T. (koja je bila »nešto«) onog dana na početku, na ulasku u osamljenost koja će potrajati duže od njene mladosti. Ova joj je neprimjetno izmicala u večernjim iščekivanjima uz poluprazni šank u starom dvorcu, knjige ili snove. Tu su ponekad načinila nemir lažna obećanja (veterinar Mirko godinama je oblikovao njezine misli); laž i privid zauzeli su mjesto stvarnosti. Ona ne primjećuje da su joj se noge utanjile, tijelo okrupnjalo onom linijom koja zaobilazi struk i sliva se u prsatu gromadu torza. Crvena kosa i jarki nokti bijedni su nadomjestak za sve one purpurne snove o odlasku iz te žabokrečine, jednog jutra dok cijelo Radmiljevo spava, spavaju svi oni koji su je vrijeđali i ponižavali, optuživali i grlili, ljubili, zanesenu mišlju kako je moguće živjeti u ovoj govnovaljskoj pustodolini punoj sitnih strasti i malih iskušenja, i dok svi ti spavaju, treba pobjeći, izbjeći njihove poglede.

Jer oni nisu u stanju čak ni sa zavišću misliti na njene snove. Ona bi ponosna i sretna zatvorila posljednji put vrata na svojoj mansardi a u tom času, ona to zna, uhvatila bi je tuga što napušta taj kutak sa čijeg je kosog prozora gledala odozgora na ljude, odozdo na plavetnilo neba, pahuljice ili kišu u dugim noćima, beznadno čekala, vodila dijalog sama sa sobom.

Njeni malo požutjeli zubi odaju pušača, a način kako drži cigaretu — strast. Slabost i nemoć da ikada ostvari to jutro odlaska daju joj izgled unezvjerenosti. Ne može sakriti sjetu dok gleda ponuđene fotografije obiteljskih »štimunga« koje njene kolegice nude s ponosom oko stola. Osjeća da joj izmiču neki dijalozi za večerom, njeni stavovi nisu definirani — o svijetu zna preko sumnjivih lokalnih novina, njena bistrina i inteligencija, neizoštravane godinama, uprle su sve snage da se okruži s nešto misterije jer to je jedino što je koliko-toliko odvaja od svijeta u kojem živi.

Živi?

Samo u vrijeme ljeta.

Nakon još jedne čašice navale sjećanja.

Tog davnog ljeta prvi je put zamijetila grudi. Bilo je to na jednoj pjaceti, čiji neponovljivi ugođaj uzalud traži svakog novog ljetovanja, na toj užarenoj pjaceti po kojoj se razlijevao slatkasti miris zrelih smokava i treperile neke neuhvatljive zrake, oble, tople i bezglasne, u šumu svojih osamljenih koraka osjetila je da se stapa s tom titravom toplinom, postaje meka i nabrekla. Iskrsnulo je njezino JASTVO odjednom kao dvije lopte, nezaštićene, na grudima, i ona ih je nehotice dodirnula rukama. Rasplinuto su joj prolijetali zaškureni prozori, portuni, sjajni svjetlaci podnevnog mira a spoznaja da je to ONA bila je sve ugodnija i ispunila ju je neobjašnjivim i nepoznatim nadama. To će pokušati obnoviti još mnogo puta, na toj istoj pjaceti, ali to više nije bila ONA. Više nema ni one zelene agave sa zrelim žutim cvjetovima okrenutim kao da se nude nebu.

I kroz dim cigarete ove večeri ona opet pluta kroz vrijeme od ovog prvog jastva koje joj sigurno izmiče iako ga je zatvorila u škrinju prošlosti. I onda joj sine jedna polupijana ideja: ako nečega nema, onda nema ni spoznaje da toga nema. Ali tu se ne radi o tome da MENE tada nije bilo, već da me je bilo na neki davni neponovljivi način. Divan način... razliveni način, nesvjesni način, žuti i mirisni način, izgubljeni način...

Ante JAKŠIĆ

Vi, koji ste došli

Vi, koji ste došli da vidite malo sunca,
otvorite usne da se na njima pojavi
golubica mira koja je zaboravljena
iznad usnulih voda
i dozrelih klasova.

Čuvajte srce svoje za vrijeme koje dolazi
i u kojemu je Riječ bremenita
kao žena određena za produženje života.

Ruke su vaše slabe da zaustave vrijeme
i skinu mrenu sa očiju, koju su vam stavili oni,
koji mrze vedrinu neba
i pticu u vašim grudima.

Dolazi iz dubine vjekova Onaj,
koji ruke širi da zagrli gladne i ponižene,
i korak njegov nitko ne može zaustaviti.

Plameni križ na njegovim leđima
obasjava put njegovim stopama
i tko ga bude slijedio,
bit će obasjan svjetlom,
koje se ne gasi nikada.

Vi, koji ste došli da vidite malo sunca,
otvorite usne da se na njima pojavi
golubica mira, koja silazi s križa
na usnule vode i dozrele klasove.

Ján SILAN

Sonet za rastanak s Johnom Lennonom

Jesmo li zajedno? To ne znamo sigurno.
Ja slušam. Slušam,
Lennone, samo tvoje drage pjesme
kad sam sâm, kad sam sâm

i mirna je noć. A nebo ispunjeno zvijezdama.
A ti? Mrtav. Što treba sad da radim?
Zvjezdana nebesa ponesimo zajedno
u susret tminama svim

i smrti. Samo ti tijelo na zemlju klone.
Duh pjeva u svemiru. Tamo je moj hram.
Dok u nasrtaju predvečernje sjene zvone,

ti ubojici daješ i svoj autogram.
To za nj je laž. Za tebe uzdignuće.
Pozdrav proljeću zimskom. Naše Uskrsnuće.

Važec (selo u Slovačkoj na podnožju Tatra), 10. 12. 1980.

Prepjevao **Mirko Validžić**

Vilo KOVAR

O pjesniku Janku Silanu

Slovački pjesnik Ján Silan (pravim imenom Ján Durka) rodio se 24. 11. 1914. u selu Sila, 18 kilometara udaljenom od Nitre, pa je zato uzeo pseudonim Silan. Apsolvirao je klasičnu gimnaziju u Nitri, gdje se razvijao njegov talenat, nadovezujući na slovačku simbolističku, kraskovsko-royovsku tradiciju. Ali pod uplivom češkog profesora Antonína Prokeša upoznao se pobliže i sa češkom katoličkom poezijom Jakoba Demla. Već kao osmogimnazijalac dobio je na natječaju Češke akademije u Pragu nagradu Julija Zeyera. Tada, god. 1936, izašla mu je u nakladi Češke akademije knjiga stihova »Čukovi«. To bijaše njegov uspješni ulazak u slovačku književnost. Janko Silan formirao se kao pjesnik već u vrijeme svoga studija bogoslovije, a zatim je službovao većinom u kraju ispod Tatra, pa se njegova poezija bazira na realijama njegova života, i socijalnim i duhovnim. On je iz miljea Visokih Tatra crpio maksimum, tako da je danas smatran (Silan je i član Saveza slovačkih književnika) najreprezentativnijim pjesnikom Visokih Tatra u slovačkoj književnosti. Silan je i prevodilac Rilkea i drugih pjesnika. O bogatstvu i raznolikosti njegova stvaranja svjedoče već i podaci o izdanju njegovih pojedinih pjesničkih zbirki. Osim spomenutih »Čukova« (1936) to su: »Ljestve u nebo« (1939), »Slavimo zajedno«, poema, lirski portret pokojne majke (1941), »Kad nas ne bude kod kuće« (1943), »Pjesme sa Javorine« (1943), »Pjesme iz Ždiara« (1947), »Jadna duša na zemlji« (1948), »Triptihon« (1966), Triptihon »Tri posjeta« (1967), »Sâm s vama« (1967) i druge. U rukopisu ima autobiografski »Zemljopis moga života« i roman »Iz kuće osamljenosti«, gdje prikazuje prevratne šezdesete godine. Taj je roman karakterističan ne samo po svome opsegu nego i po kafkijanskom imaginativnom obliku. Ovdje se Janko Silan iskazao vrlo modernim piscem. U slovačkoj književnosti Janko Silan značajan je i po tome što svojim izražavanjem postaje sve jednostavniji. Napušta takozvano pjesničko opisivanje, izražava se direktno, a baš u tom svojem najnovijem stvaranju (unatoč svojoj bolesti on ne napušta pero) Silan je najproduktivniji. Svojom potpunom umjetničkom zrelošću on zatvara svoj razvojni krug.

Sa slovačkog preveo **Geno Senečić**

Pjesma o jablanima

Gledam ih u sunčanom miru
i dok ih vjetar povija
kako u vis smjelo rastu.
Eh, tako bih htio i ja.

Ponekad bura vrh koji prelomi,
i za njim tuguju laste,
ali krošnja i dalje buja
i opet u vis raste.

Pa kada kruto vrijeme zdrobi
starca jablana trupinu,
izdanak mladi iz panja stremi
i opet u visinu.

I ja sam tako na svome putu,
na staroj cesti, u noći,
često put morao pasti,
ali se dizah i riječ zadavah:
s njima ću u vis rasti.
A vjetar me pitao s dahom noći:
brate, da li ćeš moći?

Kočija

Što je moja kočija spram jednog nadzvučnog aviona?
Za godinu, za dvije, zbrisat će je dani brzine,
a ja ću u kutu čučati, kunjati, slušati podnevna zvona,
i zaneseno motriti bijele oblake visine.

Ja ću i dalje sanjati o nekim očima, o igri nekog pramena,
o cvijeću s verande, o vatri što pucka u starom kaminu,
o smijehu lijepe susjede, o hodu ili bjelini njena ramena,
o trski s obale Bosuta, o Spačvanskoj šumi, o vinu...

Ja ću i dalje teturati ovom javom u kojoj sa ekrana
televizorskog serviraju svako veče po neku katastrofu;
ja ću i dalje po starom, i svakoga dana,
u sebi sricati neku novu, tugaljivu strofu.

Nasukan, bez kočije svoje, u vijeku hitnje i skitnje,
u danima kada se u sudaru čelika gine svakog trena,
ja ću zafićukati, zakrnjaukati, zamijaukati i na kraju bespomoćno
zapaliti lulu, zažmigati, i zaspati ispod starog klena.

Jablan u ravnici

Pogled na pjesme Ive Balentovića

Stara kineska poslovica kaže: »Nije ti prijatelj onaj tko ti dade ribu, nego onaj tko te nauči uloviti ribu.«

Život Ivi Balentoviću nije dao ribu, nego ga je naučio uloviti ribu. Naučio ga je misliti, raditi, boriti se, izdržati, biti svoj, ići svojim zvjezdanim putom, padati i dizati se. Koliko god je taj život bio težak, ipak je bio na Balentovićevoj strani kao prijatelj, jer mu je omogućio da bude ono što jest — Balentović.

Čovjekova veličina nije u veličini postignutog položaja, nego u veličini čovjeka u čovjeku, u veličini čovjekova djela. I Balentović tako misli u pjesmi »Kad bi svi ljudi«.

Balentovića nikakve nevolje nisu mogle slomiti. On je potvrdio misao: tko ne može izdržati, nije ni vrijedan da izdrži. I baš zato treba odbaciti sva njegova tmurna raspoloženja, sve njegove gubitke nade, u smislu životnog stava, jer su to literarni rekviziti, a ne životno opredjeljenje, ili to barem ne bi smjelo biti životno opredjeljenje.

Mora li čovjek biti tužan, sam i nesretan? Može, ali ne mora biti. On ima pravo na to, ali samo dotle dok to ne utječe na širu društvenu osmišljenost i usmjerenost njegova djela, dok se on ne počne kretati kreativnim životnim putom.

Bol i nesreća u književnosti ne djeluju sobom, nego umjetničkom snagom, ljudskim značenjem i životnom funkcionalnošću. Pojedinačno u književnosti vrijedi toliko koliko je postalo opće.

* * *

Balentovićeva poezija sačuvala je dostojanstvo mišljenja, svjedočenja i ljepote. I zato ona može i mora ostati. Njegova poezija je iskustvo, očitovanje i stav. Ona je dokument, moguća slika svijeta i moguća istina. U njoj su činjenice važne isto toliko koliko i ljepota. Svojim pjesmama on se liječio i branio od poezije i života.

Njegova poezija je protest, ali ne protest pobijeđenog čovjeka, nego čovjeka koji je jači od poraza. To nije poezija čovjeka koji tuguje, nego

čovjeka koji konstatira, koji vidi dublje i dalje od drugih i koji nezadrživo ide naprijed.

* * *

Balentović se pokazuje svojim djelom, svojim pjesmama, a njegove su pjesme odraz tragedije i ljepote življenja.

Bio je prisutan u životu, promatrao je svijet i događaje oko sebe, razmišljao je i opredjeljivao se. Živio je i zbog znatiželje i zbog potrebe — doduše ne uvijek bez gorčine i bez dilema. Njegovi doživljaji nisu ni slučajni, ni lomljivi, ni jednostavni, ni neodrživi, ni angažirani do kraja. Oni rastu u čovjeku koji može ukrotiti planinskog vuka, saviti junačku šiju, lomiti beton i željezo, rasti u visinu kao jablan i hodati prizemno kao običan čovjek. Distanca nije njegov stil ponašanja. Njegovo ponašanje je određeno njegovim temperamentom i njegovom potrebom da mudro sagorijeva od rođenja do posljednje noći, da govori ljudima o činjenicama koje su prošle kroz njega, da pokaže čarolije svojih doživljaja, da stvarno pretvori u nestvarno a nestvarno u stvarno — na svoj način.

U prisutnom životu bio je i aktivni sudionik i stranac. Teško je reći što je bio više i zašto.

Ne govori o svemu o čemu se može govoriti. Ali, nikada se o svemu i ne može govoriti. A o tome o čemu nije mogao govoriti, šutio je.

U sudaru sa životom i na raskršćima tražio je stranu svijeta na koju bi se okrenuo ali nije ju uvijek dobro i jasno vidio. Zato kod njega ima i prigušene kuknjave i sentimentalnih slijepih ulica i neplodne skepse. Zato svaki njegov izlaz nije samo obračun nego i povlačenje, nije samo snaga nego i kompromis, nije samo prijedlog nego i čuđenje. Srećom to ne briše njegovu boju i ne ruši njegovu čvrstinu.

* * *

Kome je Balentović sličan? Nikome. Sebi.

U njegovim je pjesmama prisutno pripadništvo njegovoj zavičajnoj grudi i njemu samom. U njima su na okupu čežnje, daljine, neodlaženja, razmišljanja i zaključci.

Mogao je otići u druge krajeve svijeta, ali iz svoga života nije mogao otići, jer je u njemu našao najveći život, jer je u njemu bio ukorijenjen, jer je u njemu našao svoje sokove i svoj smisao, jer bi bez njega, takav kakav je, njegov život bio prazniji.

Znao je da bi ga svagdje, kud god bi otišao, čekalo isto, da bi svagdje zvijezde dozivao i u potaji uzdisao. I zato nije otišao u tuđi svijet, nije otišao od sebe.

Balentovićeve su pjesme ravničarski široke i čvrsto stoje na svojim pjesničkim nogama kao kosci kad kose livadu. Mnogi su njegovi stihovi raspjevani i razvučeni kao duge ravničarske staze. Istina, nema u njima

uvijek potrebne sinteze, nema potrebne vjere u budućnost, ali ima stvaralačke iskrenosti, spontanosti i snage, ima znanja o ljudskoj sreći i nesreći, ima autentičnog čovjeka i neuništivog života.

Konačno, Balentovićeve su pjesme lirska pripovijedanja, sažeta i široka istovremeno, čista i nečista istovremeno.

Svaki pjesnik nešto voli, pa i Balentović. A to što on voli zove se široki život, život u svim varijantama, običan i velik u ljudskom smislu, u smislu ljudskog življenja.

* * *

U Balentovićevim stihovima ima mnogo riječi, katkada i previše; ima suvišnih riječi i suvišnog pričanja. A jačina izraza nije u velikom, nego u potrebnom broju riječi.

U poeziji treba govoriti onako kako se govori i u životu. Ali, treba govoriti ono što nije rečeno, a što treba biti rečeno da bi pomoglo ljudima da postoje i da imaju stav.

Balentovićeve pjesme nisu pjesme jezičnog iskustva, nego životnog iskustva. U njima nema nadrealističke dosjetke, ali ima nešto što je više od toga, ima podzemnog i nadzemnog života, ima ubitačnih i nezgodnih stvari, ima prihvatljivog i neprihvatljivog čovjeka.

Balentović često upotrebljava rimu, ali ga ona katkada vodi u neslobodu izražavanja, sputava ga i nameće mu akcenatske pogreške.

Zapravo, rima mu ne treba. Dovoljno je lirski i ritmički uvjerljiv, pa može i bez nje.

Rima ga tjera da mjesto *kamen* kaže *kam*, da bi *kam* mogao rimovati sa *sam*.

Rime su dobre tamo gdje su akcenatski podnošljive, što na primjer nije slučaj kod glagola *stići* — *prići*.

* * *

Pisanje je i vlastito zadovoljstvo, i oslobađanje od unutrašnjeg pritiska, i manifestacija postojanja, i oblik prisutnosti u svijetu. Ono je to i kod Balentovića.

Svatko želi da ostane, da se produži, ali ostaje se sa učinjenim, sa djelom. Istina, pored učinjenog, pored djela, važnu ulogu imaju i neknjiževne stvari, stavovi vremena i slično. No, sve što je izvan književnog djela pisca ne smije pokolebati.

Život je pun oluja koje čovjeka lome. Ali, ako ga ne slome, ako on može reći: nisam slomljen iako sam bio lomljen, onda to vrijedi mnogo — toliko koliko vrijedi izraz, odnosno snaga misli, sadržaja i oblika.

Balentovićeve pjesme vrijedan su dio njegova književnog rada u cjelini. One su njegovi trajni nasljednici i s njima on odlazi u budućnost.

Zdravko GAVRAN

Kritika o Poljakovu izrazu

(Ulomak iz veće cjeline)

Već je gotovo šest desetljeća prošlo od smrti Izidora Poljaka (1924. g.), pa ipak njegovo pjesništvo nije u našoj književnoj povijesti dobilo svoga mjesta. Književno-povijesna i književno-kritička djela koja slove kao meritum za određivanje hrvatskog književnog korpusa potvrđuju ovu konstataciju. Tu se Poljakovo ime obično i ne spominje a o poeziji njegovoj uopće se ne govori. Nema ga ni u Enciklopediji, nema ga ni u antologijama hrvatskog pjesništva. Prisutan je samo u antologijama duhovne (religiozne) poezije, a to znači da je izvan dohvata mnogih čitatelja.

O Poljaku i njegovoj poeziji pisalo se uglavnom u katoličkim časopisima. To su napisi pretežno skromnih pretenzija; svega ih je nekoliko koji daju dobru (odnosno bolju) književno-kritičku prosudbu njegovih pjesama. Kako je poezija jezična zbiljskost — zbilja u jeziku — pogledat ćemo koliko je pozornosti u kritikama posvećeno Poljakovu jezičnom izrazu.

Stanoviti ABE veli o Poljakovu izrazu ovo: »Jer njegove su pjesme zaodjenute — uz male nedostatke — u krasno pjesničko ruho. Jezik čist, stihovi glatki, ritam pravilan i vrlo ugodan, izrazi čestoput obično jaki i krepki, a osobito su mu snažne titanske slike i poredbe, kojima se rado služi, da izrazi i potkrijepi snagu svojih misli.«[1] Ovdje se, očito, ogleda u osnovi pristupa staro učenje retorike o sadržaju i o izrazu kojim je sadržaj »zaodjenut«, o »pjesničkom ruhu«. O osobinama pak jezičnog izraza govori se općenito, ali neprikladno i neistinito stoga što Poljak istim izražajnim instrumentarijem stvara i vrlo dobre i loše pjesme, pa se, prema tome, izraz »ritam pravilan i vrlo ugodan« može tek uvjetno usvojiti, tako da se primijeni na konkretnoj pjesmi.

Stjepan Buzolić piše kako mu se u Poljaka »od mnogo pjesničkog biserja, kojim kiti svoje umotvore«, sviđaju osobito izvorni epiteti i krasne usporedbe. On također tvrdi ovo: »Predmet mu je pjesnički redovito lijep i ljepotom ga zaodijeva. Teško ćeš naći u njega, da bi se igdje istakla misao na uštrb formi, niti opet forma gdje udušuje misao. Nema tu ukočene učenosti, nema niti prenatrpavanja pjesničkih nakita. Zamišljaj i priopćivanje njegovo se kod Poljaka toliko podudaraju, tako su u skladu, da u umjeći njegovoj skoro svagda nalaziš prirodnosti, a to i jest jedna izmed najbitnijih oznaka svakog pravog umotvora.«[2] I ovaj kritičar strogo razlikuje sadržaj (»predmet«) i pjesnički oblik kojim se sadržaj »zaodijeva«. Nešto je modernija njegova tvrdnja o podudaranju, skladu »zamišljaja i priopćivanja«, ali je to kao načelna tvrdnja neprihvatljivo jer nije u skladu s istinom. »Prirodnost« pak »umotvora« kao, »in ultima linea«, osnovni kriterij pjesničke vrijednosti jest termin toliko neodređen da ne govori ništa.

J. M. Ujević iznosi prilično čudnu tvrdnju kojom dokazuje da je Poljak umjetnik: »Pokojni Poljak dao je svome osjećanju oblik koji svjedoči o dubokoj intuitivnoj njegovoj naravi i stoga je on umjetnik.«[3] Ovo je mišljenje izrazito subjektivno i može se prihvatiti jedino snagom subjektivne intuicije. Ujević, zatim, iznosi nedostatke Poljakova izraza, posebno napadajući »često ponavljanje riječi, koje označuju neobično visoka, uzvišena osjećanja, a koje često zvuče smiješno. Tako ćete na pr. često naići na ove riječi: oganj, titan, zvijezde, orao, lav, sunce, jastreb, gavran, heroj, Prometej, orlujski, genij itd.«[4] Možda su Poljakove uzvišene riječi ponekad ili često neprikladne, ali je nemoguće njihovu opravdanost prosuđivati izvan konteksta pjesme, zalažući se za izbacivanje svega uzvišenog leksika. Tà što bi od Poljaka onda ostalo?! Problem, međutim, različitih doživljaja tih riječi uvjetovan je izvantekstovnim odnosima, ukusima i sklonostima, i problem doživljavanja i shvaćanja Poljakove poezije postoji, obično zbog svjetonazorskih predrasuda ili usvojenih estetskih navika i reakcija. Stoga je, naročito danas, važno prekodiranje na Poljakov priopćajni kod kako bi se njegova poezija uopće mogla recipirati.

Petar Grgec, nakon opsežna idejno-sadržajnog osvrta, veli: »S formalne strane u većini je pjesama ove Poljakove zbirke postignuto gotovo klasično savršenstvo. Kompozicija je uvijek primjerena predmetu, ritam je korektan i raznolik, srokovi puni. Refleksije i ideje ne nameću nam se kao naučna razmatranja, što ne bi bilo s poetičke strane nikako u redu, nego kao plastične slike.«[5]

Ono što i ovdje udara u oči jest razlikovanje formalne i one druge strane. Tvrdnja o »gotovo klasičnom« (formalnom) savršenstvu istinita je za neke pjesme, ali to ne znači da su te pjesme, »eo ipso«, zbog toga vrijedne. To pak da je »kompozicija uvijek primjerena predmetu« vrlo je pretenciozno, ali ne i istinito. Ritam jest »raznolik«, ali koliko god jednom pomaže, toliko drugi put odmaže, a srokovi su daleko od punine: upravo na njima pokazuje se da Poljak, na žalost, nije usvojio istančanosti, profinjenosti ni težnje prema novomu, svježemu, što je sve donijela hrvatska Moderna. No poslije se Grgec korigira kada, nakon ove uvjetne misli: »Ako formu shvatimo nešto šire, onda nema sumnje, da poseban život mora naći izraza i u posebnoj formi«, zaključuje da tu Poljak nije došao »do savršenstva«.[6] Jasno, ovo je eufemizam.

Nakon što hvali »himničku veličajnost njegovih pjesama...«, Lj. Maraković upušta se u analizu jezičnog izraza: »Ne čitajući mnogo suvremene literature, nije mnogo obogatio svoj rječnik niti je stekao obilje nijansa, koje je donijela Moderna. Umjesto obilja u njega je divna određenost boje i nijanse i neobična plastika.«[7] Zatim tvrdi da uza svu »osobitu ljepotu jezika« i »ispravnu muzikalnost akcenta« nema traženih muzičkih efekata ni rafiniranosti u dikciji. »Njegove su slike od jednog komada golemih ali sigurnih linija kao freska velikih primitiva, njegovi su stihovi klesani od tvrda mramora i rukom, koja ne umije da cizelira varavo zlato.«[8] U ovim je riječima svakako mnogo istine. No ipak je preoštra kritika Poljakova jezika i krutosti njegova izraza; on će se u nekim pjesmama (»Planite, b'jeli ognjevi duše!«, »U palači Gospodnjoj«, »Posjeta«, »Moja ptica« i dr.) iskazati upravo u istančanoj ljepoti jezičnog izraza.

D. Ivančan ističe Poljakova odstupanja »od shematski ispravnog ritma«.[9] To je, svakako, bitna značajka, a njezina važnost pokazala bi se pri podrobnijoj analizi.

1. *Svjetovni nazor Izidora Poljaka u njegovim pjesmama.* Život, Zgreb, XVI/1935, str. 440.
2. *Izidor Poljak: »Pjesme«.* Hrvatska straža, Senj, VIII/1910, str. 730.
3. *Prigodom smrti Isidora Poljaka.* Luč, Zagreb, XX/1924, br. 1, str. 19.
4. Nav. djelo, str. 19.
5. *Isidor Poljak: Sa Bijelog Brda.* Katolički list, Zagreb, LXXV/1924, br. 29, str. 349.
6. *Pjesnik Gospodnji.* Nova revija, Makarska, 1925, br. 1, str. 40.
7. *Isidor Poljak. In piam memoriam.* Hrvatska prosvjeta, Zagreb, 1928, br. 6, str. 125.
8. Nav. djelo, str. 126.
9. *»Pjesme« Izidora Poljaka.* Marulić, Zagreb, I/1968, br. 1, str. 91.

Tone OTOČAN

Koktel snova

1.

Na mom brijegu od sna i kamena
glog je bogat u krvavu plodu:
ne vidim mu nikad bijela cvijeta.

Na mom brijegu od sna i kamena
par se ćuka gnijezdi neprestano:
ne uzgoje nikad potomaka.

Na mom brijegu od sna i kamena
pastir dipla čeznutljivo, tanko:
stijenje sluša umjesto janjadi.

Na mom brijegu od sna i kamena
tren vjekuje na rubu čeznuća:
osluškuje dolazak života!

2.

De, konjiću, moj Zekane,
iz ergele odsanjane,
probudi se i oblikuj
sav od dima,
krzna siva i rumena
od pepela i plamena.

Điha, điha, moj Zekane,
u stoskoku
od kamena do kamena
rži za me,
podjaši me zanesena!

Jezdit ćemo kroz oblake
ponad trnja,
povrh stijenja
(sam ne mogu bosih nogu
preko ognja žarkih htijenja).

Letit ću te grive žive,
raščešljane,
dlake sive, mirisave od ozona,
okupane u crveni
vlažne zore i sutona.

Ponovno smo u galopu i u letu...
Điha, điha, moj Zekane,
ožednjeli i natašte,
do širina u zeleni,
do vedrina u rumeni,
do jezera slatke mašte!

3.

Sanjao sam da se preporađam
iz kamena nevina i bijela
uz trud mora umorna i modra
ko začetak vječna krvoskoka.

Sanjao sam da se preporađam
iz kamena nevina i bijela
uz prebirač i pjesmu udvoje
ko siktanje troglasa poskoka.

Rađalo se sa mnom jarko sunce,
klicalo je strasno novo srce:
»Sretno li je življenje utroje,
pretočeno u svirku i boje!«

4.

Buka,
zveka
i miješanje.

Znojna masa,
tople ruke;
mrzla čaša,
leđen-kocke.

Želju mućkam
sve to veću,
kocku imam
sve to manju.

Sve se
bliži
nestajanju...

5.

Nad izlošcima mojih snova lete supovi:
visoko, visoko kruže kao zrakoplovi.

Nema umiranja u ovoj zdravoj praznosti!
Koga će jesti u ovoj kamenoj trajnosti?

Izumrijet će jadni, umorni i gladni,
bez strvina ovaca naših i magaraca!

Dalibor F. JELIĆ

Crkva Bosanska

Popis znanstvenih povijesnih rasprava

ANĐELIĆ Pavao, **Revizija čitanja Kulinove ploče,** *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu (Arheologija),* sv. XV—XVI, 1960—61, str. 287 — 308.
Originalni dijelovi dviju bosanskih povelja u falzifikatima Ivana Tomka Marnavića, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu (Arheologija),* sv. XXVI, 1971, str. 347 — 360.

BABIĆ Anto, **Iz istorije srednjovjekovne Bosne,** Sarajevo, 1972.

BASLER Đuro, **Bosanska crkva do 1203. godine,** *Pregled,* br. 2—3, Sarajevo 1973, str. 297 — 304.
Bosanska crkva za vladavine bana Kulina, *Prilozi Instituta za istoriju,* sv. IX/1, Sarajevo 1973, str. 13 — 22.
Gnostički elementi u temeljima crkve bosanske, *Radovi sa simpozijuma »Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura«,* Zenica 1973, str. 267 — 276.
Apokaliptička poruka stećaka, *Dobri Pastir,* sv. XXIV, Sarajevo 1974, str. 25 — 36.
Orfički elementi u simbolici stećaka, *Dobri Pastir,* sv. XXVI, Sarajevo 1976, str. 79 — 96.
Visoko učilište Crkve bosanske u mjestu Bosna, *Pregled,* br. 4, Sarajevo 1975, str. 473 — 486.

BATINIĆ Mijo, **Djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini za prvih šest viekova njihova boravka. Sv. I. Bosanska vikarija do 1517,** Zagreb 1881.

BENAC Alojzije, **Bogomili i umjetnost na stećcima,** *Izraz,* X, br. 8—9, Sarajevo 1966, str. 213 — 221.

BRANDT Miroslav, **Susret viklifizma s bogomilstvom u Srijemu,** *Starohrvatska Prosvjeta,* sv. V, Zagreb 1956, str. 33 — 64.
Dubrovnik i heretička Bosna u prvoj polovini XIII stoljeća, *Anali Historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku,* sv. XII, Dubrovnik 1970, str. 27 — 57.

CHALLET Jean, **Bogomili i simbolika stećaka,** *Naše starine,* sv. X, Sarajevo 1965, str. 19 — 38.

ČREMOŠNIK Gregor, **Oko bogumilstva u srednjevekovnoj Bosni,** *Prosveta,* br. 1, Sarajevo 1937, str. 10 — 16.
Zadnja raziskovanja o bosanskih bogomilih, *Zgodovinski časopis,* sv. XVIII, Ljubljana 1964, str. 229 — 236.

ĆIRKOVIĆ M. Sima, **Istorija srednjovekovne bosanske države,** Beograd 1964.
Die bosnische Kirche, *Accademia nazionale dei Lincei,* CCCLXI, Quaderno 62, Roma 1964, str. 547 — 575.

ĆOROVIĆ Vladimir, **Ban Kulin,** *Godišnjica Nikole Čupića,* sv. XXXIV, 1921.
Historija Bosne, sv. I, Beograd 1940.

DINIĆ Mihailo, **Jedan prilog za istoriju patarena u Bosni,** *Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu,* sv. I, Beograd 1948, str. 33 — 44.

DRAGOJLOVIĆ Dragoljub, **Bogomilstvo na Balkanu i u Maloj Aziji. Sv. I. Bogomilski rodonačelnici,** Beograd 1974.

DUŠANIĆ S. S., **O »starcima« u srednjevekovnoj »Bosanskoj crkvi«,** *Hrišćansko delo,* II, Skoplje 1936, str. 439 — 449.

ĐURIĆ J. Vojislav, **Minijature Hvalovog rukopisa,** *Istorijski glasnik,* br. 1—2, Beograd 1957, str. 39 — 51.

FINE V. A. John, **Aristodios and Rastudije,** *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine,* sv. XVI, Sarajevo 1965, str. 223 — 229.
Uloga bosanske crkve u javnom životu srednjovekovne Bosne, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine,* sv. XIX, Sarajevo 1970—71, str. 19 — 29.
The Bosnian Church: a new interpretation, New York — London 1975.

GENADIJE M., **Bosanska crkva za vrijeme kraljeva,** *Bosansko-Hercegovački Istočnik, V,* Sarajevo 1891.

GLUŠAC Vaso, **Istina o bogomilima,** Beograd 1941.
Kakva je bila »Crkva bosanska« u srednjem veku?, *Glasnik. Službeni list Srpske Pravoslavne Crkve,* br. 5—6, Beograd 1948.
Problem bogomilstva i pravoslavlje »Crkve bosanske«, *Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine,* sv. V, Sarajevo 1953, str. 105 — 138.

GRICKAT Irena, **Divoševo jevanđelje,** *Južnoslovenski filolog,* sv. XXV, Beograd 1961—62, str. 227 — 293.

GRUJIĆ M. Radoslav, **Jedno evanđelje bosanskoga tipa XIV—XV veka u Južnoj Srbiji,** *Belićev zbornik,* sv. II, 1937, str. 263 — 277.

HADŽIJAHIĆ Muhamed, **Zemljišni posjedi »Crkve bosanske«,** *Historijski zbornik,* sv. XXV—XXVI/1972—73, Zagreb 1974, str. 461 — 480.
O nestajanju crkve bosanske, *Pregled,* br. 11—12, Sarajevo 1975.

HAMM Josip, **Apokalipsa bosanskih krstjana,** *Slovo,* br. 9—10, Zagreb 1960, str. 43 — 104.

HOFFER Aleksandar, **Dva odlomka iz povećeg rada o kršćanskoj crkvi u Bosni,** *Spomen-knjiga iz Bosne,* Sarajevo 1901, str. 59 — 142.

ILIĆ J. A., **Die Bogomilen in ihrer geschichtlichen Entwicklung (Paulicaner, Bogomilen, und die bosn. christ. Kirche),** Srijemski Karlovci 1923.

JABLANOVIĆ Ivan, **Bogomilstvo ili Patarenstvo,** Mostar 1936.

JELENIĆ Julijan, **De Patarenis Bosnae,** Sarajevo 1908.

KARAMAN Ljubo, **O bosanskim srednjovjekovnim stećcima,** *Starohrvatska Prosvjeta,* sv. 3, Zagreb 1954, str. 171 — 182.

KLAIĆ Vjekoslav, **Poviest Bosne do propasti kraljevstva,** Zagreb 1882.
Herceg Hrvoje i Hval krstjanin, *Nastavni vjesnik,* sv. XXXV, Zagreb 1926—27, str. 83 — 88.

KNIEWALD Dragutin, **Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstjanima,** *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti,* sv. 270, Zagreb 1949, str. 115 — 276.
Hierarchie und Kultus Bosnischer Christen, *Accademia dei Lincei,* CCCLXI, Quaderno 62, Roma 1964, str. 579 — 606.

KOSANOVIĆ Sava, **Beleške o Bogomilima,** *Glasnik srpskog učenog društva,* sv. 37, 1873, str. 179 — 188.
Nesuglasice o bosanskim bogomilima, *Bosanska vila,* VI, 1891.

KOVAČEVIĆ Božidar, **»Bogomili«, crkva bosanska,** *Srpski književni glasnik,* LIV, 1938, str. 32 — 41 i 217 — 225.
Neverni, poluverni ili pravoverni? »Bosanska crkva« u svetlosti današnjih istraživanja, *Pravoslavna misao,* br. 1, Beograd 1966, str. 75 — 95.

KUNA Herta, **Bosanski rukopisni kodeksi u svjetlu južnoslavenskih redakcija staroslovenskog,** *Radovi sa simpozijuma »Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura«,* Zenica 1973, str. 89 — 102.
Les manuscrits de l' »Eglise de Bosnie« au Moyen Age, *Annales de l' Institut Francais de Zagreb,* 3e Serie — No 2, Zagreb 1976, str. 37 — 47.

LOOS Milan, **L' »Englise bosnienne« dans le contexte du mouvement hérétique européen,** *Balcanica,* sv. IV, Beograd 1973, str. 145 — 161.
Dualist Heresy in the Middle Ages, Praha 1974.
Les derniers Cathares de l' Occident et leurs relations avec l' Eglise patarine de Bosnie, *Historijski zbornik,* sv. XXIX—XXX/1976—77, Zagreb 1977, str. 113 — 126.

MAKSIMOVIĆ Jovanka, **Ilustracije Mletačkog zbornika i problemi minijatura u srednjovekovnoj Bosni,** *Istorijski časopis,* br. 1—2, Beograd 1958, str. 117 — 130.
Slikarstvo minijatura u srednjovekovnoj Bosni, *Zbornik radova Vizantološkog instituta,* sv. XVII, Beograd 1976, str. 175 — 188.

MANDIĆ Dominik, **Bosna i Hercegovina. Sv. I. Državna i vjerska pripadnost sredovječne Bosne i Hercegovine,** Chicago 1960. **Sv. II. Bogolimska crkva bosanskih krstjana,** Chicago 1962. **Sv. III. Etnička povijest Bosne i Hercegovine,** Roma 1967.
Rasprave i prilozi iz stare hrvatske povijesti, Roma 1963.

MARJANOVIĆ Milan, **Aristodije Zadranin — hereziarha bosanski,** *Zadarska revija,* br. 1—4, Zadar 1952.

MATANIĆ Athanasius, **De duplici activitate S. Jacobi de Marchia in regno et vicaria franciscali Bosnae,** *Archivum Franciscanum Historicum,* 53, Roma 1960, str. 111 — 127.

MILETIĆ Maja, **I »krstjani« di Bosnia alla luce dei loro monumenti di pietra,** Roma 1957.

MILOBAR Fran, **Ban Kulin i njegovo doba,** *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine,* XV, Sarajevo 1903, str. 351 — 372 i 483 — 525.

OKIĆ M. Tayyib, **Les Kristians (Bogomiles Parfaits) de Bosnie d' après les documents turcs inédits,** *Südost-Forschungen,* XIX, München 1960, str. 108 — 133.

PERVAN Miroljub, **Prilog rješenju problema Bosanske crkve ili bogumila u Bosni,** *Dobri Pastir,* IV—V, Sarajevo 1955, str. 95 — 102.
Vjerske prilike u Bosni za vrijeme Kulina bana, *Dobri Pastir,* VIII, Sarajevo 1957, str. 128 — 142.

PETRANOVIĆ Božidar, **Bogomili. Crkva bosanska i krstjani,** Zadar 1867.

PETROVIĆ Leo, **Hrvatsko podrietlo bogumilstva,** *Spremnost,* br. 39—43, Zagreb 1942.
Oporuka Radina Butkovića, *Kalendar Napredak za god. 1944,* Sarajevo 1943, str. 48 — 62.
Kršćani bosanske crkve, Sarajevo 1953.

PILAR Ivo, **Bogomilstvo kao religiozno-povjestni, te kao socijalni i politički problem,** Zagreb 1927.

Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463, Sv. I, Sarajevo 1942.

PROHASKA Dragutin, **Das kroatisch-serbische Schrifttum in Bosnien und der Herzegowina,** Zagreb 1911.

RAČKI Franjo, **Bogomili i Patareni,** *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti,* sv. 7, 8 i 10, Zagreb 1869—70.

RADOJČIĆ Svetozar, **Reljefi bosanskih i hercegovačkih stećaka,** *Letopis Matice srpske,* sv. 387, 1961, str. 1 — 15.

RADOJČIĆ S. Đorđe, **Odlomak bogomilskog jevanđelja bosanskog tepčije Batala iz 1393. godine,** *Izvestija na Instituta za istorija BAN,* sv. 14—15, Sofija 1964, str. 495 — 506.

RENGJEO Ivan, **Simbolika štapa na stećcima,** *Hrvatski Planinar,* br. 4—5, Zagreb 1943, str. 61 — 68.

SKARIĆ Vladislav, **Grob i grobni spomenik gosta Milutina na Humskom u Fočanskom srezu,** *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine,* XLVI, Sarajevo 1934, str. 79 — 82.

SOLOVJEV Aleksandar, **Postanak i propast »Bosanske crkve«,** *Prosvjetni radnik,* br. 6, Sarajevo 1947, str. 7 — 8.
Vjersko učenje bosanske crkve, Zagreb 1948.
Svedočanstva pravoslavnih izvora o bogomilstvu na Balkanu, *Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine,* sv. V, Sarajevo 1953, str. 1 — 103.
Simbolika srednjevekovnih grobnih spomenika u Bosni i Hercegovini, *Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine,* sv. VIII, Sarajevo 1956, str 5 — 67.
Le testament du gost Radin, *Radovi Hrvatskog Povijesnog Instituta u Rimu,* sv. I—II, Roma 1965, str. 141 — 156.

ŠANJEK Franjo, **Bosansko-humski krstjani i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku,** Zagreb 1975.

ŠIDAK Jaroslav, **Problem »bosanske crkve« u našoj historiografiji od Petranovića do Glušca,** *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti,* sv. 259, Zagreb 1937, str. 37 — 182.
»Bosanska crkva«. Problem bosanskog »bogumilstva« i sredovječna »crkva bosanska«, *Savremenik,* XXVI, Zagreb 1937, str. 385 — 393.
Pravoslavni Istok i »Crkva bosanska«, *Savremenik,* XXVII, Zagreb 1938, str. 769 — 793.
»Crkva bosanska« i problem bogumilstva u Bosni, Zagreb 1940.
Samostalna »crkva bosanska« i njezini redovnici, *Nastavni vjesnik,* sv. L, Zagreb 1941—42.
Bosna i zapadni dualisti u prvoj polovici XIII stoljeća, *Zgodovinski časopis,* sv. VI—VII, Ljubljana 1952—53.
Studije o »Crkvi bosanskoj« i bogumilstvu, Zagreb 1975.
Heretička »Crkva bosanska«, *Slovo,* br, 27, Zagreb 1977, str. 149 — 184.

ŠIŠIĆ Ferdo, **Poviest Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića,** Sv. I, Zagreb 1944.

ŠUNJIĆ Marko, **Jedan novi podatak o gostu Radinu i njegovoj sekti,** *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine,* sv. XI, Sarajevo 1960, str. 265 — 268.

TRUHELKA Ćiro, **Testament gosta Radina,** *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine,* XXIII, Sarajevo 1911, str. 355 — 375.
Još o testamentu gosta Radina i o patarenima, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine,* XXV, Sarajevo 1913, str. 363 — 381.

TOMIĆ Sima, **Kakva je bila srednjevjekovna crkva bosanska, vjera bosanska,** *Bosanska vila,* VII, Sarajevo 1892. i IX, Sarajevo 1894.

VEGO Marko, **Povijest Humske zemlje od najstarijih vremena do 1322. godine,** Sv. I, Samobor 1937.
Iz historije srednjovjekovne Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1980.

VULETIĆ-VUKASOVIĆ Vid, **Bilješke o kulturi Južnijeh Slavena, osobito Srbalja,** Dubrovnik 1897.

ŽULJIĆ M., **Crtice o bogumilima uopće, a napose u Bosni i Humu,** *Školski vjesnik,* sv. XIII, Sarajevo 1906.

Mirko VALIDŽIĆ

Tunisom bez deve

Putopisna sjećanja iz listopada 1979.

ITINÉRAIRE U VERSIH SLOŽEN

Preletjeh na krilima orijaške ptice Sredozemno more,
pretrčah u utrobi limenoga kita od Tunisa do Djerbe,
Kairouana, Gafse, Gabèsa, Soussea, Matmate, Nefte i Slanog jezera,
omirisah podzemnu stepsku ružu bez mirisa,
posjedoh kratkoguzu devu i dotakoh zlatkastosmeđe datulje,
oprezno pogladih uspavanog udava, sitnog krokodila,
stepsku ribicu, škorpiona i lapoguznog majmuna
i primih poljupce deve koja puši i pije coca-colu.

U Matmati zavirio sam u berberske mravinjake
što čistoćom i redom nadmašuju vile bogatuna,
motrio Fatimin podzemni dom i njeno bogatstvo skromnosti,
osjetio dah nesustale prirode u izdubenim izbama,
pratio srcem okretanje žrvnja i mirisao nevino brašno
i pozavidio rijetkim sretnicima što žive nebrigom djece,
dok pozdravljaju jutro, grle sunce i prolaze kroz noć
da obnovljeni proslijede svoj životni put u ne-konačno.

Prisluškivao sam u Deux Ouedsu ispod Hammameta
šum raspjevanog Mora, dok Mjesec je rasplitao kose
i rosio srebrnim pahuljicama na obrve razigranog Vjetra
pelud milenijskog uščuvanog daha što othraniše čežnje
i pitao za sudbu zaljubljenih svemirskih lutanja
na plićacima naših uzavrelih ljudskih doziva
kroz uvire rosnatog cvijeća uz naše kućice od snova
i nestajao u tajni što odiše netragom ponovljenja.

Na Djerbi sam lutao ko sumanut putnik pješčanih nedogleda
i molio Posejdona da zaori glazbom uzburkane vreline,
da me obžeže trozubom nezasićenja i pretvori u čekanje
zore, nadahnuća i one nujne želje što ne svršava.
Zvao sam kričavo plačno, požudno bez daha
Odiseja — brata, drugara i sudbom ukletog beskućnika,
da i mene primi u svoj Brod nesustalih beznađa,
možda zajedno dojedrimo do Itake koja netragom iščeznu.

Ko u snu prenuh se omlaćen u bungalovu pokraj Soussea
odraslom suprotnošću Alyssina prkosnog zdanja
i zelenom cvjetnjaku Zemlje što živi dahom stare Majke
i ponesoh za uspomenu ubode komaraca i dosadnih sitnih muha.
Snužden kročio sam nestalom Kartagom, uspavanom u nebitku,
ronio suze nad besmislom brojnih sitnih sarkofaga
u kojima fatum i napor izlaska iz začarane sudbe
skrši duh Feničanina u prolijevanju dječje nevine krvi.

Nema više Hanibala, Rimljana, samo još kupke
i plamni mozaici svjedoče da nekad bijahu tu.
Ne sretoh ni Tertulijana, Ciprijana, Augustina — lutaoca vatrenog mozga,
njihovo potomstvo upokorio je Allah u znaku zvijezde i polumjeseca.
Još samo osta divotni hram što vanjštinom blista
i ono nemirno More, uz koje živi duh Genija davnog,
još uvijek razmišlja o beskonačnosti prvoga Bitka
i priča Čovjeku o prolaznosti varljive slike Svijeta.

U Monastiru s tornja Ribat-kule motrio sam Burghibin grad
i zlatom premazanu raskošnu grobnicu i izbe davnih isposnika
i prošetao njegovim ljetnikovcem i osluškivao dah stabala
i pitao pritajenim glasom: zar zaslužuju svjetlaci trenutka
oživljene snove iz davnih basna, oživljene u neskladu ideje i života?
Ne tkaju povijest piramide i hramovi, viseći vrtovi i neboderi —
povijesnicu stvara Čovjek slobode, duha, poštenja i skromnosti!

U svetom gradu Kairouanu pitao sam Allaha: zašto stoje ure stare
što mijenu i vrijeme brižno mjere; to znamen, možda, učmalosti?
Stupovlje staro doneseno iz drevnih zdanja rascvale ljepote
posjetiocima priča o snazi Duha kom nikad lanci sputanosti
ne smogoše nametnuti svršetak. Ne htjedoh se provirati brižno
kroz blize mramorne uzletnice i omjerit spremnost ulaska u Dobro.
Još ne vidjeh Meke ni Medine, pa stoga mi je sedam puta
posjetit ovo mjesto časno i tako steći posvećenje — hadžiluk — usrećenje.

Navratih spremno svakom bratu — Tunižaninu jednostavnom
u kom još tinja prirodnost, poštenje, skromnost i čovještvo,
i prihvatih blago slovo povjerenja: mi smo braća a ne prijatelji,
što reče mi u kasnoj noći tek malo smokren sugovornih Gafse.
Dječaka marnog motrio sam gdje ore s devom prhku zemlju
i sitnu prašnu dvokolicu što vozi naftu u svoj dom
i šofera opaljena lica gdje klanja u suton uz rub ceste
i ženu u bijelom narodnom tkanju kako čita dnevnik Le Monde.

Dok zvijezde tonu u snu kasnom, geguckam sporo avenijom
Habiba Burghibe (u Tunisu) i motrim konja i fes časni,
promatram ljude i vojnike mlade što žure u prazničkom žaru
bez vike, svađe, natezanja, nošeni nadom u budućnost.
Sloboda tu je i skromni život, pošteni rad i tihi hod,
samopouzdanje, bistar vid i Allah što vodi sudbe tijek.
Dok lebdio sam iznad krovova bijelih, okružih Tunis cijeli i rekoh:
blagoslovljena budi, zemljo, u radanju boljih dana!

U PROSTORU I VREMENU

Krsno ime današnjeg samostalnog Tunisa jest: AL-DJOUMHOURIA ATTUNUSIA. Površina države iznosi pune 164 tisuće četvornih kilometara. Na tom prostoru živi preko 6 milijuna žitelja. Svi su (gotovo) Arapi, tek neznatna manjina Berberi. Gledan u cjelini nije gusto naseljen, 26 stanovnika na 1 četvorni kilometar. Ali prirast stanovništva doseže i do 33, što je nesumnjivo među najvišim na svijetu. Pedeset posto Tunižana mlađi su od 20 godina. Svojevrstan rekord! Tek jedna trećina pučanstva živi u gradovima.

Tunižani govore arapskim jezikom, a tek dva posto berberskim. Gotovo svi dobro poznaju francuski jer ga obvezatno uče već u osnovnoj školi.

Reljef tla je raznolik. Na zapadu gorovito, na istoku nizinsko zemljište, na sjeverozapadu vrhunci Sjevernog i Visokog Tella (600—1200 m). Dijeli ih jedina rijeka Tunisa Medjerda. Na zapadu su ogranci Saharskog Atlasa (do 1544 m), dok se na jugu i jugoistoku proteže saharski ravnjak Dahar (do 840 m). Jugozapad zauzimaju šotovi i prelaz u Saharu.

Šumsko je drveće jednostavno: na gorama hrast plutnjak a u primorju aleppski bor.

Oaze, stepe i polupustinje.

Klima je suptropska.

Oborine variraju (najobilnije u jesen i zimu): na Visokom Tellu do 1500 mm, na jugoistoku 600—400 mm, a na jugu 200—100 mm.

Poljoprivreda je još i sada žila kucavica Tunisa. Iako oskudijeva vodom, ipak je obrađeno 36% teritorija. Stanovništvo se još uvijek 70% bavi poljoprivredom. Od obradivih površina 75% je zasijanih oranica, pretežno pšenicom i ječmom.

Maslina je simbol Tunisa! Ima ih najviše (od bilo koje države) u sjevernoj Africi. Na svakog Tunižanina 10 maslina! U samom Sahelu polovina od sveukup-

nog broja. Godišnje do 200.000 tona ulja. Kad se pokriju sve domaće potrebe, ostaje za izvoz 80.000 tona. To je jedna trećina deviznog prihoda.

Ne smije se mimoići ni voćarstvo, posebno naranče i limuni (najviše u Hammametu), datulje u četiri velike oaze (naročito u Gabèsu)..

Tunis ima šuma oko četiri milijuna hektara a livada i pašnjaka preko sto tisuća hektara.

Stočarstvo obuhvaća: goveda (oko 600.000 grla), ovce (4 milijuna), koze (milijun i po), magarce (200.000), konje i mazge (150.000), deve (oko 250.000) i dr.

Ribarstvo im je dosta dobro; rudarstvo u povojima (fosfati!); industrija ne baš velika; trgovina osrednja; lučki promet dosta povoljan; ceste osrednje (preko 10.000 km, tri četvrtine asfaltiranih); željeznice skromne (2.000 km); avionski promet dobar; brodske veze također.

Školstvo je na visini. Vojska je dobro organizirana i sasvim suvremena. Sudstvo i policija funkcioniraju normalno. Turizam je odlično razvijen, on sam donosi drugu trećinu deviza. Iz naših je krajeva posjetilo Tunis samo u 1979. dvanaest tisuća turista!

Državno je uređenje: unitarna republika s predsjedničkim sistemom vlade; 12 državnih sekretara — ministara; parlament — predstavnički dom od 90 zastupnika; 13 okruga — vilajeta, šeikati, općine; i savjetodavna tijela vlade — ekonomsko i socijalna vijeće.

Posegnemo li za prošlošću Tunisa, moramo otići predaleko. Paleontologija poznaje KAPSIANSKOG ČOVJEKA iz najdavnijih znanstveno poznatih dana. Taj homo sapiens živio je na području današnjeg tuniskog grada Gafse (latinski Capsa). To je kameno ili pretkameno doba. U daljem nizu generacija susreli bismo »pradjedove Berbera«, pa same Berbere koji se (iako u malom broju) održaše sve do danas.

Feničani (prema Bibliji od Tira i Sidona), stari izvrsni ratnici i trgovci, bježeći na zapad pred Asircima, dopriješe i do današnjeg Tunisa. Predvodila ih je Elyssa, sestra sidonskog kralja Pigmaliona, i to preko Cipra. Osnivaju 814. prije Krista Quart-Hadasht (što znači nova prijestolnica). Mjesni poglavar Jarbo daje im zemljišta koliko dosegne koža bika. Dosjetljiva Elyssa razoputi kožu i optoči njome brdo Byrsu (grčki koža), pa kad sve sretno izvrši, radije skače u lomaču negoli u zagrljaj Jarba. U trajnom trgovačkom i pomorskom rivalitetu s Grcima izdržali su sve dotle dok Rimljani ne baciše oko na drugu stranu Sredozemlja, na afrički kontinent.

Punski ratovi (264—241; 218—201; 149—146), Hanibal, Scipion, legije, slonovi — još i danas prenose nas u vremena junaštva i teških izginuća. Stari povjesničar Strabon veli da je od sedamsto tisuća preživjelo samo pedeset.

S Rimljanima je na područje današnjeg Tunisa zakoračila razvijena civilizacija, njeni se tragovi još i danas vide. Stiglo je i kršćanstvo, nikli velikani duha poput Augustina, Ciprijana, Tertulijana i ostalih. Mučenička krv Kristovih sljedbenika natopila je i ovaj pedalj zemlje.

Vandali su zauzeli Kartagu oko 435. ili 439. poslije Krista i stvorili neviđenu pustoš.

Bizantinci drže cijeli Tunis sve do Djerbe zamalo stoljeće i po. Arapi ga definitivno zauzimaju u svom naletu 670. Polumjesec nesmiljeno uklanja križ. Smjenjuju se dinastije Fatimida i Zirida. Beduinska plemena upadaju iz G. Egipta. Normani uskaču sa Sicilije. Almohadski kalif stiže iz Maroka. Domaća dinastija Hafsida odbija francuskoga kralja Luja IX, koji tu i umire 1270. Španjolski kralj Karlo V. uspijeva učiniti ih vazalima (1535). Turci zauzimlju Tunis 1570. Bej izbija na čelo vojnim udarom 1590. i tako ostaje do 1705. Poslije Husein-beja Alije pružaju ruku za Tunisom i Englezi, i Francuzi, i Talijani. Francuzi ga zauzimlju 1884.

Tek u 20. st. Tunižani će krenuti u pravcu osamostaljenja. Niče nacionalistički pokret i partija Destur; na čelo izbija Habib Burghiba i obnovljena partija Neodestur; množe se sukobi s Francuzima i štrajkovi (1935—1938); kratkotrajna njemačka okupacija u drugom svjetskom ratu; poslijeratni ubrzani hod k nezavisnosti. Desetak godina — i Tunis je u rukama Tunižana. Ukinuće monarhije, republika na čelu s H. Burghibom, sukob s Francuzima u Bizerti (1961) i njihov definitivni odlazak (1963).

Otada su Tunižani sami gospodari u svojoj kući. Ne pripadaju nikakvom bloku u suštinskom smislu riječi; usmjereni su umjereno socijalistički; u politici zauzimlju realistički stav u svim pitanjima. Ekonomsko im je stanje skromno iako je nacionalni dohodak po stanovniku povećan četiri puta (od 200 na 800 dolara). Životni standard dosljedno je skroman, plaće male, perspektive ne baš velike. U zemlji vlada mir i red.

Nakon gotovo tridesetostoljetne veoma burne prošlosti Tunižanima ne preostaje ništa drugo, nego svojski prionuti uz izvojevanu krvlju i žrtvom nacionalnu slobodu da se u časnom životu i radu pronađu putovi što dosljednijeg ljudskog uzrasta.

PUTUJEM BEZ DEVE I SLONA

Dok je avion prelijetao Jadran, sjekao Italiju u pravcu Ancona — Roma — Bologna, nebojažljivo žurio iznad Sredozemnog mora, utonuo sam u prebiranje oskudnih podataka o zemlji kojoj se sve više približujem. Usprkos našem razmetanju salamonske nadmudrosti i svestranog znanja, objavljivanja nepreglednog broja knjiga, kataloga, albuma, zemljopisnih karata i turističkih prospekata, teško je naći dobro informativan, sažet i pregledan vodič ili priručnik koji bi te ugodno uputio u najpoželjnije podatke o zemljama u koje putuješ. Moram priznati da sam se prilično plašio da se ne ponovi iskustvo iz Egipta; iako ova prostrana i stara zemlja ima vrhunskih starina i nenadmašivih ljepota, ipak djeluje u svojem konkretnom i svakodnevnom ruhu preveć skromno i prečesto strahotno.

Prvi korak na tunisko tlo razbio je uglavnom moju bojazan. Kad smo sletjeli na novi aerodrom, dan je bio sunčan (26° C), ćarlijao je lagani vjetrić, čekao nas novi autobus domaće proizvodnje, ovisok mladi šofer prijazna izgleda i držanja, domaći student Ahmed i naš vodič Filip. Mala grupa od 25 kasnih putnika započela je putovanje Tunisom i bez deve, i bez slona.

Dok smo prolazili tuniskim predgrađima, pozdravila nas Kartaga, Hanibal, nekad velebna katolička katedrala (danas muzej), zelenilo, otmjene bijeloplave kuće i azurno nebo. U Lamasi prvi (neočekivani) ručak, tik uz more, pod ševaratim natkrovima, u restoranu »Sindbad« (moreplovac), kokoševina koja će nas pratiti u sve dane boravka, ali ponešto i od tuniskih kulinara.

Odmičemo prema Nabeulu, ostavljamo Novu Kartagu i Burghibinu rezidenciju, prolazimo kroz tolika naselja, susretamo malo svijeta, žurimo kroz vinograde, maslinike i orijaške kaktuse. Krasan kraj i bujno raslinstvo.

Zaustavili smo se nešto podalje od Hammameta u bungalovu »Deux Oueds«. (Nije lako prevesti ovo ime, možda najvjernije »dvije suhoderine/suvorječine«. Tunižani ostaviše imena mjesta u francuskom pismovanju što zadaje i ponešto teškoća.)

Ovaj bungalov je priča u živom. Naselje u cvijeću i zelenilu. Tloris je kućica na bazi arapskoga šatora, kao i sve tipične kuće u cijelom Tunisu, posebno u selima. Dvojica (i trojica) imaju sve — i još previše za ljetovanje. Ni roštilj nije zaboravljen.

Nakon večere šetali smo Longin i ja u tihoj noći uskim alejama, osluškivali more, dozivali mjesec i milovali vjetrić. Kad sam ostao sâm, pokušao sam probuditi svoju skrivenu liru, ali se nije oglasila. Prva noć u Tunisu bila je bez snova, topla i tajnovita...

Allahovo mjesto — Kairouan

Prekratko je samo prenoćiti u ovakvom dionizijskom bungalovu. Tu bi trebalo ostati bar sedam noći, ali...

Morali smo ponovno proći kroz Hammamet (gradić od oko 16 tisuća stanovnika), veoma pitom i dosta uredan. Susretamo Tunižanke bez zara i feredže, poneke i u snježnoj bjelini stare nošnje. Gledam dječačića kako ore s devom; majku kako vodi petero djece; magarčića pod dvokolicom kako poslušno vozi bure nafte; tjedni sajam u šarolikosti boja. I čitam natpis »Caffé de la paix«. Mir i samo mir. Uz pervaz ceste izvalio se pas i u nepomućenom miru niti da makne uhom. Zgazi li ga naš autobus, bar će crknuti u miru? Nenadani svatovi kao da nas izbaciše iz mirnog snatrenja. Bližimo se moru i udaljujemo, prolazimo naseljima i varošicama, pomalo kušamo i ispružene prste pustinjskog tla, idemo u sveti grad, najveću svetinju islamskog svijeta u Africi, iza Meke i Medine treći po časti.

Osnutak Kairouana okitila je jedna davna legenda. Kad je arapski vojskovođa Okba ibn Nafi stigao u ovaj kraj, provreo izvor pod njegovim stopama i izbacio zlatnu čašu koja je (koju godinu prije) nestala iz Meke. Znamen! — i ostvarenje već 695. Velika mošeja ubraja se među najgrandioznije građevine islamskog svijeta. Njezinih 414 stupova različitih kapitela daje sliku skladnog i šarolikog gaja, presađenog s elizejskih mitoloških poljana. Ugroždeni po tri dopuštaju prolaz samo vitkima. Kako će debeli zaslužiti ulaz u nebeske poljane sreće? Umjesto jednog posjeta Meki, Tunižani za hadžiluk trebaju 4 ili 7 ili 9 puta posjetiti Kairouan. Ja se nadam da ću od te obveze biti oslobođen. Jedanput pa dosta. Allah sve vidi i prima dobru volju.

Grijeh bi bio, iako ne vapijući u nebo, ne posjetiti i drugu mošeju, divot-djelo arapske umjetnosti. Uz nju se vrše obrezanja djece, održavaju slavlja, jokanja, žene nerotkinje i u blagoslovljenom stanju dolaze moliti ili zahvaliti, ostavljaju na poklon divotne ćilime.

Kairouan ima nešto manje od 100 tisuća stanovnika, dva stara rezervoara vode, obnovljene zidine, uredan bazar i tipičnu izradu domaćih ćilima. Navratili smo u radionicu »Tapis Cherif«, prisustvovali zornoj demonstraciji, ali kupnja je bila mršava zbog visokih cijena. Zarada tkalja još je mršavija; to nas je istinski zaboljelo.

Homo Capsiensis

Odmičući prema Gafsi, postojbini prethistorijskog čovjeka, sve više suhoderina nakon tromjesečne suše, manje naselja, više ovaca, ponešto pustinjskog tla, borića i pitomog raslinstva. Pozdravlja nas mjestance u kojem se ugrubo prerađuje celuloza. Uz nas projuri motorist s malim djetetom (oko 3 g.) iza sebe. Gledamo traktoristu gdje ore. Promatramo kasarne smještene izvan mjesta, vojnike u ukusnim uniformama. I tako neosjetno banusmo u omanje mjestance Suffentula, gdje nas iznenadiše ostaci starog rimskog bogatog naselja (trijumfalni ulaz — rimsko trojstvo, hram, bezbroj otkopanog kamenja) i moderni hotel s bazenom.

U pratnji brda i s lijeva i s desna, poodmakle visine (i do 1000 m), razbuđeni šarenilom boja narodne nošnje, posebno Tunižaninom koji vrši klanjanje uz cestu kraj svoga auta, u suton se uvezosmo u grad Gafsu (40.000 st.). Na ulicama dosta svijeta, posebno djece (koja još nigdje ne traže napadno bakšiš, a rado prime kemijsku olovku i bombone). Džamija osvijetljena i posjećena. Otmjeno nas je primio ne baš nov, ali praktičan i ugodan hotel »Mamour« (tuniski učenjak), a njegove visoke palme u manjem dvorištu otpjevale su nam dobrodošlicu u zlatilu i crvenilu večernjeg zapada.

Ujutro sam povirio u sasvim blizu oazu da lakše započnem dan, ali se nisam pridružio plivačima u rimskim termama, veoma toplim (+31) i dosta dubokim, pogodnima za skakanje odvažnim mladićima. Konkurencija Mostarlijama.

Što više odmičemo od Gafse prema Slanom jezeru, sve manje raslinstva, sve više stepe, sve manje sela. Francuzi su upravo ovdje pokušali ostvariti preradu fosfata. Mjestance Matlaoui i danas prosljeđuje započetu preradu u najboljoj nadi, ali još uvijek skromno.

Na ovom području država je pokušala okućiti beduine, pa im je u zamjenu za omiljele šatore sagradila kućice, stanove. Dobar pothvat, iako se teško prihvaća prijelaz u novo jer je milenijska uživljenost jača od dobrih ponuda. Negda su tuniski beduini bili kršćani i veoma otporni pred nesmiljenošću islama. Oni i danas sele prema sezoni rada, motorizirani su, ali svoj šator vole iznad svega. Živi primjer doživjesmo u blizini alžirske granice: razapeti šator i uza nj auto.

Slijedeći dječaka s natovarenim biciklom provezosmo se uz najmanju oazu Tunisa (jedna od četiri velike) — El Hamma (kupelj) i zapravo iznenada banusmo u dosta živ i zanimljiv gradić Tozeur (15.000 st.).

Ovo simpatično mjesto neće nam ostati u posebnom sjećanju zbog svoje živopisne trgovine na ulici, tamnoputih omanjih trgovaca koji uslužno (ali ne i dosadno) nude svoju robu; niti zbog fotografiranja naših najmlađih suputnica u tozeurskim bijelim maramama, koje je mladić sve oblizujući se namještao Amadeji i Elici i punim užitkom sjeo među njih da bude ovjekovječen u koloru (dao adresu i primio fotografije); pa niti zbog odvažnih jahačica koje su posjele deve i prošetale oazom u pratnji goniča. Tozeur ćemo ipak upamtiti najviše poradi posjeta malom zoološkom vrtu i svojevrsnoj demonstraciji i doživljaju u njemu. Jednostavni Tozeurac pokazao se praktično dosjetljiv. Njegova deva ne samo da otvara vrata svoje izbe već pije koktu, puši, pleše, ljupka posjetioce. Šaljivo i vješto izvodi mlađi čovjek svoje igre s omanjim udavom, vješa ga o vrat posjetiocima, pronalazi u pijesku skrivenu pješčanu ribicu, zabavlja se sa škorpionom i s dva kameleončića koji se ljube... Tako zabavlja znatiželjnike.

Ta nas je vesela kratka zabava ugodno ispratila na put prema Slanom jezeru koje je dugo oko 300 km, a široko i do 90. Upravo se u te jesenske dane punilo. Zavaljen u sjedalu autobusa gledam i poprilično se čudim: kako to da stupovi od električnih vodova strše iz vode? Upravo sam htio pitati vodiča, kad mi svjećica zasvijetli u mozgenu: pa to je fatamorgana. Prvi put doživjeh i taj prirodni fenomen.

Navratili smo k Slanom jezeru da omirišemo pustinjsku ružu. Njih Tunižani pronalaze u zemlji, na dubini od pola metra do tri. Udaraju štapovima i po odjeku otkrivaju gdje su. Neobičan spoj kalcija, soli, vode i tko zna čega još — dozori u krasnom spletu guste ružine čaške. Ima ih velikih, srednjih i malih. (Za 1 tuniski dinar dobio sam 9 malih pustinjskih ruža koje nikada ne venu.)

Ručak u Nefti, nedaleko od Slanog jezera, u hotelu »Le Mirage«, bio je nešto izrazitije tuniski: za predjelo dobili smo mješavinu rajčica i jaja, što je — kako bi rekla sestra jedne moje kume — ugodno pikantno, zatim nešto slično dalmatinskoj pašta-šuti s komadićem mekana mesa i deset datula. Polili smo dobrim tuniskim vinom. Tako smo mogli bolje promatrati s vidjelice gradić Neftu, sitnu oazu u prisoju prodola i gavanski hotel u blizini (4 zvjezdice, međunarodno ulaganje u turizam). Neviđeni kontrast, ali Tunisu koristan. Stoga umjereno ponovljen i u drugim mjestima.

Na povratku u svoj hotel navratismo na ulazu u Gafsu u veći pogon izrade ćilima. Upravo su tkalje išle kući, bilo je pred zalaz sunca. Iako je mehanizacija naprednija, kapaciteti veći, izrada nije bolja od one u svetom gradu Kairouanu. Istina, neki su ćilimi ponešto umjetničkiji: prizori borba iz starih zemana, legendarne šarolike ptice, zatim pijetlovi, životinje, žene itd. Osjeća se i prisutnost stanovite gafske naive. Neki su od nas ponijeli spomen: mali tepih za 1 t. din.

Švrljam po gradu, gledam ljude: sjede, pričaju, hlade se, pijuckaju nealkoholna pića, rijetki igraju na karte, spremaju se na počinak. Pravovjerni izlaze iz džamija,

mujezin širi nadaleko molitvu. Nema vike, svađe, trke, zbrke. Živi se prirodno i kako Allah hoće.

Iza večere posjedih malo u kafiću gdje me Tunižanin ponudi slanim bademima. Pred hotelom u malom razgovoru reče mi mlađi čovjek malo smokren: mi nismo prijatelji, mi smo braća! Stisnusmo desnice.

U tihoj noći htio sam uzeti mudračevu lampu i potražiti pretpovijesnog kapsijskog čovjeka da mu izrazim pozdrave i solidarnost krapinskog pračovjeka, njegova brata iz daleke horvatske zemlje, ali sam odustao od plemenite nakane jer nisam točno znao za njegov davni log. Nek počivaju oba u miru.

Berberski mravinjak u Matmati

Put iz Gafse u »berbersku republiku« vodi preko Gabèsa. Teren je u početku ravan, maslinici se spokojno pune uljem. Što bliže carstvu Berbera, bregovi sve viši (do 1000 m).

Ničim se ne može dočarati svojevrstan mravinjak berberskog naselja u Matmati. Nikakve fotografije u boji, nikakvi dijapozitivi to ne mogu nimalo približiti. To treba vidjeti i ništa više. Zamislite bregovit teren u kojem je izbušeno nebrojeno rupa od 3 do 5 metara dubine. Svojevrsni krateri. U tom bunaru berberska očvrsla ruka izdubla je izbe za se i za svoje životinje, bez vrata, prozora, rashladnih uređaja, ali temperatura je uvijek idealna (oko +17—20°, a vani je i preko 40°).

Praktičan ogled vidjeli smo u Fatiminu domu. Njezino opaljeno lice i još preostala dva gornja zuba svjedoci su utrte staze života. Živi s kćerkom, zetom i unučadi. U njezinoj su spavaonici tri ležaja, domaće rublje, biljci za pokrivanje i vodoravni domaći ormar (kašun). Zet je sebi iskopao izbu kad se doselio. Njezin je dom na kat. Ovce imaju svoj apartman. Nema neugodna zadaha, sve je uzorno čisto. Pokazala nam je kako melje žito žrvnjem. Rado se s nama fotografirala. Ne zna francuski. Ali kod nje se uselio i turizam: ima malu prodavaonicu berberskih suvenira od srebra i jeftinijih materijala. Poput Fatimina dvorca ima u Matmati još oko 800 istovjetnih nastamba.

Uprava zemlje pokušala je Berbere iseliti iz njihovih mravinjaka, pa je izgradila Novu Matmatu sa suvremenim kućama, stanovima. Neki su iselili i ostali, neki se opet povratili u stare dvore jer nisu mogli podnijeti novi način života, a većina ih nije ni pomislila da napusti svoj zemaljski raj.

Dok smo se spuštali niz ogoljelu kosinu od berberskih naselja, čavrljali smo o tom nesvakidašnjem fenomenu a vodič nam je pričao o njihovim svadbenim običajima. Pričanje smo pratili pijuckanjem nealkoholnih hladnih pića koja je Lufti svaki dan marljivo nabavljao i obilno nudio. Tko bi bez njih izdržao tunišku vrelinu?

Berberska ženidba počinje roditeljskim ugovorom, prosljeđuje obilatim mladoženjinim darovima i u konačnici traje 7 dana, ako se vrši po starom adetu, ili bar 3, ako je u (suvremenom) skraćenom obliku. Drži se kod djevojke i mladoženje. Djevičanstvo je u iskonskoj cijeni, mladenci se sastaju trećeg dana. Velike su cijene djevojaka: 200 i više deva (a jedna je deva od 250—400 dolara). Svadba zapadne i do 10 tisuća tuniskih dinara (do 3.000 dolara).

Berberi drže čvrsto svoje predaje. Vrlo su hrabri i čisti. Bili su kršćani. Davno su islamizirani. Star narod čije su porijeklo i povijest pokušali otkriti, ali nije sve sasvim osvijetljeno. Oni su vrsni pekari. Danas ih ima u Tunisu do 300 tisuća.

Pri ponovnom prolazu kroz Gabès bila bi šteta malo ne navratiti. To je grad od 40 tisuća žitelja. Donekle pomalo i posvećeni grad. U njemu živio, umro i počivao Muhamedov brijač. U gradu je fakultet, industrija cementa, proizvodnja kame. Kuće su kamene, odrine po dvorištima. Škole, kasarne.

Vozimo se kočijom (kao negda na izvor Bosne) kroz nepreglednu oazu (300.000 stabala). Pomalo faraonski. Dok smo išli uz potočić, jedan se klipan nije lijepo

ponio. Čudno. Ručali smo u prirodi, ispod natkrovlja, odahnuli od žege dana i proslijedili prema otoku Djerbi.

Opet oživješe bujni maslinici, pitomina. Dok smo čekali trajekt i gasili užareno grlo, tri mlađe žene u bijelim togama i s krasnim slamnatim šeširićima na glavi boje slonove kosti prenesoše nas na poljane sanjivosti. A Ahmed me zamoli da mu rečem koju riječ o socijalizmu. U tom pričanju doplovismo do izduženog mula.

Otok Djerba — priča iz sna

Ko naručeno ušuljali smo se na rajski otok u smiraj predvečerja, ispraćeni posljednjim zrakama posustalog, ali još prilično vrelog sunca, ne znajući koja nas tajnovita ljepota i mir očekuje. More mirno i toplo, ne klokoće, samo mirisom i dahom navješćuje uspavanku smirene sanjivosti.

Otok Djerba ravan je ko dlan, najviša nadmorska visina jedva dosiže 50 metara. Njegova je duljina i širina gotovo ista (25 naprama 22 km) a broj stanovnika također uvijek isti, oko 65 tisuća, višak otseli na vrijeme. Najveće njegovo blago i ukras jesu masline (oko pola milijuna stabala), palme (oko milijun) i drugo mediteransko voće i raslinstvo.

Dok smo se tiho i ugodno vozili na drugu stranu otoka u pratnji rane sutonske maglice, izranjale su bijele skladne kuće a oko njih kitnjasta stabla, šipci, cvijeće. Naš je bungalov tik uz more, sastavni dio susjednog otoka »Medina«. Obilat, grozdasta ili košničasta izgleda, ali ne onako privlačan kao onaj kod Hammameta. Moj pobro i ja dobili smo krajnju kućicu (br. 312).

Iza svakodnevne standardne večere sjeo sam uz more i osjetio da se lira budi. Evo kakav je pejzaž Djerbe u njenim očima:

Djerba je otok
ravan, nevelik i tih.
Odasvud plaho ga blaži
Sredozemni Starac
i mokrom bradom
hladi uzavrelo lice,
trajno mu nešto tepa
i sriče davni stih.

Mjesečnobijele kućice,
masline rodne brojne,
vite ponosne palme,
aloji, kaktusi, cvijeće,
grmečci šipka, oleanderi
u ritmu svečanom dišu
ko da se vraćaju s bojne.

Dani se u vrelini žare,
noći se u svježini mlade,
i sunce i mjesec ne štede
zlatnosrebrnu pređu,
u tihom klokotu mora
ko da se sreće i mlade...

Povirih kod naših oboljelih suputnica, mlade Splićanke i Zagrepčanke, oprah košulju i čarape i utonuh u snatrenje svega što sam u ovom danu preobilato doživio. More je hučalo glasnije i razgovor se poveo sam od sebe:

Pričaj mi, pričaj, molim te,
nemirni stari brate,
koliko si dugovječan,
koliko već netremice
širiš procvale grudi
i uvijek šumno dišeš,
za te kao da ne postoji vrijeme,
ti uvijek nešto novo pišeš.

Nekad se bjesniš i prijetiš,
iz oka munja ti sijeva,
usna ti pjenom cvjeta,
zubima cvokoćeš ljuto,
lice ti mrklinom tamni
a čelo smrknuto, kruto.

A zatim opet smiriš se brzo,
tvoj lik se miljem okupa hitro,
ljeskaš se tiho poput snova
i drijemaš uvučen u davne čežnje,
obnavljajući drevna sjećanja jedra
dok plovio si u nepovratne daljine.
Dođoh ti iz daleka, nemirni brate,
da osjetim srh valova i tvoje bjeline...

I nestajao sam u nekoj otajnoj udaljenosti i opet se vraćao u uski bungalov. Kroz omanji prozorčić i kapkasta široka vrata mjesec je runio biserno iverje a vjetrić pomalo urlasto izazivao na razgovor. Na dvostruki izazov izmilio sam iz svoje izbe, sjeo na malu verandicu i počeo šaptati:

Uznesi me, brzonogi vjetre,
u prozirnoj košari uzdignuća
u opasne prostore maštanja
i pomozi mi da plovim u beskraj
jer mi je dosta sputanosti i tišine,
ja želim stignuti do zvijezda
i okusiti začarani dah nedohvatne visine.

Bolje je za te, čovječe sitni,
siguran biti na pedlju uskom
gdje stopa lomna sigurno stoji,
ne prči nos tako visoko,
vrijeme ti ustrajno nestanke kroji.

Luna me gleda i tiho šapće,
milovid pogled bistrinom žari,
uporno k meni zjenice bliži,
u njenom miru nešto me zove,
smiruje čežnje i patnju blaži.
U pijesku ležim i slušam pomno,
to melem rosni dušu mi taži...

Moj supatnik spavao je čvrsto i ponekad davao taktove poput malog bubnja, iz hotela je dopirala nečujna glazba poput jeke iz daljine a ja sam odjednom nestao iz zemlje živih smrtnika...

Subotni dan do ručka bio je sasvim slobodan, ali ispunjen intimnim osobnim dozrijevanjima. Malo odmora, koja razglednica, šetnja uz more, kupanje i...

Prvi korak na obilasku otoka bio je u još jedan gavanski hotel, izgrađen na tlorisu arapske kuće-šatora, da popijemo pravu crnu kavu. Sjeveroistočna je strana Djerbe stepasta, s dinama i rjeđim raslinstvom. Na cijelom otoku samo je petina površine iskorištena za poljoprivredu.

Prolazeći kroz naselja, navratismo u židovsku sinagogu u mjestancu La Ghriba. Dok nestašna djeca čekaju pouku iz Tore, debeli Židov (najdeblji čovjek što ga vidjeh u Tunisu) pokazao nam je stare listine s davnim pismenima.

Židova na Djerbi ima oko tisuću. Teški davni i učestali progoni doveli su ih i na ovaj daleki otok mira. Svoje vrline prenijeli su na domaće žitelje. Nakon drugog svjetskog rata mnogi su se iselili u Francusku i ostali u svom zanatu, trgovini.

U malom gradiću od pet tisuća ljudi Hount Souku doživjeli smo pravu orijentalnu sliku: trgovina na otvorenom i cjenkanje. Najmlađa naša putnica kupila je jaknu od devine dlake za 5 t. dinara, a početna cijena bila 18! Moglo je biti i niže, ali... Žao mi je što ne kupih kuburu, a bilo ih je paradno hajdučkih, jer mi stara (iz mladenačkih dana) već davno visi rasklimana i zarđala.

Zamalo ne ostadosmo bez Elice jer skastio jedan trgovac da će nam dati za nju 250 deva. Nismo smjeli daleko tjerati šegu jer treba poštivati poštene želje ali i čuvati svoje čeljade.

Na povratku u bungalov navratismo u selo, u kojem se žitelji odreda bave izradom svih mogućih keramičkih predmeta. Jedan nam je majstor osrednjih godina doslovno izvodio akrobacije pri pokusnoj izradi vrčeva, vaza, svijećnjaka i drugih suvenira picassovskih završnica. Ali cijene su dosta visoke. I ovdje se uvjerismo da su Djerbanci okretni, marljivi i vrijedni.

U mrak se vratismo kroz raspjevano raslinstvo u svoj privremeni ugodni kutak.

Posljednju noć na Djerbi rezervirao sam za susret s Odisejem koji je na svom dugom mukotrpnom putovanju dojedrio i do ovog otoka. Duša je govorila, a usne samo ovjenčane osmijehom čeznuća:

U bungalovu još se glazba čuje,
dok cvijeće moli psalam oproštenja
Osamljen šetam uz smireno more
i tražim dašak noćnog usrećenja.

Zavikah gromko iza svega glasa:
Odiseju, brate, drevni nemirnjače,
gdje si, dođi, moramo se vidjet,
inače me čežnja tu na Djerbi smače.

I slušam, slušam, svud tišina gluha
i povez noći što nestankom kiši,
ko sumanut gledam na pučinu jedru,
al glasa nema, zamor tihi, tiši...

Ja ne znam pravo, je l' to san il' java,
nestadoh daleko u povoju snova...,
izdaleka neka svjetlucava magla,
pokrpana jedra i slomljena prova.

Ne lutaj dalje i ne traži ništa,
Itaka tvoja ne postoji više,
zaboravi na sve, vrijeme rane liječi
i metlom nestanka sve prolazno briše.

Vrati se i ti, Odisej mi veli,
u Hrvatsku svoju, na jadranske žale,
u lutanju samo čežnja čežnju zove,
bježi hitro makar sirene te zvale...

Pokušao sam se vratiti u svoj bungalovski šator i zaspati u vrelini sreće, ali me odjednom zapljusnu neka nevina bjelina, u meni se odrazi nešto visoko poput jedra, neka raznobojna krila optočila su čudovišni čamac, koji kao da nesta u valovlju pjenušava ponora...

I odoh.
Kamo?
Ni sam ne znam ništa.
Samo se sjećam da me ruke tople
oviše milinom
i zanosom vrelim.
Pustite me, tepah
u zanosu čudnom,
ja slobodu tražim,
ja slobodu želim.

I čujem poj
i osjećam srce
što lomi grudi, krši rebra čvrsta.
Nešto mi mili ispod kože plamne,
osjećam stisak,
snagu lomnih prsta.

Na čelo mi sjede
mjesečeva zraka
i u njoj požar ko vampir iz priče,

zagluši me jeka glazbila
što plaču,
to preko njih vjetar
davnu pjesmu sriče.

Budi se cvijeće
i mirisom toplim
obli mi lice ko sijevnica vrela,
otvorih oči
u polusnu rosnom,
osjetih milinu
ko svjetlo u mraku,
naivno mišljah:
to me zora srela . . .

Izdignut visoko
plovio sam plamno
niz prodole snova
u ozračju lune,
nedostigom netko
nosio me žurno,
nad čelom mi zasja
ko iverje sitno,
to latice pirne
čežnju davnu rune.

Mornari čudni doletješe kasom
i smijehom burnim probudiše sjene,
ustadoh čitav
i poljubih ruke
što i mene nose kroz urlike tamne
i plamte gromko ko kiklopske zjene.

Ostanite trajno na sunčanoj Djerbi
i pijte mlijeko što vam palma pruža,
ja odoh i nikad
vratiti se ne ću,
ja sreću tražim u svom starom domu
i majčinski miris horvatskijeh ruža!

Skutrio sam se u rano nedjeljno jutro na svom sjedalu ko ozebao puž i pokrio oči da ne vidim kako Djerba ostaje iza nas. Izvezosmo se starom rimskom cestom uz koju je i vodovod. Ipak s kopna jedan pogled: D j e r b a ! — i u sivilu jutra četiri male crnčice idu u školu . . .

Do Sfaxa i Soussea

Provezli smo se bez žurbe kroz lijepi gradić Medenine. S ugodnošću gledamo kako uz cestu teče voda iz slavine. U početku pomalo pust pejzaž polako se ispunja maslinicima i inim pitomim stablima, osobito iza Gabèsa gdje svršava jedna od velikih oaza. Ispraćeni tvorničkim dimnjacima ušli smo u prostran i lijep školski centar Mareth i žurili u pitominu Sahela.

Duša Sahela su masline. Razgovor se sam od sebe navezao na njih. Feničani su ih donijeli i naučili domoroce idealnoj sadnji na razmaku od 20 metara. Treba je brižljivo uzgajati i paziti, posebno prve tri godine. Rađa od sedme, a živi i plodi i do sto dvadeset godina. Ima ih nepregledan broj. Idealno su obrađene. Beru ih pomnjivo. Treba oko pet kilograma za litru ulja. Maslinici su uglavnom u privatnom vlasništvu. Ostala poljoprivredna dobra do 60%. Subvencionirane kooperative do 20%. Državne samo 20.%. Ništa nije bujno ni rentabilno kao maslinici. Nikako se okom dosta napasti njihove ljepote.

Dođe riječ također sama od sebe i na tuniskog stručnjaka za agrarna pitanja, koji je u prvim godinama nezavisnosti zemlje igrao ključnu ulogu u kabinetu H. Burghibe za podizanje poljoprivrede. Profesorski i teoretski veoma naobražen uzeo je za uzor kooperative socijalističkog usmjerenja dalekog evropskog sjevera i nije postigao ništa. Utrošio uzalud silne zajmove. Sušne godine od 1961. do 1967. obilno su pripomogle golemom krahu. Prispio u zatvor i s nečujnim blagoslovom našao se u inozemstvu da i dalje teoretizira studentima.

Neposredno pred Sfaxom projurismo uz mali kamiončić koji vozi četiri konja. Bili bismo i zadrijemali da nas ne iznenadi motorizirani sprovod! Mrtvac u kombiju, pratnja u autima, na motorima, biciklima. Razumljivo samo muški. Žena je za kuću . . . U novom Tunisu pomalo i u administraciji, zvanjima koja ženi bolje odgovaraju, porijetko u hotelima kao pomoćno osoblje. Ali još uvijek su muž i djeca njezina prva i najveća svetinja.

Centar je Sfaxa, najevropskijeg tuniskog grada, izvanredan. Bazar tipičan. Nedjeljni je dan pa su ulice, kavane, tržnica puni svijeta. Krasne stare zidine, monumentalne nove zgrade, spomenici. Ručamo u »Restaurantu de la paix«, kokoševina (!) i ostalo, kupujemo obilato jeftine ali krasne svijećnjake, vaze i ostale suvenire od maslinova drveta. Na ispraćaju sedam-osam mačaka i hitri odlazak kroz naselje elegantnih vila.

Proći kraj El — Gema a ne vidjeti čudovišni rimski amfiteatar (149 × 125 × 39 m) bilo bi neoprostivo. (Jesu li Rimljani prije Armstronga stigli i na Mjesec? — grade li i tamo?) Dosta je narušen. Još i danas priča o legendarnoj junakinji koja je pokušala zavarati Arape svježom ribom; popalila masline (ni danas ih nema), ali nije odoljela. I ovaj amfiteatar vidio je kršćane pred lavovima! Ljudi se malo razlikuju u krvološtvu. Poljubio sam sveto kamenje oškropljeno krvlju mučenika.

Kroz selo Jammel pratimo predvjenčanu povorku sa ženikovim darovima. Malo kasnije mimoilazimo drugu, prate dječaka na obrezanje. Zanimljivi i za nas novi doživljaji.

Burghibin Monastir

Rodno mjesto Habiba Burghibe, najzaslužnijeg Tunižanina dvadesetog stoljeća za samostalnost svoje zemlje i njenog prvog predsjednika, ima svojih posebnosti. Stari i novi dio (koji je izgrađen po Burghibinim nacrtima i željama!) čine cjelinu. Izgled mu je istinski krasan.

Ribat s kulom, stari islamski samostan, daje mali uvid u strogo »monaštvo« muslimanskog svijeta, ćelije su još sačuvane; sitni muzej dodan. S gorostasnog tornja od 39 metara pase pogled pučinom mora (pokušao sam se uspeti, ali sam morao odustati — starost!), gradom, grobljem, ali zastaje kod Burghibine nove džamije (iz 1964), posebno na još nedovršenom njegovu mauzoleju s pozlaćenom kupolom. Uz Ribat je sniman i film o Muhamedu.

Predsjednikova ljetna rezidencija i nas je primila srdačno i prijateljski. Nikakvih kontrola. Vele da je skromna, kad se radi o predsjedničkoj rezidenciji. Možda u usporedbi s drugima? Ali u stvarnosti je istinski čarobna. Park je zapravo teško opisati. Zdanje nije glomazno. Bazen je jednostavan. Ali umjetnički arapski duh progovorio je pravim dahom. Tu čitavog ljeta radi ostariji predsjednik (r. 1903). U blizini je aerodrom.

I ovdje, kao i u cijelom Tunisu, seoska su naselja ugodna izgleda. Kuće su sve brižljivo obojene, prevladava bijelo s plavim. Nigdje nema ni traga vidljivoj neurednosti. Kako je u kućama, to je teško suditi. Naš vodič Filip ni u pola godine boravka u Tunisu nije posjetio ni jedne kuće, iako ima znanaca.

Ispred Soussea hotelska su naselja brojna i lijepa, tik uz more. Proletjeli smo već pomalo u noći centrom grada jer je naš hotel — bungalov »Alysse« — malo podalje. Sagrađen je u nizovima paviljona, sav u zelenilu, ali zaostaje i za onim na Djerbi, a pogotovu za »Deux Oueds« ispod Hammameta. Bez prozora i u društvu pokojeg komarca.

Šesnaesti rođendan naše najmlađe djevojke polili smo toplim tuniskim crnjakom zajedno s Ahmedom. Mlađe su putnice slušale kako starije pjevaju na terasi u čast svečarice . . .

Odoh pred spavanje do mora da se oprostim, legoh u pijesak i uz šapat valova utonuh dalje od mjeseca...

Sousse je lučki grad evropskog izgleda. Brodovi, ribarski brodići, čamci. Ribari po pristaništu krpaju mreže, djeca pecaju ribe. Šetam centrom. Ribat, kamena džamija, suk za kupnju svih svaštica. Praznik, mnogo svijeta, lepršaju zastave i zastavice. Ljudi pomalo samosvojni, skloni svojoj samostalnosti. Rekoh dječaku koji me nudio suvenirima da je na Djerbi jeftinije. Odgovori mi: a ovo je Sousse!

Posljednja postaja — Tunis

Dok se bližimo Tunisu u žaru prijepodneva, prati nas pitomi pejzaž s brojnim eukaliptusima, doživlje Mali Atlas s dva roga, šutljivo promatra nekadanji ljetnikovac turskoga beja (danas škola), ravnodušno motre tvornički dimnjaci.

Zaplovismo centrom, Pariškom avenijom, uz visoki suvremeni hotel »Africa«, do našeg starinskog hotela. Na ručku smo okusili i mljevenu janjetinu oteškog okusa.

Isplovismo u Kartagu da provjerimo povijesne datosti. Od Feničana osta — jezovito! — samo 70.000 malih sarkofaga žrtvovanih mališana; od Rimljana derutne Antonijeve terme i dobro uščuvani mozaici u nevelikom parku; od kršćana gorostasna katedrala. Nigdje Alysse, ni Jarba, ni Hanibala. Ni Augustina. Tražio sam ga uz more, pitao anđela što prelijeva orahovom ljuskom beskrajne vode u pješčanu prazninu, ali ništa. Snužden nisam navratio ni u službenu rezidenciju predsjednika Tunisa, samo patrcnuo okom stražare u skladnim uniformama i dospio mrzovoljan u mjesto na brijegu Sidi Bou Said. Nisam hodočastio ni na grobni svetišni spomenik muslimanskog svetog čovjeka, koga je stara legenda htjela zamijeniti s francuskim kraljem Lujom XI, koji se po njoj zaljubio u Berberku i tu ostao. Razgalio me vidik na Atlas, na more, na čipkastu obalu.

Švrljam Tunisom, ulazim u golemi suk (tržnica); Ahmed me upozorio da ne idem desnim krakom, oslobađam se posljednjih milima (1 t. dinar = 1000 milima), zađoh u središnji dio grada, idem ulicom Charles de Gaullea, gledam trgovine, sve dosta skupo. Navratih i u katedralu sv. Vinka Paulskoga, vrlo impozantnu i prostranu, na dnu Burghibine avenije, u neposrednoj blizini ambasada i ministarstava. Upravo je bilo vrijeme večernje mise (tako sam nadoknadio nedjelju!), koncelebrirane (3 svećenika), na francuskom. Prisutnih je bilo oko 15 osoba (1 redovnica, desetak žena i muškarci), starijih i mlađih. Listopad je pa smo molili krunicu i Gospine litanije i na kraju ispjevali na latinskom Salve Regina. Radnim danima mise su jutrom i večerom a nedjeljom obje dopodne. Crkva je lijepa, nad oltarom velika freska Marijina Uznesenja, novi vitraji, dva tornja.

Nisam mogao zbog zgruvanosti vremena razgovarati sa svećenicima i iz prve se ruke informirati o sadanjem stanju katoličke zajednice u Tunisu, ali sam ponio sobom mali ciklostilski glasnik »Echo da la prélature — Esprit et vie« (od 14. 10. 1979, br. 16). U njemu sam našao podatke gdje se sve vrši Božja služba: u gradu Tunisu na 4 mjesta, u predgrađima na 7, na cijelom ostalom teritoriju države na 20.

Iza večere (kokoševina šesti put!) šetao sam se dugo gradom, i to sâm. Praznik je (Tunižani slave brojne praznike), ljudi se vraćaju kućama, vojnika dosta. Promet nije zagušen, sve se odvija glatko. U prijestolnici ima dosta auta, inače ne baš mnogo, uglavnom su starijeg izgleda, iz praktičnih razloga presječeni po polovini, pa je stražnjem dijelu dograđena karoserija za teret. Nema buke, larme, pjevanja, izazivanja, cmakanja na ulici (natražni?), guranja. Ovdje se doživi i pokoji slučaj prosjačenja, ali vrlo rijetko. U Burghibinoj aveniji gledam predsjednika na konju s fesom na glavi (tako je i po ostalim gradovima); zaustavljam se pred jednim kućnim ulazom i pitam ojaču ženu osrednjih

godina odjevenu u tunisku bjelinu, što ima novo u »Le Mondeu« (jer ga je upravo prevrtala). Veli mi: radi se o pomilovanju političkih zatvorenika u...

Promatram knjižaru, i to obilnu, na otvorenom; francuske knjige, časopisi, novine; zatim na engleskom, njemačkom, ponešto i na arapskom. Nitko ne čuva, a noć je. U blizini su i prodavaonice cvijeća, pred kućicama u velikim vazama svježe cvijeće, koje također nitko ne čuva; ne boje se kradljivaca.

Diži sidro, posustali putniče! — rekoh sam sebi sutradan ujutro i krenuh kroz Tunis s mojim supatnicima. Izmjena starog i novog. Već je zapravo milijunski grad. Nema nereda, sve je jednostavno.

Muzej Bardo u nekadanjoj bejovoj rezidenciji bio je kruna pri ispraćaju iz Tunisa. Teško ga je opisati, treba ga vidjeti, doživjeti.

Fenički su spomenici neznatni. Rimljani su ostavili trajne i neizbrisive tragove. Tako i kršćani. Mozaici, mozaici! Najveća zbirka na svijetu. A koliko još ima što nije preneseno. Isplati se ponovno doći i posjetiti Bardo!

Do aerodroma iskoristili smo vrijeme da se zahvalimo brižljivom i solidnom šoferu Luftiju koji nas je čuvao, ugodno vozio i uslužívao. Tako isto i studentu Ahmedu. U poklonu nismo pretjerali. Dobro nam reče dječak u Sidi Bou Saidu: niste vi siromašni! Eto, dva lica.

Oprezan pregled na aerodromu!

Za ispraćaj uzeo sam flašicu razvikane tuniske rakije, žežene cijene — Bukha.

Dok smo ulazili u avion, priča mlađi muškarac iz jedne druge grupe svome drugaru: nisam imao o što objesiti kupljeni tambur. A ja »čaršaf«... Ogledalo balkansko staro.

VRAĆAM SE TEBI, HRVATSKA MOJA!

Leti, ptico moja, leti, samo i doleti.

Da ne gledam kupovanje parfema, whiskyja cigareta, zažmirio sam i nestao u mislima.

Tunis je mala zemlja, skromnih mogućnosti, s pametnom upravom, osovljena uglavnom na svoje snage i izvore, kroči polako u bolje, sa svima u miru.

Tunižani rastom nisu ni visoki ni maleni, vitki, neznatno otamna lica, umjereni u radu, ne prevelikih zahtjeva, pismeni, svi govore strani jezik, spremni braniti zemlju i narod, putuju svijetom i vraćaju se kući.

Žena je nenasilno pomalo sustigla muškarca, živi za dom i obitelj. Kontracepcija, još manje abortus, nisu uspjeli ući na velika vrata. Obitelj je zdrava, natalit velik. Dosljedno i perspektive zdrave.

Živi se od rada svojih ruku. Plaće su male (30 — 40 — 60 — 80 i ne mnogo dalje t. din). Mali ogled: naš šofer koji je često na putu s turistima dogura do 80 t. din. Državni su zajmovi samo nužda. Strani kapital samo je umjereno prisutan. Nemaju nafte za izvoz, niti drugih zamamljivih materija. Vjerojatno ni turizam neće uspjeti raskopati moral.

Ljepota i urednost, čovještvo i poštenje — temelji su današnjeg Tunisa. Umjereno religiozni, zdravo vezani uz Allaha. Za večere u Djerbi reče mi nenadano Lufti: moramo zahvaliti Allahu za sve što smo danas vidjeli, on nam daje sve. — Pitam ga: zašto još nije oženjen? — Kako, kad sam uvijek na putu; teško je biti raščerečen između žene i svagdanje dužnosti; brak je za me velika svetinja! — Tako je, Lufti.

Putujući Evropom najviše mi se dopala Belgija.

Putujući izvan našeg kontinenta najviše mi se dopao Tunis.

Najzaslužniji za smišljenost, sadržajnost i ugodnost ovog ne dugog putovanja bio je naš vodič Filip. Pripada mu u svemu najveća pohvala. (Koja razlika od njega i naše službene pratilice Anice na putovanju Grčkom, Turskom i Bugarskom; veća negoli od neba do zemlje.)

Otišao bih u beskraj da me pljesak nije povratio na zemlju: avion se sretno spustio. Do Zagreba smo autobusom drndali tri i po sata (150 km), izgubili posljednje atome živosti. I na kraju: niti me tko upita za adresu, niti je kome dadoh. Slično kao i na putovanju u Egipat i na svetom putu za Lurd i Fatimu. Znakovitost vremena!?

Polako sam odmicao prema kralju Tomislavu na Zrinjevcu, bacio pogled prema katedrali i Sljemenu i potiho osluhnuo glas svoje duše:

Ljubim te, zemljo Hrvatska,
ljubavlju što gori poput čežnje
u oku plamnog anđela.

Ljubim te vrelim svjetlacima srca
što cvjetaju u zanosu vedrih visova
i iskre nadom pobjeda.

Ja nemam druge Grude, već tebe,
nit druge sreće što zrije
ko zore dah ozlaćen suncem...

Ana Marija BUKOVAC

Istom smo plakali suzom

Prijatelju pjesniku
Augustu Đarmatiju
posmrtno

Zbogom, moj dragi boeme, brate,
bili smo druzi, skupa smo mnoge provodili sate.

Mnogu smo pjesmu sročili skupa.
Živ si još, pjesniče, čemu suza glupa.

Kad umre pjesnik, bol ostaje nijema
u nama, to pjesnik boem voli boema.

To nije tijelo, već ljubav iz duše čiste
što s neba siđe, te su patnje iste...

Istom smo bili vezani uzom
i mnogom smo istom plakali suzom...

Mozaik

THEATRALIA ET ALIA

Tek što smo iz gomile zaostataka građe za ovu rubriku izdvojili nekoliko bilježaka za broj pet revije, navali požurivanje za broj šest s uobičajenim preporukama: što manje, ali što brže...

Popabirčimo, dakle, nešto brzo za oproštaj od godine, koja odlazi u nepovrat. A u danima koji slijede, namirit će se, možda, još koje zaostalo dugovanje kao što su »niže navedena«...

* * *

Zagrebačka diskografska »izdavačka kuća« »Jugoton« ugodno je iznenadila u svojoj seriji »Discothalia« jednom pločom, koja znači prvorazredan kulturni događaj i ne bi smjela ostati nezapažena.

To je »Robinja« Hanibala Lucića, snimljena u interpretaciji članova splitskog kazališta i u režiji tamošnjeg redatelja Marina Carića.

O tome pjesmotvoru općenito se posjeduje znanje poneseno iz školskih klupa da je to »najstarija hrvatska svjetovna drama«, koju je njen autor, hrvatski plemić Hanibal Lucić (1485—1553) spjevao, pretpostavljamo, negdje između 1520. i 1530, ali to djelo dostojno je da se više o njemu zna, ne samo kao o važnom historijskom dokumentu, nego i kao dostignuću najviše književne vrijednosti.

Ukratko: Lucić, inače vrstan liričar u stilu svog vremena, htjede o nekim pokladama složiti u stihovima neku »maskeratu«, uobičajenu, šaljivu, ali i obijesnu pjesmu, kakve su tih dana recitirali pojedinci ili skupine maskirane većinom kao »neobične« osobe, gusari, pomorci, strani vojnici, posebno ropkinje.

Ovdje nije suvišno napomenuti da je trgovina robljem, odnosno prodavanje svojih vlastitih sunarodnjaka, »zarobljenih« ili učinjenih svojim »vlasništvom« na razne, pa i najbezdušnije načine, cvala po našim krajevima čitava stoljeća, da navedemo kao neke njene granice 22. ožujka 1278, kad je netko s dvora Humske zemlje (Hercegovine) prodao svoju služavku nekom Talijanu, a drugu djevojku nekom Dubrovčaninu, i 5. listopada 1813, kad je u Beogradu, nakon ugušenja prvog srpskog ustanka, rasprodano na trgu 2000 muških i ženskih robova.

U Lucićevo vrijeme bila je, dakle, ta trgovina normalna pojava, kako nas obavješćuju mnogi podaci, ali je Lucić, koncipirajući svoju »maskeratu«, poželio u njoj prikazati, pa i proslaviti, konkretne prilike u hrvatskim krajevima u borbama protiv Turaka, značenje slobodnog Dubrovnika itd. Zato je izmislio kćerku hrvatskog bana, koju Turci zarobiše i dovedoše u Dubrovnik na prodaju. (Kad je ta nečovječna trgovina bila u Dubrovniku formalno zabranjena, nastavila se nesmetano izvan zidina svetoga Vlaha, odnosno pod njima!) Tu robinju pronađe i otkupi njen vjerni dragan, a dubrovački knez pridruži se njihovoj radosti, slaveći hrvatske junake i borbu s Turcima.

Ovako ozbiljna i zanosna zamisao i očiti jaki talenat Lucićev naveo ga je da mjesto banalne »maskerate« nadahnuto razvije svoju pjesmu u pravu dramu u stihovima s psihološki i osjećajno superiorno ocrtanim likovima, koji se izražavaju dijalogom birane i uznosite pjesničke ljepote.

Po tome je njegova »Robinja« neosporno vrijedna iznimka i u općem evropskom teatru svojega vremena (kako joj je svijet i priznao) a za nas ostaje apsolutno prvi dramski pjesmotvor hvarskog i hrvatskog originalnog, čak i realističkog kazališta, pa je suvišno i neopravdano isticati, kako se u posljednje vrijeme radi, da su joj prethodili neki naši stari mitološki sastavci, sročeni šablonski, pa i sačuvani bez datuma postanka ni sigurna imena autora.

Lucić, dakle, za svoju »Robinju«, nije imao prethodnika, a, na žalost, ni nasljednika.

Namijenjena javnom recitiranju, dakle glumačkoj interpretaciji, »Robinja« nije, čini se, doživjela »praizvedbu« za Lucićevih dana, očito zbog toga, što je duljinom, ozbiljnošću i pjesničkim kvalitetama visoko premašila tadanje »karnevalštine«.

No doživjela je da je, kolajući zacijelo u prijepisima, pa i u štampanim izdanjima (od g. 1556. dalje), bila prihvaćena od naroda, razumije se, u pojednostavljenu obliku, pa se npr. na otoku Pagu (a čini se i drugdje) dugo izvodila i prerađivala kao pučki spektakl, obnovljen nedavno.

U naše vrijeme prikazana je »Robinja« prvi put »profesionalno« (a možda i uopće) u kazalištu u Osijeku 21. IX. 1935. Kasnije, 12. XI. 1939. iznio ju je na pozornicu zagrebačkog HNK redatelj Gavella, uklopivši je gotovo nedirnutu, zajedno s Držićevom »Tirenom«, u predstavu »Pir mladog Derenčina«. Pisac ovih redaka izveo ju je na Radio-Zagrebu 24. IX. 1942, dramaturški djelomično prerađenu, ali jezično još uvijek vjerno (ta je njegova adaptacija objavljena i u posebnoj knjizi), a isti autor-redatelj prikazao ju je u negdašnjem (vrlo solidnom) kazalištu u Karlovcu 15. V. 1960. prvi put diskretno prepjevanu u, recimo, jezik naših romantičara, što joj je odmah pribavilo srdačan prijem gledalaca u samom Karlovcu i na brojnim gostovanjima (pa i u Zagrebu) dotičnog kazališta.

Ponovilo se to i na izvedbi kazališta u Sisku 2. X. 1960. u istom »izdanju« i s istim redateljem, kao i na njegovim gostovanjima.

»Robinja« je, dakle, u toj »odići«, kako bi rekao sam Lucić, postala redovita »repertoarna predstava«, koju gledalac normalno prati, razumije i uživa u ljepotama, kojima ona obiluje.

Original je, naime, uza svu svoju specifičnu i bogatu ljepotu, danas, na žalost, uglavnom nerazumljiv, pogotovo sa scene..

(Potpisani je o »Robinji« i njenim problemima i povijesti objavio opširan rad u »Maruliću« br. 3. i 4. 1976.)

Redatelj splitskog HNK Marin Carić, Hvaranin, prokušan u raznim obnovama naše kazališne klasike i jedan od najsposobnijih naših suvremenih redatelja (bez ikakve hoštaplerije), izveo je sa svojim glumcima (i to u Hvaru!) prvi put 28. V. 1975. »Robinju«, dramaturški donekle prerađenu, ali jezično izvorno. Od tada se ta Caričeva »Robinja« uspješno reprizira na sceni, a sad je, eto, »ovjekovječena« i na gramofonskoj ploči, kojoj odmah i bez rezerve treba odati najveće priznanje u svakom pogledu.

Carić nije za ploču uzeo svoje dramaturške izmjene za scenu, već je prikazao original, što mu treba upisati u prvu zaslugu, ali veća je zasluga od te njegov rad sa glumcima. Upravo je nevjerojatno, kako su glumci, u prvom redu Hasija Borić (Robinja, »privatno« Bosanka) i Niko Pavlović (Derenčin, Hercegovac), ne »svladali«, nego usvojili Lucićev jezik i s kolikom ga preciznošću, savršenstvom dikcije i puninom proživljenog osjećaja govore. (Prateći ploču s originalom u ruci mogu se »otkriti« svega jedan-dva promakla vokala u čitavom tekstu!)

U ostvarivanju jezičnog savršenstva glavni je udio ove prezentacije »Robinje« imao lektor prof. Mihovil-Zlatko Dulčić, koji je s glumcima, jednako savjesno kao i znalački, neumorno radio od pozornice do ploče, a ploči je priložen drugi njegov veliki pothvat i zasluga: u elegantnoj »starinskoj« opremi ploče s originalnom naslovnom stranicom »Robinje gospodina Anibala Lucio harvaschoga(je li se tu mletački slagar zabunio ili mu je, naprosto, bilo normalno da tako složi?) vlastelina« nalazimo štampan Lucićev original i ad latus Dulčićev uzoran prijevod u naš današnji jezik, doslovce vjeran originalu, a izražen tečnim suvremenim jezikom, koji omogućuje svakome da shvati svu sadržajnu i formalnu ljepotu originala.

Taj prijevod, zajedno s originalom, razumije se, te Dulčićevim komentarima i proširenim rječnikom, trebalo bi svakako objaviti u posebnoj knjizi. Tu bi mogle doći u obzir i neke sitne revizije i dopune, npr. »tajanstveni« Lucićev uvodni naslov »isklad«, koji je, čini se, Lucićeva kovanica, a Franičević ga je neodređeno preveo u svom

rječniku uz hvarske pisce, neće biti »prolog«, premda je u funkciji prologa, nego »sadržaj«, jer u talijanskih Lucićevih kazališnih suvremenika vidimo dva uvoda s različitim naslovima, »prologo« i »argomento«, potonji će biti taj »isklad«. Isto tako nejasni stih »z a z g o j a j ako ti jest vidit«, morao bi značiti »ako ti se čini zgodnim«, dakle drugačije od Franičevića, pa i Dulčićeva tumačenja, u čemu se svojedobno s ovim shvaćanjem potpisanoga složio pokojni profesor Hraste. No, to su rijetke sitnice.

»Jugoton« je ovom pločom učinio neprocjenjiv kulturni potez: opravdana propaganda, koja je dosad jedva primijećena, trebala bi popularizirati to obogaćenje svake kulturne diskoteke, prije svega u školama i kulturnim ustanovama, jer će svaki njen slušač moći osjetiti milozvučnost tog davnog hvarskog i hrvatskog govora i ritam njegovih stihova, a priloženi prijevod zadivit će svakoga pjesmotvorom, kojim se i nakon gotovo pet stoljeća možemo opravdano ponositi.

* * *

Dvadesetog listopada ove godine održana je u Splitu zapažena »promocija« knjige, koja zaslužuje da stekne najširu naučnu i čitalačku popularnost. Izdana 1981. od SIZ-a za kulturu općine Imotski i glasila iste općine »Imotska krajina« u reprezentativnoj opremi od 108 stranica i 10 likovnih priloga, knjiga nosi naslov »A S A N - A G I N I Č I N Z A V I Č A J«, autor joj je liječnik psihijatar dr. Mijo Milas, Imoćanin i već poznati proučavatelj povijesti narodnog stvaralaštva svog kraja, a predstavio ju je prisutnima ugledni splitski naučni radnik dr. Radovan Vidović, koji je o njoj vrlo pohvalno pisao i u štampi.

»Hasanaginica« je svakako najpoznatija hrvatska narodna pjesma, čemu je mnogo pridonijela istoimena drama jednog od rijetkih istinskih hrvatskih kazališnih autora Milana Ogrizovića (Senj 1977—Zagreb 1923), izvedena prvi put u HNK u Zagrebu 9. I. 1909. od kada se neprestano prikazuje još i danas, možemo štaviše reći da tek danas naši najozbiljniji kazališni ljudi i teatrolozi uviđaju njenu osnovnu i najveću vrijednost, suptilno pronicanje i prikaz najtanjih duševnih veza i nesporazuma muža i žene, koji upravo modernu literaturu toliko zanimaju, i »psihološki čvor dramskog sukoba« u njoj, kako je nedavno rečeno.

Ranije se glavni dojam na čitatelje i gledaoce gotovo isključivo tražio u majčinskoj tragediji Hasanaginice, neosporno jednako bitne i snažno izražene, ali ne i isključive u Ogrizovićevoj drami, kojoj je to posljedica, a ne izvorište! Ostaje, dakle, obaveza da se u prvom redu ispitaju i usporede varijante Ogrizovićeva teksta, koje kolaju u štampi i po kazalištima, a zatim da se revalorizira to u hrvatskoj književnosti jedinstveno djelo.

Samu pjesmu o Hasanaginici objavio je prvi put u Veneciji g. 1774. talijanski učenjak (prirodoslovac, etnograf, lingvist itd.) i neumorni putnik-putopisac (silazio je čak u krater Etne!) opat Alberto Fortis (1741—1803, posjećivao je u više navrata Dalmaciju i zapravo prvi svratio pažnju »velikog svijeta« na taj naš kraj) u svojem djelu »Viaggio in Dalmazia« (»Putovanje po Dalmaciji«). Tu je donio »Hasanaginicu« u hrvatskom originalu pod naslovom »Žalostna pjesanca plemenite Asan-aginice«, i svoj paralelni talijanski prijevod »Canzone dolente della nobile sposa d' Asan-aga«.

Ne znamo kako je Fortis došao do te pjesme, jer je, ne poznavajući dovoljno hrvatski, nije valjda mogao sam od nekoga zapisati po slušanju. Neki misle, ipak, da mu je pjesmu recitirala neka Stana, neko vrijeme njegova domaćica iz okolice Drniša, drugi, opet, pretpostavljaju da mu je te stihove mogao kazivati u pero vojvoda i serdar, a kulturan čovjek i pjesnik, Ante Pervan u selu Kokorićima (gdje se čak, navodno, rodila naša junakinja) nedaleko od Vrgorca, kod koga je Fortis više dana bio u gostima.

Najvjerojatnije se, ipak, čini da je Fortisa s pjesmom upoznao prijatelj Julije Bajamonti, rođen i umro u Splitu (1744—1800), liječnik, književnik, glazbenik, skladatelj i pravi »sveznadar«, koji se bavio i gospodarskim problemima svog kraja, sabirao je povijesnu i folklornu građu, pa je obila-

zio Imotsku krajinu, gdje je mogao od nekoga čuti i zapisati tu pjesmu, ukoliko je nije već u Splitu čuo od kakvog tamošnjeg pečalbara.

Svakako, u Splitu je postojala neka ikavska verzija »Hasanaginice«, koju Milas donosi na stranicama 73—75, što je njegova posebna velika zasluga za poznavanje i čuvanje najstarijeg originala »Hasanaginice«.

Sam Fortis zadržao je i uvrstio u originalu samo prva četiri stiha u toj »ikavici dalmatinskih Zagoraca«, kako ističe, a čitavu je pjesmu »preveo« u ijekavski jezik dubrovačke književnosti, opet ne znamo na čiji poticaj i uz čiju očitu suradnju, valjda opet Bajamontijevu, ali uz svoju napomenu da se u čitavoj pjesmi »malo udaljio« od narodnog predloška.

Milas je strpljivim traganjem otkrio ili popunio već utvrđene dokaze da je Hasanaga historijska osoba, Imoćanin Asanaga Arapović, kome su dvori bili u Zagvozdu, vjerojatno na ruševinama davnog franjevačkog samostana, da je dugo ležao u tvrđavi Zadvarje zbog rane dobivene u jednom okršaju s mletačkom vojskom 22. XI. 1646. i da je neki fra Luka, narodni liječnik, bio pozvan da ga liječi. (Originalni turski dokumenat o tome čuva se u samostanu u Makarskoj.) Poginuo je Asan-aga u nekom drugom boju, braneći Zadvarje, 21. III. 1669.

Historijske su ličnosti i Imotski kadija (kadije stoluju u Imotskom od 1562. do 1717) i obitelj Hasanaginice Pinterovići, a njen brat bio je zamjenik sandžaka (vojnog i administrativnog turskog funkcionara) u Klisu do g. 1648.

Milas vjeruje i dokazuje analizom pjesme i povijesnim, topografskim itd. okolnostima da je čitav »scenarij« pjesme vjeran stvarnim zbivanjima jer su mnoge narodne pjesme tog vremena i kraja »prigodnice« spjevane pod prvim svježim dojmom kakvih zbivanja.

Takve su prigodne narodne pjesme spjevane u Imotskoj krajini neposredno nakon nekog događaja i na licu mjesta, npr. kad su 28. lipnja 1935. žandari u selu Krstaticama pucali u procesiju, koja je nosila crkvenu zastavu s nacionalnim obilježjima (zastava se još čuva, izbušena mecima i poprskana krvlju ranjenika), nastaju i danas, npr. prigodom smrti J. F. Kennedya, pa o domaćim »gastarbajterima«, o bivšem boksaču Imoćaninu, prvaku svijeta, Mati Parlovu, itd.

Po Milasovim zaključcima bila bi Hasanaginica otišla od muža, kad ju je otjerao, k svojima u Klis, negdje prije 15. siječnja 1647, a sa svojim novim svatovima prošla je mimo svog bivšeg doma, idući iz Klisa u Imotski, krajem travnja ili početkom svibnja 1647, kad je i pala mrtva od boli. Milas je nadalje sračunao da je ona u tom času mogla imati oko 28 godina, a Asan-aga oko 33 godine. Narodna predaja tvrdi da je grob Hasan-aginice kraj groba Imotskog kadije negdje u gomilama jugozapadno od Modrog jezera kraj Imotskoga.

Pjesma je morala nastati naskoro nakon te tragedije u Imotskoj krajini, a njen nepoznati autor vrlo je vjerojatno bila neka žena, jer su žene, tvrdi i dokazuje Milas, redovito slagale i »pjevušile« takve prigodne pjesme, a ne muškarci, a u ovom slučaju mogla je stihotvorka biti koja služavka same Hasanaginice iz kršćanske raje, svjedok njene kobne sudbine, a možda i sama majka.

Svakako, pjesma je djelo kršćanskog autora s područja Imotskog, to nam potvrđuje i činjenica da ju je kršćanski živalj ponio, bježeći pred navalama Turaka, u dalmatinsko Primorje, duž obala i po otocima, gdje se i sačuvalo najviše njenih varijanti (npr. na otoku Šipanu), dok se u pozadini svog zavičaja nije proširila.

I sam Fortis vrlo je dobro znao, zašto ju je nazvao pjesmom dalmatinskih Zagoraca.

Zato je Vuk Karadžić nije našao među novim doseljenicima, kad je g. 1838. došao u Imotski da je traži (to se do danas nije isticalo), pa joj nije prihvatio Fortisov original, premda ga je već 1814. uvrstio u svoju bečku »slaveno-serbsku Pesmaricu«, naravno uz mnoge preinake, nego je i dalje preinačuje prema svojim principima i shvaćanju, po kojima se, uglavnom, do danas pretiskava.

Fortisov prepjev otvorio je našoj »Hasanaginici« širom put u svijet, pa je, osim čuvenog prijevoda samog J. W. Goethea (u desetercima!), prerađena i objavljivana posvuda bezbroj puta (čak i u Americi 1913), a Dubrovčanin Đuro Gvozdenica-Ferić (1739—1820) preveo ju je na latinski, što je čini se prvi slučaj da bi naš čovjek preveo domaćeg autora na strani jezik.

U nas je njena povijest općenito slabo poznata, premda je o njoj objavljen u novije doba znatan broj radova, osobito godine 1974, o dvjestotoj obljetnici prve pojave »Hasanaginice« »pred velikim svijetom« u Fortisovoj knjizi, godine 1774, a bilo je o njoj govora i u »Maruliću« (broj 1/1981). Raspravljalo se tada o njoj i na simpozijima uz sudjelovanje domaćih i stranih evropskih i američkih stručnjaka u rujnu 1974. u Beogradu i u Imotskom, gdje je održan i »Dernek Dalmatinske zagore«, u starim narodnim nošnjama, uz svečanu povorku, stare pjesme, kola i druge narodne običaje, s posljednjim guslarima, diplarima itd., sve u čast »Hasanaginice«. Ali javne manifestacije brzo se zaborave, naučni radovi ostanu u specijalnim edicijama, a još nitko nije sabrao u jedno sve, što vrijedi znati (i dalje proučavati) u »Hasanaginici«. Zato je Milasova knjiga posebno dobro došla, jer je pisana vrlo čitko, vrvi pojedinostima od šireg interesa (informira nas, npr., otkud naziv popularnim narodnim pjesmama »gangama« od — oponašanja glasom »gun-gun, gan-gan« guslarske pratnje).

Milas već po svojoj struci »u analizi likova i djelovanja uspješno primjenjuje i psihologijske i psihijatrijske postupke«, a svoju knjigu popratio je bogatom bibliografijom i reprodukcijama slika, koje će dobro doći svakome, tko se u bilo kojem pogledu zanima za našu najljepšu i najljudskiju narodnu pjesmu, toliko lijepu i čuvstvenu da joj htjedoše odreći narodnu provenijenciju, a ona je neosporno naša, čakavska i iz Imotskoga.

Pohvale i priznanje, dakle, autoru i izdavačima, kako reče dr. Vidović uz promociju, a što je neki lokalni skribant, koji se uporno nameće za arbitra svom gradu, tom prilikom s visoka ocijenio bavljenje ovakvim »stvarima«, za nas dragocjenostima naše baštine, samo je poticaj više da ih mi ostali što više upoznajemo i cijenimo.

* * *

Premda danas svatko izdaje »štampane stvari«, opet nije svakidašnja pojava da knjigu objavi — »ugostiteljski objekat«, kako je to (uspješno i hvalevrijedno) obavila »Radna organizacija za poljoprivredu, trgovinu i ugostiteljstvo 'Blato' na Korčuli« sa svojim lokalom »Tip-top« u Zagrebu (na križanju Gundulićeve i Masarykove ulice), izdavši o 20-toj obljetnici smrti Tina Ujevića ukusnu knjižicu (umro je 12. XI. 1955) pod naslovom »Tin Ujević i prijatelji u Tip-Topu«. Njenih 120 stranica džepnog formata sadrži dvadesetak strana fotografija, crteža, faksimila itd. (i još poveći broj takve građe u ostalom tekstu) uz srdačnu i nefrazersku uvodnu riječ Vinka Milata, »predgovor« Momčila Popadića, splitskog novinara (koji je već u mjestu boravka dojadio svojim mudrovanjima, a sad je, eto, došao i nas učiti da npr. pjesme treba »piti«, štampano kurzivom, a ne zna o ovdašnjim stvarima ni to da smo imali pjesnika Ljubu Wiesnera, a ne Weisnera, kako on ovdje dosljedno piše u svojim tiradama »bez soka i smoka«), zatim feljtonski zanimljivu i šarenu, a u mnogočemu »dokumentarnu« i kritički ozbiljnu završnu »Popratnu riječ« književnika Šime Vučetića, i onda redom nemalen broj dobro izabranih pjesama Ujevića (čak i note Arsena Dedića za njegov »Odlazak«), Majera, Wiesnera, a ne Weisnera, Alfirevića, Krkleca, vrsnih pjesnika, kojih više nema, i drugih, koji se u ovoj »birtiji« okupljahu i okupiše se na ovim stranicama da podrže sjećanje na velikog Tina i ljubav za poeziju i za pjesničku boemu, koju su gore spomenuti predvodili, ukoliko već nije nestala ili će je do sutra nestati, uz osiromašenje našeg duševnog, kulturnog i poetskog života.

Ova simpatična knjižica, koja je i vrijedna antologija pjesama i čitav al-

bum pjesničkih portreta, reprodukcijâ njihovih rukopisa itd., da bi je čovjek rado nosio u džepu, kao što se u duši nose drage uspomene, nema oznake »visine naklade«, pa je, možda, više i nema. Nema više ni srdačnog i bučnog Drage Ivaniševića, koji je uvijek sve znao o književnim i književničkim zbivanjima, da nas o njenoj sudbini izvijesti, ostaje samo želja da se ona dugo ili ponovno nuđa na stolovima ovog pjesničkog kutka, također i gostima i smjenama novih pjesnika, kao pozdrav i poticaj Tina, Majera, profinjenog i dragog Alfirevića, neponovljive čeljadi, koja se svojom »bogatom siromaštinom« i boemijom svoje vrsti zapravo i ne mogu više zamisliti u našoj današnjici, sve više zaokupljenom samo lovom i ševom... Ali da iznad njih poezija i ljubav za nju, čini se, ipak traju, svjedoči i ova knjižica, kakvih bismo još mnogo željeli...

Sjećanje na Tina Ujevića i pravi tihi kult njegove ličnosti i djela očituju se i drugačije: nakon vrlo uspjele knjige o Tinu Mirka Žeželja (»Veliki Tin«, iscrpna i smjelo istinoljubiva biografija i studija) zagrebačka TV emitirala je 27. veljače 1981. kao »obrazovnu emisiju« kratak film, koji je Rudolf Sremec 1954. s pijetetom i znalački snimio o Tinu: vidimo ga u kretanju oko »Zdenca života« i za stolom u kazališnoj kavani. Slike su odlične, ali to je »neki drugi« Tin, oslabio i nekako smiren (smrt je već bila blizu), odmakao od vječno borbenog, pomalo goropadnog, a često i pozerskog »pravog Tina«... Film se ipak rado gleda i ne bi ga valjalo zametnuti.

A 5. srpnja 1980. otkriven je u Ujevićevom Imotskom spomenik Tinu Ujeviću.

Tin je zapravo rođen u Vrgorcu, 5. VII. 1891. u pravoj kamenoj »kuli« Dizdarevića, navodno iz 1482, nekako iz Hasanaginičina vremena i kraja, a o kojoj se još ljetos govorilo da bi je trebalo očuvati od propadanja i namijeniti je nekoj memorijalnoj svrsi, ali se o tome, valjda, još uvijek samo govori.

Svakako, Imotski je Tinu postavio dostojan spomenik, uspjelo djelo akademskog kipara Kruna Bošnjaka, koje impozantno djeluje prikazujući pjesnika od glave do pete, s njegovom zgužvanom odjećom, klempavim šeširom i »meštrovićevskom« rukom, koja gotovo grčevito privija uza se knjige ili rukopise. Ali u imperatorskom licu to nekako nije »On«, barem za nas, koji smo ga godinama promatrali izbliza, pa nam se čini da ga je poznati splitski kipar Ivan Mirković bolje »uhvatio«, družeći se s njim.

Prilikom otkrivanja spomenika izdao je odbor duguljastu (trebalo bi opet reći elegantnu) brošuricu, zapravo ukusne korice za slike spomenika i za »Ručicu« Ujevićevih pjesama, točnije pet pjesama i dva ulomka proze u izboru Jure Kaštelana.

Listamo ih i nameće nam se misao: onaj monumentalni Tin tamo gore kao da nije više naš, ali stihovi, i nakon toliko godina, jesu i jednako nas diraju...

A to je, konačno, glavno za trajanje svakog autora...

* * *

U Novom Sadu odvija se neobično živa kazališna aktivnost: osim marljivog redovitog rada na predstavama u novootvorenoj golemoj i našoj najmodernijoj kazališnoj zgradi, objavljuje se »kao na tekućoj vrpci« različita teatarska i teatrološka publicistika, revije i knjige dramskih djela i rasprava teatarskog karaktera. Postoji tako biblioteka »Suvremena jugoslovenska drama«, pa serija »Dramaturški spisi«, u kojoj su već izišli mnogi autori i djela, ne samo iz Novog Sada i Beograda, nego i iz Zagreba (Branko Gavella, Nikola Batušić) i Ljubljane (Josip Vidmar, Lojze Filipič).

Od tog obilja izdanja nedavno je i u Zagrebu 11. XI. posebno »promovirana« knjiga iz niza Dramaturški spisi (Biblioteka Sterijinog pozorja, sv. XII) autora Bore Draškovića »Lavirint, redateljske bilješke«.

Drašković je neobično svestran kazališni čovjek, osposobljen na beogradskoj Akademiji za režiju kazališne scene, filma, radija i televizije, pa se i bavio, s jednakim uspjehom, radom u svim tim granama režije. Osim toga, piše kazališne komade, scenarije, drame za radio i za TV, a i putopise, budući da je mnogo putovao. Sada je redovit profesor Akademije umjetnosti u Novom Sadu.

»Lavirint« ili, kako mi pišemo, »Labirint« druga je njegova knjiga redateljskih bilješki, ona odaje u prvom redu inteligentnog i pronicavog autora, teatarski iznimno talentiranog, ali i nezasitno željnog novih saznanja i neumornog čitača stručne literature, kojom se obogaćuje, ali je usvaja ili otklanja nekim sretnim urođenim kriterijem, koji umije da ocjenjuje i da luči, kako se iz njegovih spisa neprestano osjeća.

Njegova knjiga nabijena je tuđim podacima, iskustvima i stavovima, ali on prema njima zauzima uvijek svoje vlastito stanovište, pa nam čitanje ovog djela pruža dvostruko zadovoljstvo, upoznavanje mišljenja i praktičnih nastojanja kazališnih autoriteta sa svih strana i Draškovićevog odnosa prema njima, s kojim se, naravno, ne moramo uvijek složiti, ali nam nikada ne djeluje površno ni egolatrijski prema drugima.

Knjiga »Lavirint« sadrži jedanaest samostalnih rasprava (Anatomija režije, redatelj pred svojim piscem, skica za pohvalu kritici, kakvo pozorište hoćemo danas? itd.), koje ipak sve konvergiraju prema svojem žarištu, čvrstoj autorovoj koncepciji kazališta i putova i sredstava, kojima se može tražiti njegov napredak. Premda nije rušitelj i negator pod svaku cijenu svega, što postoji u teatru, ni eksperimentator radi eksperimenta, on traži nove putove, ali bez apsolutnog ili bolje apsolutističkog intelektualizma i »sofisticiranja«, koje često propovijedaju i razvikani »novatori« ne videći ili ne hoteći da vide, kako ima staza, koje ne vode nikamo, i isforsiranih formula i recepata, koji u svakoj umjetnosti, a gotovo bih rekao najviše u kazališnoj, guše ono najbitnije i najvažnije, spontanu kreativnost, koju nikakvi nasilni avangardizmi ni drugi »izmi« ne mogu nadomjestiti.

Ne znam, da li će to objasniti jedan banalni primjer iz Draškovićeve knjige.

Među ostalim novotarijama za bolji kazališni rad, nametala se od nekuda praksa »otvorenih pokusa«, da bi, naime, pokuse s glumcima trebalo održavati pred nekim »gledaocima«. Svaki iole iskusni i pametni redatelj (a i glumac) zna da je to apsurdan zahtjev, jer se takav intiman posao, kao što je izgrađivanje likova i prizora u predstavi, naprosto ne može obavljati pred »stranim svjedocima«. Drašković navodi taj zahtjev i niti ga preporučuje niti ga odbacuje, ali razborito dodaje da nakon takvih »javnih pokusa« moraju uslijediti »tajni«, u uskom krugu isključivih suradnika, da kle »tradicionalno« i jedino moguće.

Čitajući Draškovićevu knjigu, koja nije bez razloga nazvana »Lavirint«, jer obiluje stupicama svake vrste, čitač se mora upitati: kome je ona, zapravo, namijenjena, puna ovako »gustog«, kako je već netko rekao, i ne uvijek lako ocjenjivog gradiva.

Svakako, samo kazališnim ljudima, ali ne početnicima jer nije nikakav priručnik za »učenje zanata«, nego iskusnim teatarskim poslenicima, kakav je i autor, koje će ona uputiti na preispitivanje i eventualno revidiranje njihovih stavova, učvrstit će ih u onome, što su i sami u toku rada spoznali kao dobro, a obodrit će ih na daljnje stremljenje vrhovima stvaranja, koji se ionako u umjetnosti nikada ne dostignu...

U tom je najveća vrijednost ove ozbiljne, zanimljive i pobudne knjige.

* * *

Bijenale jugoslavenskog lutkarstva u Bugojnu, odnosno Zajednica profesionalnih pozorišta Bosne i Hercegovine, objaviše u Sarajevu 1981. bogato opremljenu knjigu od nekih 200 strana s mnogo slika i ostalih priloga pod naslovom Milan Čečuk, Lutkari i lutke, Ogledi i osvrti. (Izabrao i priredio Borislav Mrkšić.)

Koliko god smo se njenoj pojavi obradovali, i radi uspomene pokojnog Milana Čečuka i radi mnogih problema koji prilično besciljno i sve zapletenije iz godine u godinu više krivo usmjeruju negoli konstruktivno pomažu rad i razvoj umjetnički i pedagoški

još nedovoljno cijenjene aktivnosti našeg lutkarstva, ne možemo smatrati sasvim uspjelom, pa dosljedno ni korisnom, njenu koncepciju.

Smatramo da joj je naslov morao biti »Milan Čečuk i lutkarstvo«, a njena građa trebala je najprije prikazati mnogo jasnije, svestranije i stvarnije Čečukovu ličnost, život i kontakt s lutkarstvom, negoli to čini štura »bilješka o piscu« na str. 183. knjige, pa i vrlo toplo i poetski pisana riječ Borislava Mrkšića »Golijat jugoslavenskog lutkarstva«, koja je, ipak, više nadgrobno spomen-slovo negoli pregledna i kritička historiografijska informacija, pa će neupućenima pružiti više konfuzije negoli saznanja o liku i radu Čečukovu i prilikama oko njih, premda ih sam Mrkšić očito dobro pozna. A i mi ćemo iz nje najdublje upamtiti pasus, krajnje istinit, kako je Čečuk u svom »skromnom (a trebalo je reći barem »mukotrpnom«) životu borbu, odgojio dva današnja vrsna muzičara, a sam je mnogo postigao (samo moralno, razumije se) premda mu »nitko nije namro nasljedstvo, ni zemlju, ni kuću, ni stan, ni biblioteku, ni društvene veze, ni bilo kakav privilegij, osim vlastitog rada i trke sa zaprekama u svijetu naše kulture«. Točno i primjenljivo na bezbroj naših ljudi i sudbina!

Ili, također točno zapažanje, da je Čečuk intimno i u svojim teoretskim stavovima i raspravama »više volio dobru lutkarsku predstavu, koju će 'razumjeti' i zavoljeti djeca, nego režiserske ekshibicije za festivalske žirije«. (To je ujedno jedino pravilno gledanje na lutkarstvo, sve ostalo što se s njim radi, hohštaplerija je i bezveznost i deplasirano oponašanje »eksperimenata« kazališta za odrasle.)

Nejasno je Mrkšićevo uvodno pitanje, što je privelo Čečuka u zreloj dobi lutkama, kad je dovoljno poznato da se njima nije nikada bavio, dok ga pedesetih godina ne pozvaše u ansambl zagrebačkog kazališta lutaka kao glumca tadanji umjetnički rukovodilac ZKL (slučajno pisac ovih redaka) koji je odavno poznavao Čečukov afinitet za sve »što sačinjava teatar« i njegove dječačke uspješne nastupe u školskim priredbama kao i rijetko poštenje u obavljanju svakog posla, i tadanja drugarica direktor ZKL, žena borac, razumna i dobronamjerna osoba, kakve se u našim kasnijim direktorskim generacijama ne sreću odviše često.

U ZKL saznao je Čečuk, što je kazalište lutaka, zavolio ga i postao njegov kritičar, autor i teoretičar, kad je napustio glumačko zvanje lutkara.

To njegovo daljnje »lutkofilstvo« odvelo ga je do sudjelovanja na domaćim i stranim festivalima lutkarstva, pa i do odgovorne funkcije selektora predstava i do zasluženе popularnosti kao autoriteta te struke.

Razvijala su se tako njegova saznanja i stavovi u toj domeni, zalijetao se i u teoretiziranja (da ne reknemo fantaziranja), u kojima nerijetko naziremo više vatrenog zanosa i ljubavi za predmet negoli potrebne kritičnosti, realizma i čvrste osnove sudova, podlijegao je ponekad opravdanim simpatijama kao i brzopletim negiranjima, a sve je to, smišljeno dorađeno ili na brzu ruku nabacano, ispisao u velikom broju članaka i prikaza rasutih po hrvatskoj i drugoj publicistici.

Mrkšićev izbor iz svega, što je Čečuk napisao, i što je, razumije se, neujednačene vrijednosti, ne pruža zaokruženu sliku Čečukovih najboljih domašaja i, s druge strane, posrtaja, u kojima ima i neprihvatljivih mjesta, kao i različitih »obzira«, koji su ponekad rukovodili Čečuka u pisanju, a i Mrkšića u biranju, jer su danas u nas posvuda prisutni, zbog čega se povijest tako često piše ili neznalački ili svjesno falsifikatorski.

Na primjer, Čečukova »Skica za povijest Zagrebačkog kazališta lutaka u povodu 25. obljetnice«, koja je, usprkos nepotpunostima uslovljenim spomenutim »obzirima«, ipak vrijedan rad, u ovoj se knjizi samo spominje u popisu Čečukovih radova, premda je zagrebačko ZKL bilo prvo poznato organizirano kazalište te vrsti, koje je i druge srodne ustanove po Jugoslaviji pomoglo da se osnuju i dugo ih je »snabdijevalo« repertoarom, redateljskom suradnjom itd., a i danas drži u stanovitom pogledu primat među njima.

A o mnogo manje značajnim osobama i zbivanjima uvršteni su u ovu knjigu čitavi opširni napisi.

Sve u svemu, trebalo je ovu knjigu sastaviti od jedne opširne biografije i motiviranijeg prikaza rada Milana Čečuka (pisati, to jest, više o Čečuku, nego dati da on »sam o sebi piše«), zatim od jednog ili više njegovih scenskih tekstova za lutke, da bi o njima čitalac stekao svoj sud i eventualno ih praktično upotrijebio, i, konačno, od izbora raznih Čečukovih napisa, probranih malo strožim, odnosno drugačijim kriterijem.

No, neka je čestiti Čečuk »doživio« i ovakav epitaf, svakako složen dobronamjerno i sa simpatijom.

Sasvim protivnu »pažnju« iskazali su nedavno njegovoj uspomeni neki njegovi drugovi, koji odoše na »najviše forume« tražiti zabranu prikazivanja nekog Čečukovog teksta zbog neke tobožnje autorove prošlosti, koja, razumije se, nije nikada postojala.

Sva sreća, »najviši forumi« nisu nasjeli toj običnoj denuncijaciji, u kojoj su osobni računi bili, kao i obično, i previše očiti, pa će se optuženo djelo ipak izvoditi kad ovo budete čitali.

Ovakvi slučajevi nisu u nas na žalost rijetki, pa treba istaknuti, kad ih netko kompetentan pravilno presiječe.

* * *

Kazališni amaterizam u Hrvatskoj posljednjih je godina u bujnom procvatu i razvija se sve ljepše i, što je najpozitivnije, u manjim mjestima, gdje svijet nije toliko zaokupljen neprestanim brojnim »profesionalnim« priredbama, koncertima, predstavama itd.

Zato amaterska predstava djeluje dvostruko korisno u takvim manjim sredinama, i okupiranjem određenog broja mještana, koji priredbu pripremaju i izvode, i okupljanjem na njeno prikazivanje gotovo čitave zajednice gradića ili sela, koji u takvoj prilici doživljavaju ne samo zabavu, nego i kulturno obogaćenje.

Svrha može biti proigrana jedino u slučaju, kad amateri, točnije njihovi voditelji, posegnu za repertoarom »velikih kazališta«, kojekakvim »avangardističkim« i »bjelo-svjetskim« tekstovima, koji su i za znalačku ocjenu samo kuriozitet, a jednostavne i zdrave gledaoce ne mogu zainteresirati, samo ih zbunjuju, jer i ne posjeduju pravih i umjetničkih i misaonih vrednota.

O toj problematici trebat će jednom i ovdje opširnije progovoriti, danas se moramo ograničiti na isticanje uspjehâ i izricanje pohvala radu brojnih amaterskih družina s Jadrana, iz Murtera, Vele Luke, Žrnova, Hvara, Starog Grada, koje, kako je poznato, djeluju s jednakim uspjehom u gradu i u manjem mjestu.

Njih je sve u najnovije vrijeme nadvisilo amatersko društvo iz Gata, s područja nekada slavne Poljičke Republike, koja je u dalekoj prošlosti bila, da tako reknemo, prava mala samostalna, seljačka i demokratska »državica«, i održala se, opirući se i Mlecima i Turcima i svakom okupatoru, sve dok joj Napoleon nije učinio kraj godine 1807.

Na junačku davninu sjećaju danas krasan spomenik Poljičanki i žrtvi za slobodu Poljica Mili Gojsalić velikog Ivana Meštrovića visoko na hridi negdje nad rijekom Cetinom i novi spomen-mozaik »Krunidba poljičkoga kneza« poznatog umjetnika Joke Knežević a u samim Gatima, gdje posebna žalobna ploča tuguje za pokoljem Gata u prošlom svjetskom ratu.

Možemo ipak reći da su se Gata u najnovije vrijeme najviše pročula po svojim kazališnim amaterima, neumornim u radu i — što je najvažnije — sigurnima, što i kako amateri moraju raditi da ispune svoju kulturnu i nacionalnu svrhu.

Oni, naime, »predstavljaju« djela iz svoje prošlosti, a to je ono što osjećaju u duši, u govoru djedova i u spontanoj ljubavi za kršni kraj svog rođenja, ne »glume« kazališnu fikciju, nego ispoljavaju sebe i svoju višestruku istinu, pa moraju uspjeti.

Ne djeluju od jučer: već 3. veljače 1924. izvedoše njihovi predšasnici u

jednoj poljičkoj seoskoj kući dramu »Prodana djevojka«, koja je današnju generaciju proslavila. Tada im je to djelo napisao, kao drugi dio svoje dramske trilogije iz povijesti Poljičke Republike (»Počelo Poljica«, »Prodana djevojka«, »Rasulo Poljica«) župnik don Stipe Kaštelan, a uvježbao je glumce drugi poljički svećenik, don Bože Juginović.

(Sve tri drame tiskane su 1978, 1979, 1980.)

Za sadašnju (i već nekoliko godina staru) izvedbu sreća je poljičke amatere namjerila na poznatog, iskusnog i kulturnog dramskog umjetnika iz splitskog HNK Iva Marjanovića za redatelja.

On je opsežan original »Prodane djevojke«, pisan u stihovima, sigurnim ukusom približio današnjici i onda ga s Gaćanima uvježbao u pogođenom duhu i pravoj mjeri povezivanja iskrenosti doživljaja svojih glumaca (redom amatera, izabranih iz svega 700 stanovnika sela Gata) i solidnih osnova »profesionalnog« scenskog umijeća, bez ikakve pretjeranosti oponašanja »pravog teatra«.

Stvorena je tako iznimno skladna, kompaktno i neodoljivo impresivna predstava, upravo savršena u strogo zacrtanim okvirima najboljeg i pravog amaterstva, pa je sasvim razumljivo da je ovo »čudo od predstave« izazvalo i izaziva senzaciju ne samo po smotrama u Dalmaciji, nego i na udaljenim gostovanjima, a posebno prilikom susreta amatera u Valjevu, gdje su zastupali hrvatske kazališne amatere.

Morat ćemo se, dakle, još pozabaviti vrijednim dramskim tekstovima popa Stipe Kaštelana, koje priređuje za štampu njegov sinovac, pjesnik Jure Kaštelan, danas veliki žrec po drugoj liniji, a ipak se njih dvojica pošteno i iskreno nađoše na zajedničkom nastojanju gajenja i slavljenja naše povijesti i njene baštine, pružajući time poučan primjer, kako se i stojeći na raznim pozicijama, može raditi na zajedničkom dobru.

A vrijednim glumcima »Prodane djevojke« svako priznanje i čestitke uz želju da ih što prije vidimo i u Zagrebu.

Ta nismo im, valjda, dalje od Valjeva?

* * *

Stota obljetnica smrti Augusta Šenoe, koji se rodio 14. studenoga 1838. i umro 13. prosinca 1881. u Zagrebu, morala je biti dostojno proslavljena u gradu, kojemu je poklonio svu svoju ljubav i sav golemi, neprocjenjivo vrijedan rad i gdje je proveo gotovo čitav svoj kratki (43 godine), a toliko plodotvoran i požrtvovan život. (I umro je od posljedica nastojanja da pomogne nastradalima u velikom potresu!)

Već mjesecima prije javiše se u štampi, ne samo zagrebačkoj, veći i manji napisi, podsjećajući da je August Šenoa (možda jedini hrvatski pisac, za koga svatko u nas zna, barem po nekoj pjesmi ili romanu, ako ne po njegovom općem značenju i zaslugama) nakon »ilirskih« tapkanja i traženja preporodnih putova, zakoračio snažno i sigurno svim stazama hrvatskih kulturnih potreba, zacrtavši jasne i čvrste osnove ne samo za to vrijeme novijoj književnosti nego i našoj modernoj kulturnoj izgradnji uopće.

Ne samo što je sam mnogo toga novog i boljeg stvorio kao pjesnik, pripovjedač, kritičar, feljtonist, prevodilac, a često i naučni djelatnik (prelistamo li npr. njegovu »Antologiju pjesništva Hrvatskoga i Srbskoga narodnoga i umjetnoga« u izdanju Matice hrhvatske sa »uvodom o poetici«, rječnikom i biografskim podacima, iznenadit ćemo se, koliko joj malo zamjerki možemo postaviti i koliko nam je i danas bliska, a sastavljena je godine 1876!) nego su i deceniji naših književnih i kulturnih nastojanja išli njegovim tragom.

Govoriti o Šenoinoj epohi samo je malo priznanje njegovom realnom udjelu u našem razvoju i napretku i neznatna srdačna naknada za tolike napadaje koje je, po staroj horvatskoj navadi, doživio čak i na smrtnoj postelji za sve dobro, što nam je učinio...

Kraj naše prečeste zaboravnosti, utješno je i pravo da se Šenoa pamti i da se prigodom ove stoljetnice želi osvježiti sjećanje na njega nizom manifestacija i priredbi.

Od njih je dosada ostvaren samo mali televizijski film »Zlatarovo zlato«, prikazan na zagrebačkoj TV u šest epizoda po 15 minuta u lipnju i srpnju ove godine. Na žalost, bio je to, po sasvim bizarnoj zamisli, film s lutkama, sasvim istim kao u našim lutkarskim kazalištima, a zna se da takve lutke imaju svoje specijalne i, naravno, ograničene izražajne mogućnosti, vezane uglavnom o pokrete, a sasvim neprikladne za oživljavanje literarnih tekstova i sugestivnog izražavanja emocionalnosti i psiholoških suptilnosti likova, koje »impresioniraju«, pogotovo, kad su, kao u ovom slučaju, te lutke kruto »stilizirane«, bez usta i sa dvije crne šljive mjesto očiju, pa su čak i odjevene kojekako i bez potrebe ni mogućnosti usklađivanja ubačene su često u realne ambijente Zagreba. Zato je i dijalog, vrlo dobro govoren od prvaka naših scena, tekao sasvim odvojeno od većinom nespretno aranžiranih lutkarskih gibanja i prizora, nije nam ni Šenoin roman vjerno dočarao, jer smo npr. ostali prikraćeni za važni i simpatični lik »nijemog« Jerka, a netočno smo informirani o smrti Grge Čokolina, koga nisu rastrgali vuci, kako smo to čuli, nego ga je smaknuo osvetnik haramija Miloš Radak, vucima je ostala samo lešina.

Serija je bila i oglašena kao dječja lutkarska igra, a da ni u kojem pogledu nije bila »prilagođena« djeci, pa djeca za nju, prirodno, nisu pokazala razumijevanja ni zanimanja, a odrasli pogotovo. Bilo je »iz publike« čak i protesta protiv nje. (Samo se jedan bundžija zabunio sa zahtjevom da Dora mora biti plavojka, jer Šenoa izričito kaže, ako se pravo sjećam, u opisu purgerskog sastanka u kući zlatara Krupića, da ona ima »crne plete«, i uopće je, čini se, preferirao crnooke i crnokose »vragoljanke«, ali je kazalište uvelo tradiciju da ona bude plavokosa kao ideal romantizma Gretchen.)

A kad spomenusmo kazališna izvođenja »Zlatarovog zlata«, bit će zabavno pribilježiti, kako je nedavno prilikom prikazivanja jedne dramatizacije tog romana, slučajno od istog autora kao i ovi retci, jedan mudri postenjak (!!) ustao ostro u novinama protiv »vjerske promidbe« (dobro izabrane riječi, zar ne?) u toj predstavi, tražeći odlučno da se sa scene odstrani kip Majke Božje, premda je to bila vrlo vjerna kopija kipa Kerumeve Dore Krupičeve iz Kamenitih vrata, čak s potpunom kunsom tih vrata! Novine, naravno ne htjedoše donijeti ispravak, a uprava kazališta imala je zbog toga okapanja... Suprotno tome, lutkarsko »Zlatarovo zlato« na TV, iako dobronamjerno, bilo je, što bi Francuzi rekli, sasvim »kriv korak«! Šteta! Pogotovo u ovoj prilici!

Srećom, dok ovo bilježimo, očekujemo s najljepšim željama dvije senoine prigodnice, koje će, nadamo se, zadržati trajan interes: TV film o samom Šenoi i operu po »Zlatarevom zlatu«, kakva se »planirala« već 1932, ali se nije ostvarila.

Govori se i o (konačnom!) podizanju dostojnog spomenika Augustu Šenoi, koji zasada ima samo jedno skromno poprsje na Zrinjevcu, koje, doduše, gleda u zgradu Senoine Matice hrvatske, ali zapravo okreće leđa Senoinom Zagrebu. Za spomenik imamo dovoljno vrsnih vajara (zagrebačka kiparica Marija Ujević, npr., izabrana je da izradi spomenik Steriji u Novom Sadu i postigla je opće pohvale za svoj rad!), a mjesto, koje se predlaže za njegovo postavljanje, idealno je izabrano: ona zelena kosa tratina nasuprot Gradskoj kavani sa vrlo slikovitom starinskom pozadinom kaptolskih starih kuća... Samo da ta zamisao ne ostane opet na razgovorima!

Prvih dana mjeseca prosinca, od 3. do 5, održao se u Staroj gradskoj vijećnici zagrebačkog Gornjeg grada znanstveni skup, s izložbom o njegovu životu i radu na istom mjestu, o Augustu Šenoi, pjesniku Zagreba, uz sudjelovanje velikog broja istaknutih znanstvenih radnika iz čitave Jugoslavije, pa čak i jedne gošće iz Poljske, jer je Šenoa tu bratsku zemlju posebno volio i imao je zbog toga čak i političkih neprilika. Posebno je vrijedno da se istakne da su se autori svih referata (njih 40) odrekli honorara (da-

nas!) primivši radije spomen-plaketu ovog jubileja, a njihovi radovi bit će tiskani u Zborniku o Šenoi. (Ako Bog i sreća dadu!)

Napokon, jedna mala, novoosnovana kazališna družina za djecu »Ž a r p t i c a« počinje svoje djelovanje »scenskom ilustracijom« Šenoinih »povjestica« »M i l a G o j s a l i ć«, »Z m i j s k a k r a l j i c a«, »K u g i n a k u ć a« i »P o s t o l a r i v r a g«.

I tako, premda se zagrebačko HNK začudo nije uključilo u proslavu, kako mu je bila dužnost (a isplatilo bi mu se), ono, što se za taj jubilej priprema, najavljuje se kao dostojno velikog pisca i njegove obljetnice i ugodno je vijestima o tim namjerama završiti staru godinu, kao što će eventualni izvještaj o njihovu ostvarenju biti najugodniji početak novog ljeta!

Quod felix, faustum, fortunatumque sit, kako bi nam oduševljeni latinaš i uvijek vedri idealist i optimist A. Š. zacijelo uzvratio, potpisujući se još jednom u ovoj veseloj zgodi Onufrius Kopriva, poeta de vico Latinorum, iliti njegove rodne Vlaške vulice, jednog od simbola njegovog Zagreba, kojemu je bio tako beskrajno odan...

V. R.

ŠENOINA OBLJETNICA PROSLAVLJENA JE I U NAŠEM HKD

Obilježbi 100. godišnjice smrti velikana hrvatske književnosti Augusta Šenoe pridružilo se — u okviru svojih današnjih mogućnosti — i HKD sv. Ćirila i Metoda (Društvo sv. Jeronima) književnom večeri (održanom 17. prosinca o. g.) na kojoj je prof. Mirko Petravić govorio o njegovu životu i radu a glumac Amand Alliger pročitao nekoliko njegovih pjesama i proznih odlomaka. Tom je zgodom u društvenim prostorijama bila postavljena i mala prigodna izložba.

Valja posebno istaknuti da je Šenoa svoju pučku pripovijetku »*Kako došlo — tako prošlo*« prvi put objavio u svetojeronimskoj »*Danici*« za 1876. godinu (ta je pripovijetka 1913. preštampana u »Svetojeronimskom zabavniku«) a u istom kalendaru za 1881. g. poznatu svoju povjesticu »*Šljivari*«. Naše HKD u bogatoj svojoj negdašnjoj izdavačkoj djelatnosti objavilo je (kao posebne knjige) sljedeća Šenoina djela: 1931. g. »*Branku*«, 1932. »*Zlatarovo zlato*«, »*Baruna Ivicu*« i »*Izabrane pripovijesti*«, 1933. »*Šljivare i druge pjesme*« a 1968. skraćenu »*Kletvu*« s novom dopunom.

Kad se 1931. godine komemorirala 50-godišnjica Šenoine smrti, Društvo sv. Jeronima čitav je 50. broj svog tadašnjeg popularnog časopisa »*Obitelj*« (izašao je upravo 13. prosinca!) posvetilo Šenoinoj uspomeni. Na naslovnoj strani i u tekstu objavljeno je nekoliko ilustracija za »Branku« slikara Vladimira Kirina a pojedine priloge napisali su Luka Perinić (»Roman uzor-učiteljice«), Ivo Horvat (»Ilustratori Šenoinih romana«), Josip Andrić (»Šenoa i glazba«), Kruno Krstić (»Kod udovice Augusta Šenoe«) i Zlatko Milković (»Šenoa nekoć i danas«). Naknadno se (u 51. broju) javio i Ante Šimčik prilogom »Šenoa i mlađi naraštaj njegova doba«.

BILJEŠKA O ALEKSANDRU STIPČEVIĆU

Ilirologijom su se u hrvatskoj znanosti bavili donekle stariji arheolozi Mihovil Abramić i Grga Novak, nešto više suvremeni Duje Rendić-Miočević i Mate Suić te lingvisti Petar Skok i Antun Mayer. Oni su pisali studije o različnim pitanjima ilirske povijesti, ali se ipak ne može reći kako je ilirologija u Hrvata osobito razvijena, napose ne na sintetskom polju. Stoga je zanimljiva pojava nešto mlađega učenjaka, koji je dobar dio svog istraživanja posvetio ilirskoj problematici i napisao nekoliko dobrih sinteza uz više rasprava i članaka.

Riječ je o Aleksandru Stipčeviću (Zadar, 1930), arheologu, upravitelju Knjižnice Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu i profesoru Filozofskog fakulteta u Zagrebu na katedri za bibliotekarstvo. Svojim se člancima Stipčević javio u polovici 50-ih godina i otada se njegov rad može pratiti uglavnom na tri kolosijeka (što je donekle povezano i s njegovim službovanjem): arheologija i povijest, bibliografija i bibliotekarstvo.

Među stručnim i popularnim radovima o bibliotekarstvu spomenuo bih knjigu *Libraries in Croatia (Knjižnice u Hrvatskoj;* Zagreb 1975) kao dobar suvremen pregled.

Velik, mukotrpan i dragocjen posao Stipčević je obavio sastavivši dvije bibliografije, koje su temeljan izvor obavijesti o građi i literaturi svim istraživačima i namjernicima. To su *Bibliographia Illyrica* (Sarajevo 1967, 1974. i 1978.) u izdanju Akademije nauka Bosne i Hercegovine, gdje je prikupio silnu napisanu građu o Ilirima, i *Bibliografija antičke arheologije,* I—II (Sarajevo 1977, ANUBiH), gdje se pak mogu naći jedinice o svim arheološkim nalazima na području SFRJ od 16. st. do naših dana.

Ono po čemu je Stipčević poznat u nas i u inozemstvu svakako su dvije ilirološke sinteze. Godine 1963. u Milanu je publicirao knjigu *Arte degli Illiri* (prev. i na engleski), koja nije samo sinteza oblika i pojavnosti ilirske umjetnosti na svim područjima gdje su Iliri živjeli nego i izvorno djelo u dijelovima gdje pisac daje rezultate vlastitoga istraživanja (datiranje japodskih pepeonih urnâ, koje su znameniti dokazi ilirske duhovne kulture, i plastike iz Nezakcija u Istri). Druga njegova knjiga također je tiskana u Milanu (1966) pod naslovom *Gli Illiri.* Poslije je prevedena na albanski jezik a 1974. u Zagrebu je izašlo prošireno i prerađeno njezino izdanje *Iliri — povijest, život, kultura,* koje je onda prevedeno na engleski i albanski jezik. Ta knjiga jest prva sinteza o Ilirima, i njezin je pisac morao u višečemu pionirski progovoriti. U zagrebačkom izdanju tako je po prvi put u ilirološkoj literaturi opisao totemizam, religiozni simbolizam i glazbu. Religiozni simbolizam, kao znamenit dio duhovne ilirske kulture, napose je Stipčević obradio u svojoj disertaciji (1977), koju je ANUBiH tiskala 1981. pod naslovom *Kultni simboli kod Ilira.* Donijevši građu i sistematiziravši je (geometrijska ornamentika, solarni, lunarni i vatreni simboli, htonička i funeralna simbolika, simboli plodnosti itd.) pisac je dao obuhvatnu sliku duhovnoga svijeta prapovijesnih Ilira pridonoseći ujedno razrješenju pitanja ilirske etnogeneze. Stipčević se također bavio i nekim pitanjima prapovijesnoga gospodarstva u nas.

Pisao je i različne prikaze, ocjene i enciklopedijske članke a nije zaboravio ni zavičajne Arbanase (Zadar) opisavši njihove kulturno-povijesne spomenike i donijevši bibliografiju o njima (Radovi Centra JAZU u Zadru, 1977).

Ova bilješka nije zamišljena kao kritička procjena Stipčevićeva djela. Njom se samo htjelo upozoriti na vrijedna učenjaka, čiji su radovi još jedan dokaz kako nerazglašeni ljudi mogu valjano usmjeriti svoj rad i u sjeni nadrasti svoju sudbinu.

T. M.

DALILA JE PODIJELILA SLUŽBENU GLAZBENU KRITIKU

Upravo je divno o jednoj te istoj opernoj premijeri čitati u dva naša dnevna lista (»Vjesnik« i »Večernji list«) dvije sasvim oprečne kritike iz pera naše nepredvidive kritičarke *Jagode Martinčević-Lipovčan* i dugogodišnjeg bivstvenika na području glazbene riječi *Nenada Turkalja.* Radi se naime o nedavnoj premijeri opere »SAMSON I DALILA« *Camillea Saint-Saënsa* o kojoj ova dva kritičara svojim »sudovima« (jasno, sasvim suprotnim) hvale ili kude novu opernu premijeru. Tako se veseljacima iz Opere HNK-a vrlo često pri-

družuju i ovo dvoje kritičara na opću radost i razdraganost općinstva koje operne predstave u HNK-u često shvaća kao dobar prilog svakidašnjem humoru. Dok Turkalj potpuno negira bilo kakvu umjetničku vrijednost nove operne premijere i traži »suvremeniji pristup izvođenju«, dotle naša Jagoda udara u talambase i **širi povik o događaju sezone!**

Zato dopustite da i moja malenkost kaže koju o ovoj premijeri koja i nije bila tako loša kao što to Turkalj tvrdi. Iako postavljanje »Samsona i Dalile« traži da u jednoj opernoj kući budu postavljena i izvođena i ostala velika djela standardnog opernog repertoara, pa tek onda »Samson i Dalila«, ipak se moramo pomiriti sa činjenicom da u sadašnjem trenutku naša Opera može postavljati pojedino djelo za određenu primadonu (sjetimo se »Norme« koja je bila postavljena samo zbog toga jer se Ljiljani Molnar-Talajić prohtjelo da pjeva ulogu koja joj ne odgovara). Sada je to bilo učinjeno zbog *Ruže Pospiš-Baldani* koja je u dosta preglednoj režiji *Stanka Gašparovića* prezentirala zaokruženu i muzikalnu frazu, dugi dah, atraktivnu pojavu, decentnu glumu i logično fraziranje. Zbor je na žalost distonirao i djelovao nejedinstveno, dok je orkestar pod vodstvom *Sama Hubada* iz Ljubljane dao maksimum svojih sadašnjih mogućnosti (upozoravam da kolega Turkalj tvrdi sasvim suprotno; to je već stvar sasvim drugačije prirode, tj. da li netko nešto čuje ili ne čuje). *Piero Filippi,* začudo odmoren, muzikalan i spreman izvesti i najsuptilnije stranice poznatog Francuza. U duetu s Dalilom (mislim na drugi dio velike Daliline arije) upravo izvrstan s onim muzikalno izvedenim »kopf-tonom« na kraju (prokletstvo jedno: sve čujem pa ne mogu ništa prešutjeti, druže Turkalju). *Ivan Stefanov* i *Ante Mijač* korektni, dok je u ulozi Velikog svećenika Franjo Petrušanec dao malu partiju koju još nije ni svladao (to je ujedno i bio razlog otkazivanja premijere, a ne bolest!!!). Poznati poljski scenograf *Andrzey Majewski* dao je efektnu i blještavu scenografiju koju ova opera i traži, ali je ovaj put na žalost zakazao poznati koreograf *Milko Šparemblek* (skučen premalim prostorom). Balet je u poznatoj sceni bio kaotičan. Ako bih ovaj prikaz trebao završiti izjavom filmskog komentatora Starčevića (čiji sam poklonik), tada bih uzviknuo: GLEDATI.

Siniša Hrestak

ZAGREBAČKA KAZALIŠNA JESEN

1. Novi Brešan u izvedbi »Histriona«

Kazališna sezona 1981/82. nije u Zagrebu započela pod krovom nekog kazališta, nego pod vedrim nebom, u ugodnom i zgodno za tu priliku opremljenom dosad neznanom unutarnjem dvorištu Radničkog i narodnog sveučilišta »Moša Pijade«. Predstavu, osim toga, nije pripremila nikakva kazališna kuća: na djelu bijaše već dobro poznata i afirmirana *Glumačka družina »Histrion«* koja je novu komediju suvremenog hrvatskog dramatika *Ive Brešana* ARHEOLOŠKA ISKAPANJA KOD SELA DILJ izvela najprije — u turističkoj sezoni — »na moru« (tako se, eto, tamo ne drže samo simpoziji!), oplovila je s njom mnoga mjesta naše obale pa je najzad prezentirala i zagrebačkoj publici.

Autor je opet pošao stazom što ju je utro čuvenim svojim »Hamletom u Mrduši Donjoj«: sad mu je za razobličavanje naših marifetluka poslužilo drugo nešto iz poklada evropske kulturne baštine — Platonovi spisi. No dok su Mrdušani, pripremajući predstavu »Hamleta«, glumili vlastiti život potpuno se stapajući sa Shakespeareovim likovima (i potvrđujući prastare istine da pod suncem nema ništa novo i da će se dobro i zlo boriti dovijeka), seljaci Diljani i njihovi gosti Zagrepčani vrte se u svom kolopletu zasebno, dobivajući tek povremeno paralelu iz Platona. Ona je, doduše, odijeljena od »realnog« zbivanja dimnom zavjesom i nošnjama antičke Grčke, no svojim tekstom i pojavom istih glumaca u adekvatnim likovima ipak s njim usko povezana.

Redatelj *Zlatko Vitez* vješto je uskladio obje ove komponente, uspio je inače prebučne svoje »histrione« dovoljno stišati (napokon su uvidjeli da i komedija ima svoje dostojanstvo) a ujedno je toplo i jednostavno, bez patetike, okarakterizirao svojom glumom likove arheologa dr. Mladena Jurkovića i Filistova učenika Heraklida, mladih zanesenjaka, žrtava opakih sila. Među tim su žrtvama i djevojka Jasna i ratnica Aristomaha što ih je simpatično oblikovala *Asja Šovagović.* Zlo predstavljaju sirovi Mile Božina i starješina ratnika Teodot. Suvereno ih je interpretirao iskusni *Zvonko Torjanac,* stvorivši ujedno dvije stilski raznorodne osobe. Sva ostala lica, poput većine čovječanstva, nisu zapravo loši ljudi, no nemaju hrabrosti oduprijeti se zlu te prije ili kasnije kapituliraju. *Stevo Krnjaić* kao predsjednik Mjesne zajednice u Dilju Jere Komadina i zemljoradnik Timej, *Slavica Jukić* kao Jerina i Timejeva supruga, *Franjo Majetić* u ulozi sveučilišnog profesora akademika dr. Krunoslava Sarića i filozofa Filista kao i *Mirjana Kauzlarić* (profesorova kći i Jurkovićeva zaručnica Divna) s mnogo su dobro pogođenih detalja ocrtali slabosti i muke čovjeka općenito i našeg suvremenika posebno. Skupina pak pretežno mlađih i posve mladih glumaca (*Darko Ćurdo, Branko Supek, Slavko Brankov, Ivica Zadro, Ivica Šimić, Ljubo Zečević, Gordan Pičuljan i Tomislav Štriga*) zajedno sa statistima igrala je i grčke arhonte i ratnike a, s druge strane, vrlo umješno dočarala i atmosferu seoske birtije, galamdžijsko junačenje i kukavičko podvlačenje repa (svi su ti seljaci, međutim, djelovali premlado, pa bi izvjesni maskerski zahvat bio nužno potreban). U toj skupini svojom su se igrom posebno istakli *Gordan Pičuljan* kao gostioničar Stipe i *Tomislav Štriga* kao seljak Marko.

Scenograf *Zlatko Kauzlarić Atač* osmislio je otvoren prostor igre (koja se zbiva naizmjence pred seoskom kućom, na arheološkom nalazištu i u grčkom gaju) vještom nadopunom prirodnih »datosti«, kostimografkinja *Danica Dedijer* posebno je »bljesnula« vanrednim kostimom ratničkog vođe Teodota (kako ga je samo Torjanac nosio!), glazbeni suradnik bio je *Arsen Dedić* a funkcionalna rasvjeta djelo je *Damira Kruhaka.* Ostali umjetnički suradnici (*Sandra Sekulić* i *Elizabeta Kumer*) i *tehnička ekipa* (pod vodstvom *Branka Supeka*) također su u svakom pogledu zadovoljili.

Publika (uglavnom mlada) oduševljeno je pozdravila izvedbu, tekst i autora (koji se na kraju »pokazao«). Ja se pak pitam: zašto i pisci Brešanova kalibra podliježu pomodarskoj upotrebi najvulgarnijih izraza i bogohulnih psovki?

2. Dva Čeha na Savskoj cesti

Ni »Teatar itd.« nije kazalište u klasičnom smislu. Za realizaciju svog repertoara angažira redatelje, glumce i ostale umjetnike ad hoc, dok su u stalnom radnom odnosu samo umjetničko rukovodstvo, tehnička ekipa i administracija.

Nedavna premijera *Havelova* PROTESTA i *Kohoutova* ATESTA — dviju jednočinki što se igraju iste večeri — slijedi najbolju tradiciju ove »kuće« na Savskoj cesti u Zagrebu da u što kvalitetnijoj izvedbi prezentira publici čuvena (pretežno i vrijedna) dostignuća evropske i svjetske moderne dramatike. A navedene aktovke spomenutih poznatih čeških pisaca isplati se poslušati i vidjeti jer autori na konkretnim suvremenim primjerima iz svoje domovine zorno prikazuju manipuliranje čovjekom, dirigiranje kulturom, neslobodu, podlost, laž, mračnu, hladnu, neljudsku i stravičnu stvarnost uopće.

Václav Havel čini to u svom PROTESTU vrlo ozbiljno; susret dvojice znanaca književnika (od kojih je jedan upravo izašao iz zatvora — a već skuplja potpise za protest protiv hapšenja čuvenog estradnog pjevača) njemu je poslužio kao prikladna prilika da razvije svoje teze o konformizmu, kukavičluku, licemjerju i egoizmu u uvjetima pritiska i neslobode. *Vlatko Dulić* svojim je sonornim, ugodnim glasom bio kao stvoren za dugačke monologe inteligentnog no proračunatog književnika Staneka kome je, doduše, sve jasno, ali čuva stečene pozicije sa željom da ga i jedna i druga

»strana« smatra svojim. *Zlatko Vitez* kao disident Vanek uspio je suzdržanom glumom, gotovo škrtim, na najnužnije svedenim izražajnim sredstvima učiniti uvjerljivima poštenje što graniči s naivnošću, plemenitost koja je kadra sve shvatiti i oprostiti, dobrotu koja je svemu superiorna i zapravo je jedina mogućnost da čovječanstvo već napokon odahne i počne ljudski živjeti.

Pavel Kohout pošao je drugim putem: napisao je živu, britku, duhovitu i efektnu komediju, izvor nadahnuća za izvođače i oduševljenja za publiku. *Dragutin Klobučar* u ulozi književnika s »crne liste« Vaneka stvorio je pravo čudo: iako se stojeći iza uredskog pulta »kretao« na rasponu od dva-tri koraka, bio je neprestano u središtu zbivanja i pažnje ne samo zaslugom svoga naočitog stasa i zahvalne uloge nego mnogo više majstorijama svoje glume. Njegovo natezanje s psom Adijem, premještanje povoca iz ruke u ruku i sl. učinilo je toga »češkog goniča« i prisutnim, i gotovo vidljivim, a mnoštvo ostalih minucioznih detalja životno uvjerljivom zbunjenost i nespretnost gonjena i »otpisana« čovjeka. *Slavica Jukić* potpuno se saživjela s likom tipične »beamterice« što je u »svojoj« ustanovi pustila duboko korijenje, nikad joj se ne žuri, za uredskog vremena ide »na plac«, odavna je »napipala žilu« »gospođi« direktorici, taktika »niz dlaku« u malom joj je prstu, no zapravo je i dobra, i pametna žena. Ni upraviteljica drugarica Trubačova nije sasvim bez ljudskosti: dodvorica je, doduše, i slijepi izvršilac naredbi »odozgo«, blebeće šuplje fraze i izvikuje ofucane parole, ali u određenim trenucima, kad zaboravi na oprez, tragovi dobrote i kod nje se naslućuju. Zaslugom *Zdenke Heršak* sve je to došlo do punog izražaja; ponovno je potvrdila da joj »leži« karakterna komika. *Vanja Drach* kao »krepak sedamdesetgodišnjak«, kinolog ing. Čech, »prefrigani« majstor laviranja i jovijalni »gosponček« bio je u svom elementu i brojnim bravurama na juriš osvojio prepuno gledalište. Početnica Beba *Miljenke Androić-Vlajki* dobro je upotpunila ovu svojevrsnu galeriju tipova; mlada je glumica vješto potcrtala i završni obrat: razmažena kćerka »druga sekretara«, mondenka i protekcionašica, jedina je — kad su svi zakazali — postupila (bez ikakvih opterećenja) po zdravom razumu i nepokvarenom srcu.

Režiser debitant *Radovan Marčić* ovom je predstavom (naročito »Atestom«, gdje se mogao svojski »razmahati«) nesumnjivo dokazao svoju darovitost, maštovitost i vladanje »zanatom« a izbor djelâ svjedoči da mu ne fali ni ukusa. Ako mu — uz najbolje želje za jednako uspješan i sretan nastavak odgovornog posla kojem se odlučio posvetiti — mogu što preporučiti, rekao bih dvoje. Prvo: neka se kloni suvišnih javnih izjava jer često čovjeka odvedu u — pozu (kao što je i njega odvela izjava da je nastojao zaboraviti sve čemu su ga učili); djela su, osim toga, mnogo rječitija. I drugo: neka nikad ne pristane na premijeru dok svi glumci dokraja ne svladaju tekst.

Puno priznanje zavređuju i *Dinka Jeričević* za efektnu i funkcionalnu scenu, *Danica Dedijer* za adekvatne kostime, *Halid Redžebašić* za nenametljive maske, *Branko Vodeničar* za izbor glazbe i *tehnička ekipa* za precizno »klapanje« svega što prati predstavu.

Velika udjela u cjelokupnom uspjehu ovog pothvata imao je i tečan prijevod *Ivana Kušana;* čudno je tek da se odlučio za izraz *lagati sebe* kad se u hrvatskom književnom jeziku oduvijek (i danas) *laže sebi.*

Nisu, dakako, bez zasluga ni direktor »Teatra itd.« *Slobodan Šembera,* ni dramaturg *Mladen Martić.*

3. Život suočen sa smrću

Drama Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu, prve naše republičke institucionalne teatarske kuće, odabrala je za otvorenje svoje ovogodišnje sezone SABIRNI CENTAR, »komad« u dva dijela (4 čina) mladog srpskog pisca *Dušana Kovačevića,* autora drama »Maratonci trče počasni krug« i »Radovan III«, televizijske serije »Čardak ni na nebu ni na zemlji« i filmskog scenarija »Poseban tretman« — da spomenem samo najpoznatija njegova djela. Bila je to praizvedba spomenutog »komada« (kao što je na Radio-Zagrebu prije tri godine uopće prvi put izveden jedan Kovačevićev dramski tekst).

Autor je u jednoj izjavi nazvao ovu svoju dramu »veselom tragedijom«, označivši ispravno njenu bit. Originalne je zamisli, duhovita, istinita, s mnogo iskustva i mudrosti (a pisao ju je mladac!), život odražava u smrti, suvremena je i moderna — a oslonjena na tradiciju, narodska, razumljiva i pregledna, nenametljiva i sa srcem.

Šteta je što redatelj *Petar Šarčević* nije smogao odlučnosti da izbaci neke uopćene, razvučene i »mrtve« dijelove (naročito u prizorima na »onom svijetu«), da mjestimice nije radnji dao više tempa i da je dozvolio poneku — »ovatnju kaktusa« (tj. neugodne zastoje zbog nekih glumaca koji nisu naučili tekst). Našao je, međutim, i vrlo uspjelih rješenja i zbivanje u cjelini dobro vodio. Decentna scena *Nebojše Uglješića,* primjereni kostimi *Ike Škomrlj,* impresivne maske *Branka Borovčaka* i tonska kulisa *Karla Krausa* bijahu uspjela komponenta izvedbe.

Glumci su uglavnom ispunili očekivanja. *Branko Bonacci* stvorio je svojim »berberinom« Simeunom Savskim pravu malu karakternu studiju, *Minja Nikolić* izvanredno je pogodila lik brižne domaćice (tetke Angeline), *Ivka Dabetić* kao pekarka Lepa bila je nepatvorena brbljava, praktična malograđanka, *Pavle Bogdanović* učinio je uvjerljivim oduševljenje arheologa amatera i zbunjenost razočarana čovjeka a *Mirko Švec* vrlo se dobro snašao u ulozi bivšeg ratnog komandanta koji i na drugom svijetu malo koga ne smatra neprijateljem; nezadovoljan je i ogorčen što su mu »dali« ulicu s turskom kaldrmom jer se, dakako, nadao »svojoj« ulici u centru grada. Njegov sin Janko, propalica i »burgijant«, izriče, međutim, mnogu paradoksalnu i duboku istinu o životu. Interpretirao ga je u nonšalantnom stilu *Dragan Milivojević.* Profesor Mihajlo Pavlović — u sigurnoj izvedbi *Božidara Smiljanića* — povezuje »ovaj« i »onaj« svijet: zamire, dolazi u onosvjetski »sabirni centar«, tamo mu pozli pa — oživi (da bi na kraju stvarno i definitivno umro). U manje atraktivnim ulogama uspješno su nastupili *Iva Marjanović* (pok. profesorova supruga Milica) i *Jurica Dijaković* (pok. pekar Marko), *Jelena Gruić* igrala je liječnicu a *Miro Šegrt* profesorova sina Ivana. *Ivo Kadić* (pok. dr. Katić) i *Dušan Gojić* (svirač Bata zvan »iza leđa« Konj) nisu se imali prilike posebno istaknuti dok je *Ivan Katić* mogao više »izvući« iz uloge Ciganina harmonikaša Srećka Ruzmarina.

Vrlo zanimljivo bilo je promatrati i publiku. Sastojala se velikim dijelom od uzvanika i stručnjaka. Podosta njih, zaraženo podcjenivačkim mentalitetom, klikaštvom i jalom, nije više — u svojoj nadutosti i mrzovolji — kadro normalno, prirodno reagirati, »zagrijati« se i od srca se, nesputano nasmijati.

4. Krvavi banket

Zagrebačko Hrvatsko narodno kazalište izvelo je nedavno i dramatizaciju Krležina romana BANKET U BLITVI koji je objavljen uoči II. svjetskog rata da bi mu gotovo 25 godina nakon toga izišao i završni, treći dio. U tiskanim materijalima što se uz predstavu prodaju u kazalištu pročitasmo i autorovu svojedobnu izjavu da je taj njegov roman (tj. prva dva dijela) »ostao..., kao pokušaj političkog pamfleta, nezapažen«. On je, međutim, izazvao dvije knjige »Symposiona« što ih je napisao najbolji naš poznavalac Goetheova »Fausta« a kasnije i Danteove »Božanske komedije«, lucidni njihov komentator i zanimljiv prevodilac Stjepan Markuš. Kad se jednoga dana bude temeljito, trijezno i objektivno — bez dodvoravanja, podilaženja i koristoljublja — ocjenjivalo cjelokupno književno (i ostalo) djelo Miroslava Krleže, morat će se pri tom poslu svakako uzeti u obzir i Markuševe spomenute knjige jer znače vrlo temeljitu književno-idejno-filozofsku (i političku) analizu ne samo »Banketa u Blitvi« nego i Krležina »Weltanschaunga«, i onog vremena.

Dramatizacija o kojoj se sada radi iz pera je *Georgija Para* koji je i režirao predstavu. Zbog ograničena prostora ne mogu ovdje komparirati original i preradu niti raspravljati je li dramatizator bio »vjeran« Krleži (i Krleža — koji mu je pomagao savjetima — sam sebi) ili ga je »iznevjerio« itd., nego ću odmah reći kako je u toku predstave postajalo sve evidentnije da je Paro napisao dobru, dapače vrlo dobru dramu, modernu, zanimljivu, dojmljivu, punokrvnu, teatarski efektnu; samo je lutkarska »predstava u predstavi« suviše beznačajna za »pomak« i smisao čitavog zbivanja (a oduzima vrijeme i opterećuje glumce i tehniku) dok je solilokvij Blitwitza-Blithauera u tom pogledu od značenja, no protiv svih kazališnih »pravila« — jer je predugačak.

I kao režiser ove trosatne mamut-predstave u kojoj sudjeluje zapravo cijeli muški dramski ansambl i kompletna kazališna tehnika *Paro* je očitovao veliko svoje iskustvo i neospornu vještinu te zajedno s *glumcima,* scenografom *Zlatkom Kauzlarićem Atačem,* kostimografom *Zlatkom Bourekom,* maskerom *Brankom Borovčakom,* autorom rasviete *Aleksandrom Augustinčićem,* svim *ostalim suradnicima* i *tehničkom ekipom* pokazao da bi (bude li pameti i — sreće) mogla nastupiti nova era u Drami HNK-a.

Junak večeri bio je glumac *Miodrag Krivokapić.* Efektna uloga diktatora Barutanskog potpuno mu je odgovarala: širokim potezima i bujnom paletom oslikao je prepredenog divljaka, nemilosrdnog bezdušnika i bahatog cinika bez skrupula koji vrlo dobro zna kako se vlast osvaja i drži, koga (i kada) iz protivničkog tabora (i iz vlastite svite) valja maknuti, onesposobiti ili likvidirati; lažac je i krivokletnik, opsjenar i mutikaša, čas medeno sladak, čas stravično leden (kao već traži osobni njegov interes) — pravi monstrum. Majora Georgisa, bezruku policijsku zvijer (goreg slugu zloga gospodara) bogatom je skalom karakterističnih pojedinosti cjelovito uobličio *Danko Ljuština; Ivo Kadić* bio je (bez suvišnih gesta i buke) nepatvorena »persona grata« i »fin gospodin« koji — pletući spletkarske mreže i po inozemstvu — svoj krvnički posao vrši u rukavicama. Još je suzdržaniji u svom izrazu bio *Zlatko Crnković,* no svaka su mu riječ, pogled i pokret upotpunjavali izraziti portret »dvorjanina« koji nije krvožedan ni bez ljudskosti, ali vrši po naredbi svakojake prljavštine — jer ima djecu kojoj želi osigurati udoban život, školovanje, karijeru. *Damir Mejovšek* pridružio je toj hrpi tipova (u rasponu od krvoloka do mrazno hladnih rezonera i profitera bez srca) svog političkog kameleona Masnova a *Dragan Milivojević* inteligentnog blatvijskog ministra policije Reykyavisa (koji u *politici* nikad nije čuo za *ljudsku* logiku). *Boris Buzančić* majstorski je okarakterizirao čestitog ali preplašenog umjetnika s većim ambicijama od sposobnosti a *Vanja Drach* zagonetnog socijalističkog novinara i teoretičara Blithauera; spasio je svojim umijećem njegov statični prizor i publika ga je pozdravila pljeskom na otvorenoj sceni. *Zvonimir Zoričić* učinio je pisca »otvorenog pisma«, iskrenog borca protiv diktature i hrabra čovjeka Nielsa Nielsena pomalo tajanstvenim; njegovo pak gorko razočaranje prožeo je istinskim bolom. *Marija Paro* prigušenim je tonom prikazala generalicu Michelson koja bijaše kobna Nielsenova ljubav i koja u drami i nije stvarna osoba, nego se javlja samo u njegovu sjećanju dok je *Branka Cvitković* znalački nosila ekstravagantni kostim Ingride Barutanski i dočarala nervozu i obijesno nezadovoljstvo strastvene žene i zapravo tek formalne diktatorove supruge. U epizodnim ulogama posebno su se istakli *Dušan Gojić* kao slikovit sluga Rafaelo i *Ivan Katić* kao brbljavi vječni nezadovoljnik, kritizer i snob Pantelejmon Kyparis. I svi ostali sudionici predstave *(Božidar Smiljanić, Mirko Švec, Zvonko Strmac, Ljudevit Galic, Franjo Štefulj, Tomislav Rališ, Tomislav Stojković, Amir Bukvić, Miljenko Brlečić, Marko Baćović, Nikola Lovreković* i dr.) zdušno su se založili za njen uspjeh i bili uglavnom korektni.

Paro, međutim, ne bi bio Paro kad mu predstava ne bi imala svoju senzaciju: kako su se ženske već »ispucale«, sad su za svlačenje do gola došli na red muškarci. Ogolio se (naravno: po redateljevoj »komandi«) Zvonimir Zoričić. Iako to svlačenje nije bilo samo sebi svrhom, nego je simboliziralo želju plemenitog, duboko razočaranog buntovnika da sa sebe spere sve blato, nečistoću i kal koji prijete da ga (i čovječanstvo s njim) uguše, bilo je ipak neukusno a i trajala je ta krvava kupka nepotrebno predugo.

Mirko Petravić

ILIJA DŽINIĆ

(1894—1981)

19. lipnja 1981. god. nakon teške bolesti, u 87. godini života, preminuo je u Somboru Ilija Džinić, član HKD »Sv. Jeronima« od 1922. godine, umirovljeni učitelj-upravitelj i znanstveni radnik.

Rođen je u Čonoplji (kraj Sombora) u obrtničkoj obitelji (otac mu je bio kolar) 23. listopada 1894. god. Osnovnu školu završio je u svom rodnom mjestu a klasičnu gimnaziju u Kaloči (Mađarska), gdje je 1914. god. maturirao kao jedan od najboljih učenika svoje klase. Po završenoj gimnaziji, u želji da se posveti svećeničkom pozivu, upisuje prvu godinu na bogosloviji u Kaloči. Pred maturu prebolio je gripu koja je ostavila teške posljedice: upalu bubrega što ga je mučila oba semestra prve godine. Kronična upala bubrega u tolikoj se mjeri pogoršala da je nakon upisa druge godine, u jesen 1915. god., bio primoran napustiti studije. Nakon trogodišnjeg bolovanja kod kuće, po završetku prvog svjetskog rata, opredjeljuje se za učiteljsko zvanje i 31. ožujka 1919. god. biva u privremenom svojstvu postavljen na mjesto bunjevačkog učitelja a zatim — po stjecanju učiteljske diplome — biva izabran za učitelja osnovne škole u Čonoplji. Već 1920. god. postavljen je za upravitelja te škole na kojoj se dužnosti — s jednim malim prekidom — nalazio do početka drugog svjetskog rata, točnije do lipnja 1941. kada ostaje bez namještenja. Sljedeće godine preselio se u Sombor, gdje 1. srpnja 1942. dobiva zaposlenje pri somborskoj Rimokatoličkoj općini kao blagajnik i činovnik. Tu je dužnost obavljao 22 godine, do mirovine.

Postavši učiteljem u svom rodnom mjestu, Ilija Džinić posvećuje se prosvjetnom radu ne samo u školi nego i u narodu; bio je pravi narodni učitelj. Kako je bunjevački živalj u Čonoplji pod dvojnom cesarsko-kraljevskom monarhijom, nemajući škole na materinskom jeziku, niti svoje literature (osim kalendara i molitvenika), bio prosvjetno zaostao pa mu je — analogno tome — i nacionalna svijest bila na niskoj razini, Ilija Džinić svojom je prvom i najprečom dužnošću smatrao stvaranje kulturno-prosvjetnog društva oko kojeg će se okupljati bunjevačko pučanstvo, a naročito omladina, u svrhu kulturno-prosvjetnog napretka i gajenja folklora. Svim žarom mladenačkog poleta i rasplamsalog rodoljublja prianja tom prosvjetiteljskom poslu. Tako već 1920. g. Hrvati Bunjevci u Čonoplji dobivaju svoju »Bunjevačku čitaonicu« (koja je poslije promijenila naziv u »Bunjevačka kasina«). Džinić je, naravno, bio njen prvi i dugogodišnji sekretar a zatim doživotni počasni predsjednik. Početni fond skromne knjižnice bile su knjige dobivene na poklon od HKD sv. Jeronima, čijim je članom III. reda (kako glasi pristupnica) Džinić postao već 16. I. 1922. Istovremeno učlanio je u spomenuto HKD i »Bunjevačku čitaonicu« i prikupio još oko 40 članova u pučanstvu, što je za ondašnje prilike bio impozantan uspjeh. Bunjevačka čitaonica, odnosno kasina, odigrala je tada nezamjenljivu ulogu u kulturno-prosvjetnom životu čonopljanskih Bunjevaca.

Već kao gimnazijalac počeo se Džinić interesirati za svoje pretke, čiji

je rodoslov kasnije i sastavio, unazad do 1652. godine. Tako se začeo njegov istraživački rad. Tragajući za svojim precima, usput je nalazio fragmente iz prošlosti Čonoplje koji su u njemu pobudili istraživačku strast. Pomno je stao prikupljati arhivski materijal i proučavati literaturu koja se odnosila na povijest Bačke i tako postupno, sa strpljenjem i akribijom istraživača, sastavljao mozaik o prošlosti Čonoplje i Sombora, od najranijih vremena. Prešavši u mirovinu, sav se predao obradi sakupljene građe. Za svoj ustrajni i plodni rad dobio je lijepo priznanje: Skupština opštine Sombor dodjeljuje mu 1968. g. Oktobarsku nagradu »za izuzetne zasluge na području dugogodišnjeg prikupljanja građe i obrade pojedinih problema naše zavičajne istorije«.

U svojoj 85. godini — što je možda jedinstven slučaj — doživljava radost da mu iz tiska (u vlastitoj nakladi) izlazi njegov literarni prvijenac — znanstveni rad pod naslovom »*Sombor-Zombor — ime, naziv u svjetlu znanstvenog istraživanja*« a odmah sljedeće godine i druga knjiga: »*Čonoplja — kratak opis njenog postanka i migraciono kretanje njenog stanovništva u prošlosti*« što je u stvari skraćena verzija opširnog rada u rukopisu pod naslovom »*Čonoplja — bačko selo kraj Sombora u prošlosti*«. Ostalo je iza njega još prilično obrađene građe u rukopisima koji čekaju da možda jednog dana ugledaju svjetlo dana.

Džinić je od početka svoga prosvjetnog rada surađivao prigodnim i znanstvenim napisima i crticama iz seoskog života u kalendarima »Subotička Danica« i »Danica« HKD sv. Jeronima, u »Subotičkim novinama«, u somborskoj »Danici«, »Našim novinama« (prije i za vrijeme drugog svjetskog rata) kao i u »Somborskim novinama« nakon rata.

Bio je humanist, uzoran čovjek i kršćanin. Njegovo je življenje i djelovanje proteklo kao mirna i bistra voda. Svome zavičaju i milom rodu dostojno se odužio i zato neka mu je među nama trajna uspomena.

D. P.

GLAZBENIK I MUZIKOLOG »KOJI JE DOBRO IŠAO«

U spomen Vladimiru Fajdetiću

Prijatelju prof. Vladimira Fajdetića, novinaru-uredniku i scenskom umjetniku Milanu Čečuku topao nekrolog redakcije (tjednik »Studio« br. 723-78) bio je naslovljen: »Novinar koji je dobro išao«. Obojica potekli iz reda gimnazijalaca posljednje ratne godine, po priznanju njihove radne okoline, »išli su dobro«.

Kratak prigodni in memoriam V. Fajdetiću (smrt njegova objavljena je u »Maruliću« 4/81) u riječkom »Novom listu« od 12. VII. 1981. započinje:

»Ima ljudi koji žive i traju kraj nas, tiho, skromno, samozatajno. Gotovo nevidljivo. Takvo je i njihovo djelo bez obzira na kojem području ljudskog uma i duha stvarali. Jedan od takvih bijaše i prof. Fajdetić. Muzikolog, glazbeni pisac, dugogodišnji guslač u orkestru riječkoga Kazališta, a nadasve zaljubljenik u hrvatsku glazbenu baštinu koju je istraživao marom znanstvenika i strasnom predanošću poklonika. Otud je duboko logično da je baš na tom području prof. Fajdetić zaorao najdublje brazde i ostavio najjače tragove svoga muzikološkog djelovanja...«

Vlado Fajdetić bio je čovjek čestitosti, rada i pregaranja. Učiteljsko dijete iz Like (Lički Novi), upoznao je rano teškoće života i hrabro se s njima rvao. Citirajući često Šenoinu »Budi svoj!« imao je pred očima lik slobodna, karakterna čovjeka koji sve svoje snage stavlja na raspolaganje svom narodu, zajednici.

Za svoju glazbenu usmjerenost bio je zahvalan majci. Violina će mu biti oslon da može živjeti i učiti te završiti zagrebački filozofski fakultet a kasnije nastaviti studij na Konzervatoriju u Ljubljani, gdje je prihvaćena njegova doktorska disertacija o Franji Krežmi.

Najdulje (30 g.) proveo je kao član orkestra Narodnog kazališta u Rijeci, ali je najbolje svoje snage uložio u muzikološki rad s kojim je započeo već u Zagrebu. U Rijeci je neko vrijeme predavao glazbu na I. gimnaziji no glavninu njegova rada čine muzička istraživanja i prikazi za radio te u tisku, počevši od »Narodnog lista«, »Riječke revije«, »Dometâ« i »Zvonâ« do zagrebačkih enciklopedijskih izdanja Leksikografskog zavoda i muzičkih revija i zbornika. Upravo neumoran bio je u pisanju i uređivanju građe za prigodne biltene uz koncerte, muzičke festivale (član žirija do ovogodišnje teške bolesti) i glazbene izvedbe u riječkom Kazalištu. Uz predavanja, nezaboravne su (zbog komunikativnosti i informativnosti) ostale njegove muzičke emisije za mlade na riječkom radiju prije dvadesetak godina, zatim tzv. stilski koncerti o pojedinim temama ili ličnostima koje je on s manjim pjevačkim i instrumentalnim ansamblom znao organizirati u Pomorsko-povijesnom muzeju. Posljednji takav koncert je, već teško bolestan, organizirao 9. ožujka u povodu 100-te obljetnice smrti hrvatskog violinista Franje Krežme. Taj slavni umjetnik, umro u 19. godini, tema je Fajdetićeva životnog djela — njegove opsežne doktorske disertacije koja uskoro izlazi u rodnom Krežminu Osijeku. Knjiga »Franjo Krežma — slavni hrvatski violinist XIX. stoljeća« svrstava se u niz novijih kapitalnih djela s područja povijesti hrvatske glazbe (osobito iz pera Josipa Andreisa i Lovre Županovića).

Znatan dio pokojnikovih radova još je neobjavljen. Među njima je i istraživanje rada, osobito religiozne glazbe, I. Matetića Ronjgova. Posao oko toga Fajdetić je bio pojačao u vrijeme jubilarnih Matetićevih priredaba i osnutka memorijalnog muzeja toga prvaka na polju hrvatske folklorne glazbe na primorskoistarskom području. (Više o tome v. u drugoj knjizi »Zbornika Kastavštine — Rijeka 1981 — koji je Fajdetić uredio). Pokojnik je dobro poznavao i posebno cijenio rad (s tog područja) svog prerano umrlog druga i prijatelja prof. Nedjeljka Karabaića koji je g. 1956. (sam!) izdao svoj »Muzički folklor Hrvatskog primorja i Istre« iz kojega su neki prilozi već prije bili poznati i nagrađeni u inozemstvu.

Istražujući muzičku našu prošlost Fajdetić je putovao i izvan naših granica: g. 1963. krenuo je među Molisanske Hrvate u južnoj Italiji, ondje istraživao i snimao muzički folklor te o tome držao predavanja u Klubu prosvjetnih radnika u Rijeci. Isto tako išao je i k Hrvatima u Slovačkoj (Hrvatski Grob, Šenkvice, Nova Vas) te je s riječkim pjevačkim zborom »Matetić Ronjgov« održao tamo koncerte naše glazbe.

Pokojnikovo djelovanje potjecalo je iz ljubavi prema umjetnosti, osobito prema hrvatskoj muzičkoj kulturi. Želio je time nas, osobito mlade, obogatiti. Na tom poslu znao je pregarati, trpjeti i ustrajati, katkada i grubo zapostavljan. Premda dosljedan poklonik stalnih vrijednosti, umio je osjetiti i istaknuti pozitivne elemente i u novijim djelima, kao što je Kuntarić,Glojnarićeva »Karolina Riječka« na libreto V. Vukmirovića, ali nije skrivao nelagodnost ako je zapazio da se u reproduktivnim manifestacijama mladih, osobito u crkvi, prelazi granica zdravog ljudskog. Nekoliko godina predavao je crkvenu glazbu studentima Bogoslovije u Rijeci te se, kako je kod zadušnica u katedrali kazao dr. Bogović, upravo djetinje radovao kad je kod bogoslova u muzičkom znanju ustanovio napredak. U dominikanskoj crkvi sv. Jeronima godinama je bio dirigent i čitač. (Pripadao je Trećem redu sv. Dominika.)

Vlado bijaše tih i skroman, poklonik i ljubitelj reda (koji je najprije sebi nametnuo). Zadržao je do posljednjih trenutaka potrebnu bistrinu duha. Uredio je sve svoje poslove; brinuo se čak i za svoje ptice. I pogreb — vodio ga je riječki nadbiskup — bio mu je po želji: bez govora i vijenaca (neki neobaviješteni donijeli su vijence) jer on je želio da se novac dade u dobrotvorne svrhe. »Ne treba nikakvih govora ni vijenaca! Samo me pospite poljskim cvijećem... i smiljem!« (Jedinica mu je Smiljka.) I glazba bila mu je kako je odredio (sam se i za note pobrinuo). Poslije nadbiskupove molitve puhači iz njegova Orkestra odsvirali su »Oče naš!« Franje Dugana st. a vokalni ansambl »Kvarner« otpjevao je Krežminu (na riječi Šenoine) »Sjećaj me se!«. Nad

otvorenim grobom Kazališni zbor pjevao je završnu tužaljku iz »Borisa Godunova« Musorgskoga i na kraju Gallusov »Eccce quomodo moritur justus!«. Među čempresima na Kozali razlio se mir, mir kakav je sebi mogao samo poželjeti pokojnik koji mrziti kao da nije umio. A pri svom radu u Rijeci znao se naći i u prilici gdje bi posve bile shvatljive gorke riječi što ih čitamo na kraju komentara autora »Istarskih svezaka«: »Zahvalan sam svima koji mi nisu smetali!«

— Ovo je Vladin mir! — čulo se do mene. A zatim s druge strane:

— Nikada nisam čuo da toliko mnoštvo moli u zboru, da ovako glasno odgovara na svećenikovu molitvu! — Da, sve je pratilo obred. Molili su glasno i oni koji inače možda ne mole.

Nagrada i priznanje njegovu radu i njegovoj vjeri.

Neka mu se ispuni i ono što na zemlji nije mogao dočekati!

K. M.

KNJIŽEVNE VEČERI HKD SV. ĆIRILA I METODA
(DRUŠTVA SV. JERONIMA)

10. XII. 1981. — *O. Tomo Vereš i o. Augustin Pavlović: Dva nova izdanja djela sv. Tome Akvinskog kod nas*

17. XII. 1981. — *Prof. Mirko Petravić: Stota obljetnica smrti Augusta Šenoe* (uz prigodne recitacije)

Knjige

T. J. H. MAR: »NOĆURCI U KRAJOLIKU«

Geslo moga pisanja bilo je i ostalo uvijek isto: na papir stavljati samo i isključivo ono, što je istinski prošlo kroz doživljaj u dodiru s čovjekom u svakidašnjem životu. Ako sam postigao izvjestan uspjeh sa svojim knjigama, onda to leži u spomenutoj okolnosti, to jest u činjenici da čitatelj u pisanoj riječi nalazi sebe i ono općeljudsko oko sebe.

Nego, ovdje nije riječ o meni, već o T. J. H. MARU i njegovoj zbirci *»Noćurci u krajoliku«*. Rekao sam dvije riječi o sebi samo zato da objasnim kako gledam na pisanje drugih te zašto mi se nešto dopada, a drugo opet ne. Kazat ću odmah: T. J. H. MAR je istinski pjesnik i zato (prvenstveno zato) njegove pjesme priznajem, volim i cijenim. Naime, autor je svoj, izvoran, isključiv, svojevrstan i neponovljiv, kao i svaki pisac koji sluša svoj doživljaj i vlastiti pogled na život i čovjeka u njemu.

Uloga pjesnika je velika i značajna. Biti pjesnik znači biti zadužen za ispunjenje njemu određene uloge u svijetu i zbivanju, a tu ulogu može književnik odigrati, odnosno ispuniti samo u svjetlu prednjih misli, to jest samo tako da bude i ostane ono što jest i kako je građen, da sluša samo svoj glas, a ne nikako i nipošto ono što je neki drugi i treći rekao i napisao.

Poslije vrlo uspjele zbirke pjesama »Mjesečev zavičaj«, koja se pojavila 1979, sada nam se T. J. H. MAR predstavlja novom zbirkom »Noćurci u krajoliku«. Profesorski rečeno: i jedna i druga zbirka zaslužuje ocjenu odličan.

Pjesma i esej, to su dvije, da tako kažem, najknjiževnije vrste književnosti. A jedno i drugo nije neka naivna i ravnodušna djelatnost! To je duboka i upravo krvava »angažiranost« za život i cjelokupnu njegovu ideološku i filozofsku problematiku. Ni našemu T. J. H. MARU nije, bogme, do šale, igre i zabave, nego do krute zbilje koja ga okružuje i dnevno pritišće. Ovo su pjesme opažanja, ustanovljenja, ocjene, kritike, ironije, aluzije, satire, optužbe, prijedloga, gledanja, tuge, veselja i nadanja... I što je pri svemu tome bitno i glavno: nigdje to nije čisto i bistro rečeno, nego sve treba tek otkriti, naći, pročitati... A to je baš ona glavna odlika pjesme i drugih grana istinske i prave književne riječi: da ne bude suha didaktika i dosadna pouka, nego znak i simbol koji nije ništa rekao, a rekao je sve...

Da, autoru je svaki naslov i svaka pjesma, bilo u vezanom ili nevezanom stihu, puna slikovitosti i znakovitosti! Nije pjesniku do noćnih ptica, to jest do Noćuraka, nego je njemu do jada i nevolje da Noć sve više potiskuje Dan, a Crno zamjenjuje Bijelo! I stoga eno veselja u pjesmi »Preobrazba noćuraka« što pastoralan rog naivnog pastira uspavljuje noćurke i njihovo »noćurenje«... »Bivše more« teška je ekološka optužba o zagađivanju vodenih površina. I tako redom: svaka pjesma neka poruka ili pouka. U svakome stihu, u svim pjesmama, eno tuge i očaja gdje kraljuje Crno i Noć, i veselja tamo gdje slave pobjedu Bjelina i sunčani Dan... »Još u snovima« lekcija je i pouka da život često puta treba ostvarivati u tlapnji i priči... Oni koji umiru od svjetla i istine, koji su zatvorili oči, pa se hrane mrakom i lažima — mogu sebe naći i prepoznati u pjesmi »Umiru od svjetla«. Sudbina književnika i knjige izrečena je u pjesmi »Smrt u staretinarnici«. Zar bi i najvrsniji medicinski udžbenik mogao tako zorno prikazati ono što život i godine čine od čovjeka i njegova izgleda, kao što to pjesnik govori u stihovima pjesme »Starenje tijela«? A isto tako koja bi to sociologija i psihologija mogla toliko toga reći o gradu, gradskim ulicama i susretima na njima, gdje prolaznici »pucaju pogledima« jedni u druge, koliko je pjesnik rekao u svome doživljaju grada i življenja u njemu?

A slična ili ista pitanja mogli bismo postaviti kada je riječ o nostalgijama za selom, mirom i tišinom, odnosno bijegom iz gradske buke i gužve. Pjesnik je na svakoj stranici, u svakome stihu, pun poruka, prijedloga, savjeta, dijagnoza i recepata, a nigdje i nikada nije spomenuo ni jednoga! Da, pjesnik i esejist puni su poruke i pouke, ali oni ne poručuju ništa i ne poučavaju nikoga da bi na taj način (i samo na taj način) poučavali i savjetovali mnogo i svakoga... Takav je i naš T. J. H. MAR. Stoga mu svaka čast.

Htio bih nešto reći i o nekim riječima ove zbirke, to jest o njezinoj osebujnosti i izvornosti kako u svemu tako i u jeziku. Autor nam, naime, ovdje donosi čitav niz »svojih« riječi, malo neobičnih za naše svakidašnje navike. Moram odmah kazati da su te riječi vrlo prihvatljive i da obogaćuju hrvatski rječnički iznos. Radi se o više složenica, koje su po mome sudu ispravne i prihvatljive. Da spomenem samo neke: *mrkodlačenje* prozora, *pouljavanje* asfalta, puteljak *prohodljivac, omrakivani* dan, *čovjekonaličnjak, pograđanjeni* seljak, *nedoglediv, sklupčan* u klupko, *zakorovljeni* ulaz, *noćna* noć. I tome slično.

Sve u svemu: autor je u svemu, počam od nadahnuća i naslova, ideje i doživljaja pa do izraza, stila i jezika, uvijek izvoran i svoj, a na taj način imao nam je što reći i rekao je uspješno i mnogo. Stoga mu na ovoj zbirci, to jest na ovome lijepome i vrijednome daru kažimo srdačno: Hvala!

Juraj Jurjević

ROMAN O IRSKOJ BORBI

Leon URIS: TROJSTVO
Nakladni zavod »Znanje«, Zagreb 1979.

Američki književnik Leon Uris (rođen 1924) poznat je u nas po nekoliko prevedenih, dapače vrlo čitanih romana. Njegov najnoviji prevedeni roman »*Trojstvo*« očito nije svojom opsežnošću zaplašio čitalačku publiku, nego je, naprotiv, bio na listama bestselera u mnogim zemljama. Riječ je o romanu u dva omašna sveska koji govori o irskoj borbi za slobodu. Čitatelje je vjerojatno potaknula da posegnu za njim i vrlo razgranata i složena, no istodobno vrlo zanimljiva fabula, a isto tako i aktualnost tematike, jer Irska, a osobito njezin sjeverni dio Ulster, koji se nalazi izvan Republike Irske, pod britanskom krunom, i dan-danas vrije. O tome svjedoče katastrofalni štrajkovi glađu irskih rodoljuba u zatvorima i isto tako ulične borbe koje u Ulsteru s vremena na vrijeme izbijaju silovitom žestinom. Da bi se razumjela današnja irska borba, nije dostatno pročitati samo informativne knjige o Irskoj općenito, kao što je primjerice knjiga Camillea Bourniquela »Irlande« (u prijevodu Bore Glišića objavljena u beogradskom nakladnom poduzeću »Vuk Karadžić« 1966), nego valja posegnuti i za djelima kao što je ovo Urisovo, jer beletristika često znatno dojmljivije predočuje čitatelju činjenice od leksikografskih ili monografskih izdanja. Pa tako i ovo djelo, iako romansijerski bilježi usude različitih, antagonističkih obitelji i pojedinaca, pruža na stanovit način povijest Irske od njezinih davnih vremena do godine 1916, premda se sama radnja zbiva u razdoblju od 1885. do već spomenute godine. Ipak, u njoj je nenametljivo iznijeta irska povijest, od doba prastarih keltskih legendi pa nadalje, no težište je stavljeno na vrijeme otkada Irska postaje, sredinom XII. stoljeća, samo sastavnim dijelom Britanskog imperija. I tada počinje borba koju zgodno karakterizira jedan lik u pustolovno-dokumentarnom romanu Jacka Higginsa »Otmica Churchilla« (Zagreb, 1977). Naime, taj Irac kaže: »Ne, ja ne mrzim Engleze. Mrzim onaj prokleti Britanski imperij.«

Protestanti, koji su se u Irsku doselili ponajvećma pedesetih godina sedamnaestoga stoljeća kao Cromwellovi vojnici, istrebljujući ognjem i mačem sve što je irsko i katoličko, kolonizirajući tako irsku zemlju, i dalje mrze i preziru sve što je irsko i katoličko, iako u Irskoj žive već više stoljeća. Pod plaštem ugroženosti prave Kristove vjere koju, kako tvrde, oni zastupaju, s vremena na vrijeme kreću u pogrome protiv starosjedilaca Iraca i pod plaštem tobožnje svoje ugroženosti od nemoćnih Iraca zatiru sve što je irsko. Ako se pak među njima nađu oni što su skloni razumnijim rješenjima, bivaju izopćeni ili ubijeni kao izdajice. Pa ako kadikad i sam London nastoji riješiti irsko pitanje, na obostrano zadovoljavajući način, engleski protestanti-doseljenici u Irsku spremni su mu se i oružjem oduprijeti kako bi u svojoj vlasti dalje držali većinsko autohtono irsko stanovništvo. Upravo zato Irac, bez ikakve pomoći, osiromašuje iz dana u dan, iseljava u Ameriku, Australiju, Novi Zeland, bori se »u tuđim, a ne irskim uniformama i na bojištima daleko od kuće, u tuđem ratu«. Uza sve to irski rodoljubi-revolucionari susreću se i s gotovo nepremostivim teškoćama. Jedna od osoba ovoga romana izražava to ovim riječima: »Irci su... gotovo jednako toliko naši neprijatelji kao Britanci. Predugo su bili podjarmljeni... Englezi su savršeni majstori u huškanju Iraca protiv Iraca.«

U takvom dijaboličnom okviru zbiva se cijeli Urisov roman. Njegov glavni junak, Conor Larkin, prolazi dugi put od vječito gladnog irskog seljačića do revolucionara, jednoga od vođa tajnog Irskog republikanskog bratstva, koje odlučuje osoviti irski narod na vlastite noge, polazeći u taj pothvat s geslom da »ni jedan zločin koji čovjek počini za svoju slobodu ne može biti tako velik kao zločini onih koji mu slobodu uskraćuju«. Irci odlučuju da se na svom tlu bore za svoju zemlju (a ta borba i danas traje u Ulsteru). Njihov je program jasan u svojoj humanosti: »Mi nećemo ostaviti Engleze da pocrkaju ako dođe glad, nećemo njihov narod rasuti svijetom, nećemo im uskratiti pravo na englesku zemlju. Naše vojske neće patrolirati londonskim ulicama. Naši sudovi neće ih vješati.« Cijeli drugi svezak Urisova romana prikazuje tu ilegalnu borbu za legalne pravice, a oba sveska predočavaju pak legalno gaženje tih pravica koje vlast smatra ilegalnima. Putom doživljaja niza likova, među kojima ima i stvarnih osoba iz irskog i britanskog političkog života, i doživljaja likova koji su nedvojbeno stvoreni na temelju stvarnih osoba s obje strane, Uris umješno prepleće maštu i zbilju, pružajući fascinantnu sliku stravičnih odnosa što nastaju na temelju nepomirljivosti i nerealnosti fanatizirane manjine, predvođene najprije feudalcima, a potom krupnim kapitalistima, manjine koja po potrebi mijenja zastave, samo da bi održala svoje položaje.

Leon Uris napisao je na početku te pozamašne knjige, podijeljene u sedam dijelova, ovu posvetu: »Ovo je djelo posvećeno mojoj ženi Jill, koja je jednako toliko dio ovih stranica koliko i irski narod.« I zaista, irski je narod zapravo glavni junak ove knjige, pa nas se zato ona doima poput kakve moderne irske sage.

Dubravko Horvatić

ZNAČAJAN DOPRINOS NAŠOJ SLOVENISTICI

Ivan Cesar: POETIKA PRIPOVEDNE PROZE CIRILA KOSMAČA, Mladinska knjiga, Lipa — Koper, Ljubljana, 1981.

Ovom besprijekorno koncipiranom monografijom o jednom od najosebujnijih suvremenih slovenskih prozaika Cirilu Kosmaču (1910—1981) mladi je i perspektivni zagrebački slovenist dr. Ivan Cesar, docent na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, obogatio našu slavistiku i slovenistiku.

Stvaralački primjenjujući strukturalističku metodologiju u filološkoj analitici, Cesar je ustanovio tri razvojna stupnja u Kosmačevoj umjetnosti, bez obzira na kronologiju nastanka njegova opusa. Prvi stupanj predstavljao bi produžetak slovenske literarne tradicije. Tu bi pripadale novele *Cerkovnik Martin, Hiša št. 14* (Crkvenjak Martin, Kuća broj 14) i *Zločin Bernarda Tula.* Ove dvije potonje novele Cesar raščlanjuje usporedo jer mu to metodološki odgovara (lakše konfrontira određene antagonizme u Kosmačevu postupku). U analizi *Crkvenjaka Martina* Cesar se služi i grafikonima kako bi prikazao dvije Kosmačeve pripovjedačke linije (događanje i naraciju).

Drugi stupanj ili, bolje, drugu kategoriju Kosmačevih pripovjedaka obi-

lježava, po Cesaru, obnova klasičnih postupaka (*Sreća i kruh, Čovjek na zemlji, Sreća, Gusjenica, Kruh, Život i rad Venca Poviškaja, Toga lijepog dana, Tata Orel*). U tom je krugu autor još uvijek izraziti socijalni realista, ali na način koji, po Cesaru, znači efikasnu književnu barijeru za prodor famoznog socijalističkog realizma u Kosmačevo djelo i u slovensku književnost uopće.

Treći stupanj ili treća kategorija manifestira nove pripovjedne tehnike Cirila Kosmača *(Proljetni dan, Put u Tolmin, Balada o trubi i oblaku, Tantadruj).* Po Cesaru, one se ogledaju u prijelazu s tradicionalne na asocijativno-problemsku kompoziciju, u kondenziranosti vjernosti motivu i (u slučaju novele *Tantadruj)* u prezentiranju umne zaostalosti kao literarno »ravnopravne« ljudske osobine: »Time što je Kosmač izložio čovjekovu umnu zaostalost kao jednu između čovječjih vlastitosti ostvario je literarnu istinitost, koja nam baš zbog svojih hipertrofiranih razmjera omogućuje da neke elementarne životne manifestacije doživimo u njihovu izvornu obliku...« (str. 152).

Ivan Cesar argumentirano je pokazao da se struktura Kosmačeve proze kreće od panoramskog prikazivanja stvarnosti i inoviranja klasičnog postupka preko različitih inovacija induktivnog i deduktivnog literarnog pristupa do romanesknog poetskog žarišta. Iznoseći u novelama i kratkim romanima okolnosti života žiteljstva Slovenskog primorja pod fašizmom, u doba narodnooslobodilačke borbe i poslije oslobođenja ovog dijela njegove domovine ispod talijanske okupacije, Kosmač je s velikim psihološkim udubljivanjem umjetnički transponirao reljef, prije svega, slovenskog sela.

Ipak, jedan literarnopovijesno-sociološki problem ostao je neriješen u ovoj monografiji, ali — sudeći po nekim naznakama — Ivan Cesar je njime preokupiran, te će vjerojatno kad-tad doći na red u njegovu znanstvenom radu. Mislim na Kosmačeve tipične pauze u pisanju, šutnje koje su znale trajati godinama. Cesar zasad samo naznačuje (v. str. 163) da bi i one mogle imati strukturni smisao jer svjedoče o tome da se Kosmač javljao samo onda kada je za stvaranje imao najautentičniju unutrašnju potrebu. Znači, trebalo bi tragati za odnosom povijesnog ambijenta u pojedinim odsječcima Kosmačeva života i rada van književnosti i te njegove prave intimne potrebe za stvaranjem, odnosno koliko je ambijent poticao, a koliko je zatomljavao njegovo nadahnuće.

U dodatku Cesar daje vrlo iscrpnu i solidnu bibliografiju, u kojoj ćemo naći popis Kosmačevih djela koja su izašla kao knjige, popis njegovih tekstova u časopisima i novinama, popis svih važnih rasprava i članaka o Cirilu Kosmaču, svih značajnijih prijevoda Kosmačeve proze na druge jezike, Kosmačeva prevodilačkog rada i uputu gdje se slični bibliografski podaci mogu još naći. Cesar također daje indeks upotrijebljenih izvora i literature, posebno literarnopovijesne a posebno literarnoteorijske. Fusnote ne navodi uz tekst, nego u posebnom odjeljku na kraju knjige. Prije glavnog izlaganja Cesarova knjiga sadrži opširan uvod (26 strana) u kome se, pored Kosmačeve biografije, daju literarna i ideološka obilježja vremena u kome je nastajala pripovjedna proza Cirila Kosmača.

Svevlad Slamnig

UMJETNIK IZMEĐU VELEČASNOG I MILICIJE

Pavao PAVLIČIĆ: VEČERNJI AKT
»Znanje«, Zagreb, 1981.

Popularni i plodni suvremeni hrvatski pisac mlađe generacije, Pavao Pavličić (rođen 1946), i u svojoj najnovijoj knjizi, sedmoj po redu (ako se ne varam), manifestira već ustaljene metode svoga pripovijedanja. To su: 1) nevjerojatna topografska preciznost, 2) minuciozni opis odabranih epizoda, 3) odsutnost »toka svijesti«: sve se svodi na izvanjsku faktografiju, 4) udruživanje najneposrednijeg, gotovo fotografskog verizma s nečim parapsihološkim, čudesnim, što predstavlja glavni magnet oko kojeg se okupljaju sve »silnice« priče, i, na kraju, 5) osvježivanje svake rečenice glavnog izvještaja ljupkim pojedinostima iz žive prirode kao što su: ples zraka sunca, ljeskanje rose, nijanse boje neba, krošnje, grmlje, ptice u gradskom benzinskim parama »namirisanom« krajoliku.

Parapsihološki elemenat dosad je najtajanstveniji upravo u »Večernjem aktu«, gotovo nas prisiljava da zaključimo kako su Bog ili Sotona neposredno intervenirali u onome što radi i što može raditi devetnaestogodišnji student Akademije likovnih umjetnosti Mihovil K. Mladić može, bez posebnih tehničkih pomagala, proizvesti bilo koje likovno djelo klasičnih slikara, čak napraviti nešto sasvim novo po motivu, ali u čemu se vidi stvaralački rukopis nekog genija. Jedan takav »novopronađeni« rad Josipa Račića dospijeva čak u münchensku Pinakoteku: Njena uprava, čuvši za Mihovila kao za genijalnog kopista, traži od njega da Račićev rad reproducira jer se stručnjaci boje da bi original, rađen na lošem papiru, bio oštećen strojnim postupkom reproduciranja. Mihovil ignorira poziv jer je on sam autor »originala«. U disko-klubu bila je gužva i Mihovil je jedan zid pretvorio u novu dvoranu. Od drugih biljaka i kemijskih primjesa savršeno je izradio živu imitaciju bakina geranijuma. Preslikao je Stančićev akvarel »Varaždin« na papiru koji je prethodno preradio da bude isti kao Stančićev. Čuveni slikar i supervizor umjetnina ne može razlikovati što je Stančićevo a što Mihovilovo. Napravio je reprodukciju živog lepezastog goluba. Svome vlastitom biću dao je oblik pedesetogodišnjaka Bartola za vrijeme dok se kretao liftom iz trećeg kata u prizemlje, i tako izbjegao hapšenje. Naprosto, Mihovil može ponovo stvoriti dijelove svijeta!

Ali on to ne radi pod posve svojom inspiracijom. Zapravo ga neka sila tjera na sve. Ako prestane, oboli, ruka mu se koči i sakati, jedini je lijek ponovni rad.

Mihovil napravi seriju nepoznatih Matoševih pisama sa svim materijalnim i tekstološkim specifičnostima, koje dovode u bludnju znanost. Ljudi od nauke i ljudi od vlasti tek onda shvaćaju da je autentičnost pisama prividna kada vjerodostojni svjedok iskaže da je bio prisutan u sobi dok je Mihovil »Matoševa« pisma pisao. To je Zoran, sin uglednog političkog rukovodioca. Genijalni kopist postaje predmet divljenja, obožavanja i imitiranja sve omladine i brojnih pripadnika ostalih slojeva stanovništva. Postaje problem za organe vlasti, biva saslušavan, hapšen, »obrađivan«, interniran.

Mihovil je problem i za crkvene vlasti. Privilegij na savršenstvo znači potkradanje Boga. Ordinarijat šalje svećenika, prijatelja Mihovilove bake, da izvidi što je na stvari. U prvom razgovoru ličnost koju autor zove Velečasni upozorava mladića da je ono što radi grijeh. To nije kopiranje, nego stvaranje nove, jednako savršene stvari, svojevrsna hula na Boga. Ako Mihovil ima tu moć, ona je od nečistih sila, te Mihovil ne smije da se tom sposobnošću koristi. U drugom razgovoru, Velečasni je izbačen iz takta jer mu Mihovil donosi savršenog i živog lepezastog goluba što ga je sam stvorio. Stavlja ga u istu krletku s golubom iz crkvenog golubarnika u Granešini, te Velečasni, shvativši da ih uopće ne može razlikovati, viče: »Apage, apage!«

Treći put, Velečasni, došavši po nalogu Crkve u Mihovilov stan i čekajući u kuhinji da se Mihovil probudi, nailazi za istim kuhinjskim stolom na visokog političkog rukovodioca, Zoranova oca, koji je ovamo došao po istom poslu. Nakon manjeg šoka za obojicu, oni vide da puše iste cigarete te da su skloni poduzimanju istih mjera u ovom teškom i sablažnjivom slučaju.

Stvaralačka sila u Mihovilu ne funkcionira kada Mihovil kopira djelo koje nije original. Naprosto mu zakaže ruka. Tako Mihovil otkriva da je Bukovčev »Gundulićev san« falsifikat. Obilazi muzeje, pokušava kopirati historijske izvore. Ako mu posao pođe za rukom, dokumenat je originalan, u protivnom slučaju imamo falsifikat. Mihovil utvrđuje da je više od polovine povijesnih i društvenih dokumenata, koji utemeljuju suvremenu svijest o sebi našeg društva, našeg naroda,

falsificirano te da bi trebalo mijenjati fond ideja i nacionalnih elemenata javnog mišljenja.

U prvim je Pavličićevim romanima misterijski elemenat bio mnogo prizemniji, obično se radilo o nekom razrješivom kriminalnom slučaju, kadšto malo zamagljenom nekom mističnom lirikom (»Dobri duh Zagreba«, »Umjetni orao«), kadšto simenonovski jasno, realističkom i sasvim rasvijetljenom (»Plava ruža«). Ovdje je pak Pavličić dobrano zahvatio od mističnog kolača. Naravno, radi se u biti o simbolici. Ako roman bude komunicirao s bitnim sastojcima čitateljskog duha, ako nas uzdrma u našoj sklonosti da ne razmišljamo, da živimo ne samo materijalno nego i duhovno po uzoru na druge, po modelu socijalne grupacije kojoj pripadamo, ako u nama razvije potrebu i naviku da bez ostatka upotrebljavamo u globalu i u detalju života dragocjeni dar Božji, zvan inteligencija, ako nas potakne da prihvatimo činjenicu svagdašnjeg kontakta s Nadnaravnim kao nečim što se ne priznaje samo u načelu nego s čim se komunicira isto tako često i intenzivno kao i sa svijetom naravnog reda, onda treba najnovijem Pavličićevu romanu priznati svojstva autentičnog umjetničkog teksta, koji — kao svaka prava umjetnost — raspolaže snažnim i poticajnim etičkim nabojima.

Svevlad Slamnig

KRATKA MONOGRAFIJA (I VODIČ) VISOVCA

Najljepši biser prirodne ljepote u Hrvatskoj nesumnjivo je otočić VISOVAC na rijeci Krki, smješten gotovo na sredini Visovačkog jezera, dugog oko 3 km, a širokog manje od 1 km, između Skradinskog i Roškog slapa, na izlaznicama u Skradin i Drniš. Naš uvaženi geograf Ivan Hoić (1850—1921) pridružio je njegov crtež čelnoj stranici svoga zemljopisa Evrope, odajući time priznanje Visovcu kao najvećoj ljepoti prirode u cijelom našem prostranom kontinentu.

Visovac je jedno od sijelâ franjevaca već od polovine 15. st. Bježeći pred Turcima sreća ih je donijela na nj. Prije njih su na otočiću boravili redovnici augustinijanci; željni tišine i uzleta, sagradili su mali samostan i crkvicu. Franjevci su u nekoliko mahova povećavali samostanske prostorije, dozidali lijepu crkvu i povećali tlo oko tvrde jezgre »Bile stine«, tako da je današnji Visovac površinom neznatno manji od hektara i po, a šetnja prostranom stazom između oleandera, borova i vrtala oko pola kilometra. Kô stvoren za proživljaj mistike. Na njemu je odvajkada franjevački novicijat. Proštenišno mjesto za Miljevce, Prominu, Drniš, Vrliku, kininsko i šibensko područje, Skradin, Dubravice, Rupe, Bukovicu i Ravne kotare.

Publicitet Visovca nikad nije bio velik. Mi nismo zapravo nikada dovoljno otvarali ljepote svoje domovine da se upoznaju i privuku oči putnika i zanesenjaka raskošne domaće prirode. Franjevci su slično raspoloženje donekle i prihvaćali, vjerojatno da se ne naruši osamljenička neporočnost i asketska upravljenost izuzetno obdarenog samotničkog otočića, stvorena za svetačke polete u molitvi i razmišljanju.

Već tridesetih godina 20. st. osjetila su se nastojanja da se Visovac što više otvori i turističkim posjetiocima. Iza drugog svjetskog rata, ukorak s najezdom putnika sa svih strana svijeta, i Visovac je postao jedna od postaja radoznalih putnika. Sedamdesetih godina već turističke agencije vode smišljene svakodnevne izlete na Visovac u dosluhu s franjevcima, koji već stoljećima ugošćuju i otvorena srca prevoze, primaju, vode, uslužuju svakog namjernika, u bilo koje doba dana i noći.

Ovakav stjecaj okolnosti urodio je 1968. prvim malim vodičem po Visovcu, zapravo kratkom monografijom-albumom, u izdanju visovačkog samostana (48 strana, ilustracije u crnobijeloj tehnici, prvoklasni papir, korice u boji, sažetak na njemačkom, engleskom, francuskom i talijanskom jeziku). Tekst je napisao franjevac prof. o. Josip Ante Soldo, obuhvativši ukratko povijest Visovca od najstarijih dana do najnovijih vremena, njegovo duhovno, pastoralno, kulturno i umjetničko značenje u kontekstu hrvatske povijesti, posebno na jugu naše domovine od 14. do 20. st.

Kad je pred koju godinu ponestalo posljednjih primjeraka vodiča—monografije—albuma (iako sasvim malog) osjetila se ozbiljna praznina. Tome je doskočilo novo izdanje 1980, koje je tekstualno ostalo potpuno isto, ali su neke crnobijele ilustracije zamijenjene novima u koloru.

Bitno se vodič Visovca nije izmijenio, pa niti usavršio s obzirom na proširene turističke težnje u pristupu ovakvim izdanjima, kao i na potrebu da se ovako izuzetnom sakralnom objektu dade dostojan publicitet i mjesto u riznici naših prirodnih, duhovnih i kulturnih vrednota. Turistički forumi još nisu zagrizli u visovačku meku; da li će ili ne, to se ne zna, izgleda skorog nema.

Istina je da franjevcima na Visovcu nije lako izdati dostojno reprezentativan vodič. Financijski su problemi očiti. A okolnosti vremena prisiljavaju ih da nešto učine. I ne samo vodič, već i istinski lijepi album Visovca treba što skorije ostvariti. Možda će zaljubljenik Prirode i sestre Siromaštine, čiju 800. obljetnicu rođenja (1182—1982, sv. Franjo Asiški) slavimo, pomoći svojim Visovčanima da i to ostvare. Sva je sreća da nije banuo na Visovac kad je posjetio naše južne krajeve, nikad ga više ne bi vidjela njegova Umbrija, ne bi mogao odoljeti ljepoti Visovca!

M. V. Ćelkanović

MARKO VEGO: IZ HISTORIJE SREDNJEVJEKOVNE BOSNE I HERCEGOVINE

Sarajevo 1980, 502 str.

Vego u svojoj knjizi tretira srednjovjekovnu BiH s naglaskom na Hercegovinu (njezin srednjovjekovni naziv bijaše Hum). Govori o toj problematici s arheološkog, povijesnog, epigrafskog i toponomastičkog aspekta. Detaljno analizira srednjovjekovne natpise na nadgrobnicima, zatim na sakralnim i drugim spomenicima srednjeg vijeka. Ti su srednjovjekovni tekstovi napisani, odnosno isklesani bosančicom, ćirilicom i latinicom (latinski). Autor veliku pažnju poklanja stećcima, njihovim tekstovima, dekoriranju, figurama, koje su zoomorfne i antropomorfne (npr. ples u kolu, lov itd.), i simbolima (npr. križ, sunce, mjesec i dr.). Ispravlja neka prijašnja mišljenja i donosi svoje konstatacije.

Zapaženo mjesto zauzima studija o srednjovjekovnoj »bosanskoj crkvi«, za koju tvrdi i dokazuje da nije bila heretička u smislu tadanjih hereza katarâ, albigenzâ, patarenâ i sl. (kao što neki autori etiketiraju »bosansku crkvu«). Radi boljeg razumijevanja napominjem da su u srednjovjekovnoj bosanskoj državi bile tri crkve: katolička, pravoslavna i »bosanska«, koja je imala podršku bosanskih vladara radi svog političkog programa (samostalnost bosanske države).

Vego se u svojim razmatranjima ne ograničava samo na svoju Hercegovinu (rodio se u Čapljini) nego tretira i susjedna područja, npr. Ston (Dalmacija), gdje je u prošlosti bila biskupija (str. 121... 227..).

Od ostalih lokaliteta Vego govori o historiji Bihaća u studiji »*Srednjovjekovni bihaćki latinski spomenici*« (str. 290 — 312). U vezi s tim njegovim razmatranjem o Bihaću evo jedne korekcije. U Bihaću, u samom centru, stajala je katolička crkva sv. Ante. Kad su Turci zauzeli Bihać (1592), pretvoriše je u džamiju (Fetija-džamija). Bihać ima danas vrijedan i gotovo originalni kulturno-historijski spomenik iz srednjeg vijeka (1266. god.) jer je crkva unatoč islamizaciji zadržala svoj prvotni (gotički) stil. Vego kaže: »Poslije okupacije BiH franjevci su napravili novu crkvu sv. Ante, jer se nisu mogli pogoditi s austrijskim vlastima o vraćanju Fetije u vlasništvo katoličke crkve« (str. 294). Bliže je međutim historijskoj istini da se nova austro-ugarska administracija oglušila

molbi franjevaca kako ne bi povrijedila osjećaje Muslimana, imajući u vidu ogorčeni oružani njihov otpor prigodom okupacije (1878. god.). Stoga je ostao status quo. Ploče s latinskim tekstom, koje Vego obrađuje u navedenoj studiji, nalaze se u toj džamiji.

Iz Sadržaja (str. 502) vidimo da Vego dijeli svoju knjigu na pet poglavlja: 1) *Arheološka iskapanja* (str. 9—94); 2) *Epigrafske studije* (str. 95—312); 3) *O problemima patarenstva u Hercegovini* (str. 313—408) i 5) *Spisak naučnih radova M. Vege* (str. 487—501). Imajući u vidu da knjiga nema nijednog kazala (indeksa), ovakav šturi Sadržaj još više otežava snalaženje. Svako poglavlje u knjizi (br. 1—4) dijeli se u niz odsjekâ s mnogo naslova i podnaslova, i oni su svakako trebali biti navedeni u Sadržaju, što bi doprinijelo lakšem snalaženju i preglednosti tematike.

Knjiga je dokumentirana velikim brojem ilustracija. To su slike-fotosi, crteži, geografske skice, faksimili povelja (koje dolaze i u prijevodu) i dr. Većina slika je numerirana, ali svaki odsjek ima svoju početnu numeraciju. Zbog toga nalazimo preko 30 slika s oznakom »Slika 1«. Bilo bi praktičnije da sve ilustracije, uključivši i slike-fotose, imaju kontinuiranu (sukcesivnu) numeraciju.

U poglavlju »*Studije iz historijske onomastike*« Vego tretira postanak toponima i mikrotoponima. Ispravniji bi bio naslov »...*iz historijske toponomastike*« jer se pretežno govori o nazivima naseljâ i lokalitetâ, a manje o ličnim imenima i prezimenima. Vego dijeli ovo poglavlje na nekoliko historijskih razdoblja: ilirsko i rimsko doba, starokršćansko doba, slavensko doba (prije i poslije pokrštenja). Na kraju govori o toponimima kojima su osnova imena svetaca. Radi ilustracije navodim nekoliko takvih toponima, odnosno mikrotoponima: *Crkvina* s nizom izvedenica, što upućuje da je tu nekada bila crkva ili slični crkveni objekt (str. 242); nazivi naselja, npr. *Sutivan* (od sv. Ivan, »sut« od lat. sanctus — svet), *Mratinje* (od sv. Martin), *Sutorina* (od sv. Irena), *Žuljana* (od sv. Julijan), *Kostanica* (od sv. Konstantin), *Vrači* (od sv. Kuzma i Damjan, koji su liječili ljude; osnova je staroslavenska; u kajkavskom »vračiti« znači liječiti, slično i u slovenskom jeziku) itd. (str. 428—431).

Vladimir Dumbović

»FLOS MEDICINAE — CVIT LIKARIJE«

Novo reprint-izdanje »Pravila salernske škole za očuvanje zdravlja« što ih je u stihovima preveo na naš jezik fra Emerik Pavić i izdao u Budimpešti 1768.

Pavićev prijevod ove nekad diljem Evrope vrlo popularne medicinske knjige pretiskan je (u reprint-tehnici) nakladom Knjižnice »Kačić« Franjevačke splitske provincije 1980. g. u povodu dvaju jubileja: 200-god. smrti prevodioca E. Pavića (1780—1980) i proslave 800-god. rođenja sv. Franje Asiškog (1181—1981).

Izdanje je popraćeno s nekoliko vrlo korisnih priloga. *H. G. Jurišić* napisao je Predgovor (str. 5—6). *H. Tartalja* daje znanstveno-historijsko objašnjenje u vezi s ovim djelom i njegovim prijevodom (str. 9—16). Tartalja govori o genezi ovog djela čiji postanak seže čak u 13. stoljeće. Nastalo je u tadanjoj poznatoj medicinskoj školi u Salernu kod Napulja. Ta pravila bila su nebrojeno puta prepisivana, tiskana i prevođena na različite jezike. Tartalja na kraju donosi kronološki popis poznatijih »ljekaruša«. *E. F. Hoško* govori o životu i radu prevodioca Emerika Pavića koji se rodio u Budimu (1716); bio je franjevac i član Provincije Bosne Srebrne. Rukopis prema kojem je rađen ovaj prijevod nalazi se u franjevačkom samostanu u Kreševu kod Sarajeva (str. 6).

Glavninu knjige obuhvaća samo djelo pretiskano iz originala (reprint-izdanje, str. 23—85). *E. Pavić* prevodi pravila (regule) u stihovima (kako je i u originalu), u 101 pjesmi (caput I — CI). Svaki je caput (odlomak) bilingvistički: najprije na latinskom i odmah u prijevodu na naš jezik, u štokavskoj ikavici. Budući da je Pavićev prijevod arhaičan i u staroj grafiji, *H. M. Jurišić* transkribirao ga je prema današnjem standardu našeg jezika. Prijevod E. Pavića sadrži 395 stihova.

CVIT LIKARIJE daje naputke kako da čovjek uzdrži zdravlje, govori o jelu i piću itd. (sve prema ondašnjem poimanju). Radi ilustracije donosim skraćeno caput br. 2. »Za uzdržat mozak i vid« (str. 91—92):

»Kad ustaneš, vodom ruke smoči
I operi zatim obe oči...
I hodeći sve tilo (tijelo) protegni
Kose češljaj i zube protari,
Mozak kripe (krijepe) te rečene stvari...
Posli jišća (jela) na nogu stajati
Ili stajat ili prošetati...
Troja vidu našem jesu zdrava:
Bistra voda i zelena trava...
Jutro gredi u gore zelene...«

Izabrao sam baš ove stihove jer su i danas aktualni. Tu se među ostalim govori da je našem tijelu potrebno kretanje a za naš vid (za naše oči) zelena boja (sasvim u skladu s današnjom okulistikom koja preporuča da gledamo što više u zelenilo).

U članku »*Ljekovito bilje u prijevodu, Flof medicinaeu* autorica s. E. *Šolić* tretira preko 40 biljaka (trave, voće, povrće itd.) o kojima se govori u tim pravilima, dajući njihove stručne nazive (latinsku terminologiju) i današnje njihove (narodne) nazive, npr. bili luk (češnjak)... kopriva... metvica... pelin... ren (hren)... rotkvica (povrtnica)... sliz (sljez)... šafran... žalfija (kadulja).

Knjizi su dodana tri sažetka: na latinskom, njemačkom i engleskom. U njoj su i dva kazala (osobnih imena i zemljopisnih naziva) i opširni (detaljniji) sadržaj. Dokumentirana je sa 6 ilustracija. To su većinom faksimili iz radova fra E. Pavića. Na str. 139. nalazi se Popis slika (gdje je trebalo navesti i stranu na kojoj dotična slika dolazi u knjizi).

Evo još nekoliko dobronamjernih primjedbi:

Na str. 119. E. Šolić upotrebljava izraz »alfabetskim redom«. Bolje bi bilo »abecednim redom« jer se u vezi s latinicom (o kojoj se ovdje isključivo radi) kod nas već odavno udomaćila »abeceda« (prema: a, be, ce, de...).

U Kazalu osobnih imena na str. 132. stoji: »Terezija, kćer kralja Alfonsa VI«. U hrvatskom književnom jeziku nominativ ove imenice glasi »kći« a »kćer« je akuzativ.

Knjiga je uvezana u tvrde bijele korice sa zlatotiskom. Unatoč ovako lijepoj i privlačnoj opremi, bijela boja nije praktična. Možda se izdavač povodio za bijelom bojom koja je dominantna, odnosno bila dominantna, u medicinskim ustanovama. Međutim, od toga se danas sve više odstupa; štaviše: danas je medicinski personal u kirurškoj sali odjeven u zeleno.

Knjiga je u višebojnom ovitku s opširnim naslovom na latinskom. Takav ovitak je suvišan dekor jer se obično baca kod katalogizacije. Bilo bi korisnije da se ovakav dekor nalazi na prednjoj strani tvrdih korica jer bi to tada imalo trajniju vrijednost.

»Kačićevo« izdanje »*Cvita likarije*« drugo je reprint-izradnje te knjige u nas jer je zagrebačka »Medica« tiskala već jedno (1958) u redakciji H. Tartalje. Na ovitku ovog drugog izdanja, naime na njegovim unutrašnjim stranama, tiskane su Tartaljine riječi u vezi s izdanjem iz 1958. godine. Taj tekst trebalo je uvrstiti u samu knjigu jer će ovako zajedno s ovitkom i on nestati.

Kako je »*Cvit likarije*« prva tiskana medicinska knjiga na hrvatskom jeziku, pa za našu kulturu, kao eminentno djelo naše baštine, ima prvorazredno značenje, novo njegovo izdanje valja srdačno pozdraviti.

Vladimir Dumbović

KULIŠ I ŠVALJEK

Uz ovogodišnje izložbe u zagrebačkom Studiju Galerije »Forum«

Buktanje boja na slikama Vatroslava Kuliša (1951) potaknulo je već likovnu kritiku da uoči njegove predšasnike i srodnike u poimanju uloge kromatskih vrijednosti. Raspored boja na plohi, njihova rasprsnuća i rasprostiranja, potaknula su je pak da ukaže na stanovite sveze glede poimanja skladbe slika, glede doživljavanja, shvaćanja, predočavanja prostora. Ali podrijetlo onoga što Kuliš pruža svojim pretežito nefigurativnim površinama nahodi se ponajvećma u našem krajoliku, iskonskom i nepatvorenom: vatra što je isijava crljenica, bjelina krškoga kamena, prozračno modrilo mora. Bujnost njegove kromatike, dakako, nije time iskazana: siloviti koloristički kolopleti uključuju nebrojene mogućnosti, neiscrpivo bogatstvo. Udarci i namazi, nagomilani, tvore oblike kojih podrijetlo također valja tražiti u ozračju tih istih nedirnutih krajolika, pa nam se nameće pomisao na korijen bora ili brnistre, kostur koruna, vitice vapnenastog oklopa mekušca. No isto tako Kuliš nam nudi ponešto preinačene odslike gradske svagdanjosti: uličnu vrevu, tvorničke tornjeve, kal predgrađa. Poput bodova što zapremaju cijelu površinu vezena ruha ili pak poput uzlova i ivera što se rasprostiru čitavom površinom ćilima i saga, tako udarci i namazi na Kuliševim slikama zauzimaju kadikad posvemašnju plohu; u odnosu na cijelost slike mijenjaju se katkada na rubu ritam i boja, podsjećajući na rese pri obrubima pučkih tkanja. Tako, opet, i u svezi s kompozicijom, kao prethodno s bojom, Kuliševe temeljne zasade nalazimo u našem podneblju. Ono je i mjera njegovih sadašnjih i budućih mijena.

* * *

Slike Antuna Borisa Švaljeka (1951) sadrže stanovite zasade popartističke i nadrealističke estetike, ali to ipak nije njihovo prvenstveno obilježje. Prvotna im je značajka, jamačno, korjenita vezanost uz domovinsko tlo, što se ne očituje samo u izboru motiva i u nizanju izrazito domaćih rekvizita. Kromatika sjevernohrvatskih i južnohrvatskih krajolika koji su predočeni na Švaljekovim slikama i ornamentalnost njegovih grafizama nedvojbeno ukazuju na činjenicu da su predšasnici toga slikara naši pučki majstori koji su u gluhim stoljećima oblikovali i oslikavali košare od pruća, tramove u klijetima, licitarske i drvene igračke, preslice i svirale, raspela na križanjima, pulene na brodicama... Njegove boje vuku podrijetlo iz te neiscrpive riznice pučke umjetnosti, njegove linije potekle su iz zaklade onih vitica što ih nalazimo na tkanini, u kamenu, u drvetu, koje je oblikovao nepoznati umjetnik. Kompozicije pak pojedinih Švaljekovih slika podsjetit će nas ne samo na diptihe, triptihe i poliptihe, kakve nalazimo u našim svjevernjačkim crkvama, nego i na čeone strane stećaka-sljemenjaka što se dižu na prastarim grobištima našega juga. Švaljekova izvedbena pomnost, njegovo nastojanje da gdjekoje pojedinosti predoči u tančine, gotovo minijaturistički, ne prizivaju nam u sjećanje samo slikarska umijeća velikih epoha nego i težnju za savršenošću što se nazire u rukotvorju naših neznanih vezilja i rezbara.

Premda je Antun Boris Švaljek izložio do sada na različitim izložbama velik broj djela, u kojima je bio prepoznatljiv njegov osobni biljeg, on je sada, opet, na početku puta. U njegovu slikarstvu zbiva se još jedna preobrazba, kojoj su korijeni u njegovim prethodnim slikama. Vlastiti slijed i nove obveze nikako se ne isključuju, te je zato svaki pravi umjetnik uvijek na početku puta.

Dubravko Horvatić

»LICA« TATJANE RADOVANOVIĆ

Bezbrojna lica što nas neprestano okružuju (na ulicama i u parkovima, po liftovima, stubištima i hodnicima stambenih solitera, na radnom mjestu, u robnim kućama, na plažama i u toplicama, po kavanama i buffetima, u tramvajima i vlakovima) mogu s vremenom dojaditi, izgubiti privlačnost, pretvoriti se u maske mimo koje prolazimo »mrtvi hladni«; mogu čak i ljutiti, iritirati (Cesarić veli u jednoj pjesmi: *Sve nas ulice vrijeđaju uvijek istim licima...).* Za slikaricu *Tatjanu Radovanović,* međutim, nisu postala nezanimljiva ni dosadna; naprotiv: mame je da ih »pročita«, odgonetne, da kroz njih prodre u dušu čovjekovu i da s poštovanjem, suzdržljivo i nenametljivo, u šutnji, zastane pred naslućenom tugom, boli, rezignacijom.

Pedesetak pastela što ih je umjetnica na svojoj petoj samostalnoj (drugoj zagrebačkoj) izložbi prezentirala u dva stalka i na zidovima Studija Galerije »Karas« (15—30. IX. 1981) izrazit su poziv da ljudskim licima ne pristupamo hladno i nezainteresirano, nego s toplinom i suosjećanjem, da pokušamo »sve razumjeti« i stoga »sve oprostiti«. U svom osvrtu na prvu zagrebačku izložbu Tatjane Radovanović kritičar S. V. začudio se (u »Maruliću« 3/1972) »sivim i sumornim« njenim platnima. Razgovarao je sa slikaricom i pitao je odakle njoj, Hvaranki, »toliko nagomilane tuge i melankolije«. Tumačila mu je i na kraju rekla: »Inače, nemojte me shvatiti kao nekog pesimistu, ja to nisam, ja vjerujem u život sunca i pravde, istinu, ljepotu, dobrotu, u ljude, ali neminovnost prolaznosti i umiranja me boli.« Ni na ovoj izložbi smijeha ni vedrine zapravo nema: uglavnom »srđe« i »zlopogleđe«, lica tmurna, ravnodušna, apatična, zadrigla, iskešena, slomljena, oslikana zgusnutim, tamnim, prigušenim tonovima. Ipak: i pokoje sjetno, zamišljeno lice sa smiješkom koji se tek naslućuje i filozofskim pomirenjem sa sudbinom, naslikano prozirnom, mekom, »pravom« pastelnom tehnikom. »Tajnama zanata« umjetnica suvereno vlada, u koraku je s modernim likovnim strujanjima (premda sklonija tradiciji nego modernističkim ekstravagancijama), ne fali joj ukusa ni duha, njeni radovi nešto kazuju, pa je zato ova izložba zaista kvalitetan prinos novoj zagrebačkoj likovnoj sezoni.

Tatjana Radovanović živi inače u Parizu. Vrlo je simpatična njena težnja da održi vezu s domovinom te da iskustva stečena u svjetskoj slikarskoj metropoli i rezultate tamošnjeg svoga rada provjeri u domaćoj sredini. Široj javnosti nije poznata slikaričina aktivnost u rodnom Gdinju (u unutrašnjosti otoka Hvara): gotovo svakog ljeta živo sudjeluje u organizaciji kulturnog života priređivanjem i aranžiranjem izložbi u mjesnoj školi (narodne rukotvorine, fotografije kamenih spomenika mjesta i okolice, retrospektiva njena pokojnog oca koji je kao mlad učitelj počeo studirati na likovnoj akademiji, prvi ga svjetski rat u tome omeo, nije nastavio studij, no do kraja je života slikao...). Nije li ovaj primjer za pohvalu i — nasljedovanje?

Lj. U.

»JUBILARNA IZLOŽBA« FRANJE KOVAČIĆA

Franjo Kovačić, iako već s prevaljenih pola stoljeća marnih i radnih godina, odao se 1971. gotovo neočekivano i zaneseno izradbi raznolikih drvenih figura i reljefa. Otada teče njegov staž naivca kipara. Bez posebnih nakana da zanese svojim kiparskim novitetima ili još manje da se domogne neočekivane popularnosti ili lakog materijalnog napretka, on je ustrajno obrađivao orahovo, mahagonijevo, brijestovo i trešnjino drvo i nastojao dati oduška onom što ga je vuklo da se na svoj način izrazi. Za proteklih deset godina nije ni trenutak smalaksao ili posustao, iako bar u prvih pet godina intenzivnog rada nije bio ni oglašen, ni bilo čime obdaren. Očit znak da nije radio ni za pohvale, ni za profit.

1975. pojavio se Franjo Kovačić s prvom samostalnom izložbom i odmah bio dovoljno zapažen. Iduće godine (1976), na drugoj samostalnoj izložbi, još više se učvrstio na ljestvici kipara naivaca. Nakon popriličnog predaha priredio je 1979. treću samostalnu

izložbu. Ove godine (1981) izlagao je u Zagrebu čak dva puta (u Galeriji »Dubrava« i u Galeriji »Mirko Virius«).

»Marulić« ustrajno prati hod Franje Kovačića od njegove druge samostalne izložbe 1976.

Najnovija, četvrta samostalna Kovačićeva izložba u Zagrebu, od 4. do 25. rujna 1981, obuhvatila je 17 skulptura i 4 reljefa. Prinovu predstavljaju skulpture izrađene 1981, a tih je — 10, i 2 nova reljefa.

Ova »jubilarna izložba« (deset godina stvaranja!) učvršćuje još više Kovačićev poprilično ustaljeni izraz realnog svijeta ljudi, bez egzotike, u ambijentu obitelji i seoske svakodnevice (Obitelj, Deda, Baka, Majka, Baka nosi objed, Štija vrt, Bračna svađa, Podravske tri sestrice, Užina u vrtu, Uvijek žedan, Rođenje, Pajdašice itd.).

Govoriti o usponu u naivskom izrazu ili poniranju u psihu prikazanih likova, značilo bi naivu dizati iznad naive. Ona je sirovi — neposredni izražaj konkretnog, bez poljepšavanja ili dometanja. Tim putem ide i Franjo Kovačić. Radi percepcijom neposrednosti i dograđuje svojim krvotokom i osjećajem.

Mirko Validžić

Vijesti

3. XI. 1981. umro je u Ljubljani poznati književnik i pjesnik kršćanskog nadahnuća *Edvard Kocbek.*

* * *

Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (JAZU) objavila je u svojim ovogodišnjim izdanjima i knjige dvojice članova HKD sv. Ćirila i Metoda: *Ivana Goluba (Juraj Križanić, glazbeni teoretik 17. stoljeća)* i *Mihe Demovića (Glazba i glazbenici u dubrovačkoj republici od početka XI. do polovice XVII. stoljeća).*

* * *

»Zvona«, br. 11/81, donose prikaz ćirilometodskog kalendara *»Danice«* i članak o nedavno preminulom suradniku »Marulića« dr. *Miroslavu Vaupotiću.*

* * *

18. XI. 1981. održan je u Parizu kolokvij o *Teilhardu de Chardinu* što ga je organiziralo Svjetsko udruženje religija.

Prigodom stote godišnjice rođenja održan je i u Zagrebu u organizaciji Filozofsko-teološkog instituta DI 4. i 5. XII. 1981. *Simpozij o Teilhardu de Chardinu.*

* * *

Od 3. do 7. XII. 1981. održan je u Rimu prvi *Međunarodni kolokvij o zajedničkim kršćanskim korijenima evropskih naroda,* na kojemu su nastupila i tri naša predstavnika (p. *Anđelko Badurina,* p. *Božidar Nagy* i p. *Smiljan Kožul).*

* * *

Goncourtovu nagradu za 1981. dobio je *Lucien Bodard* za roman »Ana-Marija«, a nagradu Renaudot *Michel del Castillo* za roman »Noć odluke«.

* * *

Ovogodišnju austrijsku državnu nagradu za evropsku književnost dobila je engleska književnica *Doris Lessing,* koja je rođena u Perziji, odrasla u Rodeziji, a sada živi u Londonu.

* * *

2. XII. 1981. emitirao je Radio-Vatikan intervju s glavnim urednikom HKD-a prof. *Radovanom Grgecom* o radu Ćirilometodskog društva.

* * *

Austrijsku nagradu katoličkih laika »Charles Péguy« dobila je ove godine *Christine Busta* za svoju zbirku pjesama »Wenn du vas Wappen der Liebe malst«.

* * *

U »Republici« 7—8/1981. Vlatko Pavletić objavio je pod naslovom *»Svaki je od nas čudesni mozaik...«* svoj razgovor s *Ivanom Raosom,* suvremenim hrvatskim pjesnikom, novelistom, dramatikom i romanopiscem. U tom opsežnom i zanimljivom razgovoru Raos je na jednom mjestu rekao da »nijedna vjera, nijedna moralka... nije nadišla« kršćansku zapovijed ljubavi prema bližnjemu (pa i prema neprijatelju). Zatim nastavlja: »Pokaži mi zakon bilo koje suvremene države, bez obzira na njeno društveno uređenje, čiji se pozitivni zakoni razilaze s tim kršćanskim moralom. To je nemoguće. Ta, svi smo mi izravni proizvod dvije tisuće godina starog kršćanstva, naša je civilizacija kršćanska. Ma koliko se otimali, ne možemo izići iz svoje kože, ne možemo se ni u islamu, ni u budizmu, ni u bilo kojoj drugoj kulturi nikad osjećati kao svoji na svomu. Tko tu živi i ima za sobom lanac katoličkih predaka, u svojoj je biti oblikovan prema istom obrascu kao katolik-vjernik ili katolik-nevjernik!«

* * *

U Fribourgu u Švicarskoj održan je 9—11. listopada 1981. *Međunarodni simpozij o izvorima i daljoj sudbini katoličke društvene nauke u svijetu.* Naime, inicijativa za sastavljanje prve socijalne enciklike pape Lava XIII. »Rerum Novarum« od 1891. potekla je upravo iz Fribourga 1887. pa je stoga spomenuti simpozij priređen u ovome gradu. Sudionici su se složili u zaključku da je društvena poruka nužno sadržana u Kristovoj poruci svijetu, u Evanđelju. Ta poruka nije povijesni proizvod 19. stoljeća, nego traje i djeluje zajedno s Evanđeljem. Prisutna je u Kristovoj dobrotvornoj djelatnosti prema siromasima, u njegovu govoru o blaženstvima, u nagovještaju posljednjeg suda na kojemu će se tražiti račun o konkretnim djelima učinjenim za gladne, žedne, gole, bolesne i utamničene (Matej, 25) i u izvještaju Djela apostolskih o đakonima koji su se bavili organiziranom društvenom dobrotvornom djelatnošću. Onaj tko poriče društvenu dimenziju kršćanstva mistificira samu kršćansku vjeru. Tko odbacuje katoličku društvenu nauku i praksu, zapravo šuruje s onim moćima koje žele zavladati isključivo i apsolutistički svim ljudima i cijelim svijetom.

Na simpoziju je sudjelovao komunikacijom i član našega Društva *o. Tomo Vereš,* dominikanac, što su na svoj način zabilježili rimski agencijski bilten *Relazione Religiose* od 23. listopada 1981. i pariški dvotjednik *L' Homme nouveau* od 1. studenog 1981.

* * *

U »Vjesnikovu« prilogu »Sedam dana« br. 193/1981. čitalac Nikola Vaško piše pod naslovom »Prošlost i budućnost Maksimira« o izložbi što ju je u prostorijama Skupštine općine Maksimir u Zagrebu organizirao i postavio *Damir Mudrinjak,* inače autor knjige *»Maksimir nekad i sad«* koju je u svojoj Biblioteci »Nekad i sad« izdalo naše Društvo.

* * *

»Studio« od 5. XII. 1981. počeo je objavljivati u nastavcima roman »Voljeni pokojnik« poznatog engleskog pisca kršćanskog nadahnuća, *Evelyna Waugha,* koji je jedan od najuglednijih satiričara XX. stoljeća.

* * *

Ovogodišnju 550. obljetnicu početka rada *Baselskog koncila* (1431—1449) Hrvati u Švicarskoj obilježili su 22. studenog — u organizaciji baselske Hrvatske katoličke misije — predavanjem studenta germanistike Krešimira Hoborke o Dubrovčaninu *Ivanu Stoj-*

koviću (Johannesu de Corvatia) koji je kao biskup i pomoćnik papinskog legata svečano otvorio spomenuti Koncil, na njemu raspravljao s predstavnicima husita, borio se za jedinstvo Crkve i kao koncilski delegat putovao u Češku i u Carigrad. Iz tog grada donio je u Basel brojne vrijedne grčke i rimske rukopise te ih oporučno ostavio dominikanskom samostanu. Kasnije ih je preuzelo Sveučilište u Baselu. Dosad se očuvalo 30 tih dragocjenih rukopisa. U toku Koncila Stojković je bio imenovan kardinalom. Umro je u Lausanni 1443. g. Za grob mu se ne zna.

* * *

25. obljetnica smrti skladatelja *Božidara Širole* (nekadašnjeg suradnika našeg Društva) obilježena je ovih dana znanstvenim skupom o njegovu djelovanju, izložbom iz njegove ostavštine i komornim koncertom njegovih djela — u zajedničkoj organizaciji Muzikološkog zavoda Muzičke akademije, Nacionalne i sveučilišne biblioteke, Društva skladatelja Hrvatske i Muzičkog informativnog centra KDZ. Na sve te manifestacije osvrnula se u »Vjesniku« od 21. XII. 1981. Jagoda Martinčević-Lipovčan.

SADRŽAJ

Radovan Grgec: Uz rub (19) 537
*** Mustafa H. Grabčanović:** Semberija 541
Ivo Balentović: Bogalj 542
*** Pavao Despot:** Dva putnika 558
Mirko Kus Nikolajev: Migracioni putovi seljačkih slika na staklu . . . 559
*** Mustafa H. Grabčanović:** Kad budem cvijet ili trn 564
Nevenka Nekić: Plutanje 565
*** Ante Jakšić:** Vi, koji ste došli 567
*** Jan Silan:** Sonet za rastanak s Johnom Lennonom 568
Vilo Kovar: O pjesniku Janku Silanu 569
*** Ivo Balentović:** Pjesma o jablanima 570
Kočija 570
Jakov Ivaštinović: Jablan u ravnici (Pogled na pjesme Ive Balentovića) . 571
Zdravko Gavran: Kritika o Poljakovu izrazu 574
*** Tone Otočan:** Koktel snova 576
Dalibor F. Jelić: Crkva bosanska (Popis znanstvenih povijesnih rasprava) . 578
Mirko Validžić: Tunisom bez deve 582
*** Ana Marija Bukovac:** Istom smo plakali suzom 596

MARULIĆ — hrvatska književna revija. Izdaje Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21.
Uređuje: Uredнički odbor. Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec.

Mozaik

V. R.: Theatralia et alia 597
Šenoina obljetnica proslavljena je i u našem HKD 608
T. M.: Bilješka o Aleksandru Stipčeviću 608
Siniša Hrestak: Dalila je podijelila službenu glazbenu kritiku 609
Mirko Petravić: Zagrebačka kazališna jesen 610
D. P.: Ilija Džinić 615
K. M.: Glazbenik i muzikolog »koji je dobro išao« (U spomen Vladimiru Fajdetiću) 616

Knjige

Juraj Jurjević: T. J. H. Mar: »Noćurci u krajoliku« 619
Dubravko Horvatić: Roman o irskoj borbi 620
Svevlad Slamnig: Značajan doprinos našoj slovenistici 621
Umjetnik između velečasnog i milicije 622
M. V. Ćelkanović: Kratka monografija (i vodič) Visovca 624
Vladimir Dumbović: Marko Vego: Iz historije srednjevjekovne Bosne i Hercegovine 625
»Flos medicinae — Cvit likarije« 626

Izložbe

Dubravko Horvatić: Kuliš i Švaljek 628
Lj. U.: »Lica« Tatjane Radovanović 628
Mirko Validžić: »Jubilarna izložba« Franje Kovačića 629

Vijesti

Iz domovine i svijeta 630